
ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPENE

SUD-ESTUL
și
CONTEXTUL EUROPEAN

Buletin
I

1994

ACADEMIA ROMÂNĂ

Institutul de Studii Sud-Est Europene

SUD-ESTUL și CONTEXTUL EUROPEAN

Buletin
I

*beneficiu folosit
în anul 2020*

1994

1994
ISSN 0035-2063
Institutul de Studii Sud-Est Europene

Tehnoredactor: Corina Duma
Computer Publishing Center
Siret 8 • tel. 666 5615

Apare cu sprijinul Fundației Soros
pentru o Societate Deschisă

SUD-ESTUL ȘI CONTEXTUL EUROPEAN

Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene, I

Coordonator: Alexandru Duțu
Culegere îngrijită de Elena Scărlătoiu

1994

Cuprins

NAȚIUNE, STAT NAȚIONAL, NAȚIONALISM

Alexandru Duțu, Solidaritățile naționale și utopiile, 7

Andrei Pippidi, De la Kosovo la Sarajevo, 17

Constantin Paraschiv, Diplomația românească

și criza bosniacă (1908-1909), 27

Ștefan Vâlcu, Preliminarii ale păcii de la București (1913), 49

Cătălina Vătășescu, Aspecte ale relațiilor albanezilor
cu vecinii, 57

Constantin Iordan, Probleme naționale în Balcani, 65

ROMANITATEA BALCANICĂ

Nicolae-Șerban Tanașoca, Rolul Bizanțului

în istoria romanității balcanice, 79

Tudor Teoteoi, Teoria imigraționistă a lui Georg Stadtmüller, 87

RELAȚII ÎN PERSPECTIVĂ ISTORICĂ

Cristina Feneșan, Date noi privind Țările Române

în raporturile dintre Poartă și Habsburgi

la mijlocul veacului al XVI-lea, 97

Daniel Barbu, Arta românească și cultura veneto-cretană

în secolul al XVII-lea, 107

Lidia Simion, Evenimentele sud-est europene

în primele periodice românești (1829-1859), 113

Olga Cicanci, Rolul Casei de Comerț Polizu

în comerțul internațional al Țărilor Române, 129

VARIA

Andrei Pippidi, Activitatea cartografică

a lui Ienăchiță Văcărescu, 141

Cornelia Danielopolu, Corespondența beizadelelor

lui Grigore D. Ghica (1832-1848). Contribuții

la cunoașterea spiritului public din Țara Românească, 153

CRONICĂ

Cătălina Vătășescu, Activitatea Institutului, 171

Contents

- Alexandru Duțu**, National Solidarities and Utopias, 7
- Andrei Pippidi**, From Kossovo to Sarajevo, 17
- C. Paraschiv**, The Romanian Diplomacy and the Bosniac crisis, 27
- Ștefan Vâlcu**, Preliminaries of the Treaty of Bucharest (1913), 49
- Cătălina Vătășescu**, Aspects of the relations between the Albanian and their neighbours, 57
- Constantin Iordan**, National Problems in the Balkans, 33
- Nicolae-Șerban Tanașoca**, The Role of Byzantium in the History of Balkan Romanic People, 79
- Tudor Teoteoi**, The Immigrationist Theory of Georg Stadtmüller, 87
- Cristina Feneșan**, The Romanian Principalities between the Ottomans and the Habsburg at the middle of 16th C, 97
- Daniel Barbu**, Romanian Art and the Venetian Culture in Crete in the 17th C, 107
- Lidia Simion**, South-East European events in the first Romanian periodicals (1829-1859), 113
- Olga Cicanci**, The Polizu House of Commerce and the international trade of the Romanian Principalities, 129
- Andrei Pippidi**, The Maps drawn by Ienăchiță Văcărescu, 141
- Cornelia Danielopolu**, The Correspondence of Grigore D. Ghica's sons. A Contribution to the Study of Public Opinion in Walachia, 153
- Cătălina Vătășescu**, The activity of the Institute, 171

Solidaritățile naționale și utopiile

Problema națională preocupă intens lumea contemporană și numeroși sunt analiștii care apreciază că naționalismul este răspunzător de criza în care se află multe societăți contemporane. Naționalismul este văzut fie ca o forță care încheagă solidarități durabile, fie ca o ideologie care poartă răspunderea pentru conflictele armate din zilele noastre. Literatura care se strânge pe această temă este bogată și variată, iar evaluarea ei este dificilă tocmai datorită abundenței care depășește posibilitățile unei lecturi sistematice și aprofundate. Nu este mai puțin adevărat că reluările și repetițiile sunt frecvente; dar analistul constată că a avut de-a face cu o repovestire a unor lucruri știute, numai după ce și-a cheltuit timpul! Criza iugoslavă fascinează pe toți cei care au tangențe cu istoria, politica sau viața intelectuală contemporană și ziarele produc o cantitate imensă de interpretări discutabile: profetia retrospectivă este la modă și comentatorii afirmă senin că ceea ce se întâmplă azi trebuia să se întâmple. Cele mai ciudate afirmații sunt oferite unui public tot mai puțin informat pentru motivul că i se oferă totul, dar fără substanță. Conflictul dintre croați și sârbi ar trebui să pună pe gânduri pe toți cei care văd în istorie un progres continuu și împlinirea unei fatalități determinate de supremația alimentației asupra cugetării: faptul că o etnie nu a ajuns să formeze o națiune unitară care să constituie suportul unui Stat național ar trebui să împiedice repetarea tezei că la baza Statului național se află întotdeauna o etnie care s-a transformat într-un neam, care s-a transformat într-o națiune. Acest fatalism consolidat de materialismul istoric este dat peste cap de luptele dintre sârbi și croați.

Institutul de Studii Sud-Est Europene a dezbătut și în trecut problema națională în Balcani. În 1979, am avut prilejul să conduc o discuție despre **Conștiință națională și mișcări de eliberare**, iar actele au apărut în **Revue des études sud-est européennes** 4/1979. Afirmam cu acel prilej că problema națională în Balcani nu poate fi tratată (în sensul de analiză, dar și de tratament, de soluții propuse celor care vor să asculte) decât într-un cadru pluridisciplinar și comparativ. Nu se putea porni de la o istorie scurtă (așa cum procedează frecvent istoricii americani), așa cum o durată lungă atentă doar la forțele de producție se dovedea

incapabilă de a convinge. Tot astfel, nu putea fi ignorată presiunea permanentă exercitată de mari puteri asupra unor popoare mici. Ni s-a părut atunci că unul dintre cele mai importante aspecte era raportul dintre gândire și mișcare politică, întrucât putea explica orientarea și conținutul proceselor care au dus la declanșarea revoluțiilor naționale și la apariția Statelor naționale.

Meditația noastră nu a fost reținută de specialiștii care s-au aplecat ulterior asupra fenomenului. În cercurile occidentale persista ideea că tot ceea ce se scria în Răsărit era o dezvoltare stângace a tezelor lui Marx, în timp ce colegii "socialiști" ignorau lucrările române sub pretextul că erau "naționaliste". Și astăzi, istorici occidentali preferă să citeze lucrări mediocre pentru a demonstra inutilitatea unei lecturi sistematice întreprinse asupra cercetărilor române din ultimii cincizeci de ani, iar atunci când alcătuiesc bibliografii neglijează să citeze revistele și cărțile care și-au propus tocmai un dialog sistematic cu cercurile savante de pretutindeni¹. În schimb, lipsa de informație a istoricilor români este sancționată pe loc.

Volumul recent editat de Academia Bulgară de Științe – Institutul de studii balcanice: **National Problems in the Balkans. History and Contemporary Developments** (Sofia, 1992, 247 p.) și-a propus să abordeze dintr-un unghi nou aceste probleme majore și să acopere întreaga zonă. Efortul este impresionant și el s-a impus atenției noastre, mai ales că discutarea volumului continua seria de dezbateri pe care o inaugurasem la 6 noiembrie 1990, cu sesiunea de la Academie dedicată unor aspecte teoretice ale cercetării Sud-Estului European, și o continuasem cu simpozionul din 4 august 1991 despre criza iugoslavă².

Studiile introductive semnate de Krastjo Mancev și Strașimir Dimitrov aduc prea puține lucruri noi la dosarul voluminos al naționalismului balcanic. Astfel, la pagina 71, profesorul Dimitrov afirmă că în viitor statele naționale din Balcani fie vor abandona politica de consolidare a teritoriului etnic, fie vor renunța să mai sprijine grupurile etnice de peste hotare, o alternativă care dovedește o imposibilitate de a ieși din cadrul strâmt al unei politici dominate de ideologia naționalistă. De altfel, principala obiecție ce poate fi adusă celor două studii introductive este tematica redusă adoptată de cei doi autori. Se adaugă o serie de greșite aplicări a principiilor generale la realitățile balcanice: este eronat să considerăm tratatul de la Cuciuc-Cainargi din 1774 drept momentul în care apare dreptul minorităților în Balcani, datorită gestului Rusiei țariste de a lua sub protecția sa pe creștinii din imperiul otoman (p.29). Avem de-a face, în acest caz, cu o intervenție în afacerile interne ale unui stat, ca urmare a unui tratat impus la sfârșitul unui război câștigat de Rusia, și nu cu aplicarea unei dispoziții internaționale de către imperiul otoman. Una este protecția și alta este aplicarea dreptului minorităților. De altfel, acest drept este discutat în cadrul relației suveranitate - drept internațional și nu ca o îmbogățire a legislației interne.

Erorile istorice sunt frecvente, ca la p.13, unde se afirmă că "România a câștigat Nordul Dobrogei ca o compensație pentru Basarabia care a fost restituită Rusiei", dublă eroare, de vreme ce nu poți câștiga ceea ce îți aparține, așa cum nu poți restitui ceea ce este al tău. Jenantă ni se pare afirmația de la p.15, unde se repetă teza penibilă despre "imperialismul burgheziei românești", în timp ce la p.18 se vorbește despre incapacitatea marilor tratate de a rezolva problema etnică din Balcani, problemă evident insolubilă dacă se pune din unghiul unor state care doresc, fiecare în parte, să strângă pe toți membrii etniei între frontierele Statelor naționale. (Expresia "Transilvania a fost anexată la România", p.18, face probabil parte din multiplele erori de traducere). Ciudat este faptul că K.Mancev nu face nicăieri delimitarea clară între principatele române, care au avut structuri statale și deci au modernizat ceea ce preexistă, și celelalte State balcanice care au pornit de la zero. A trata tot timpul realitățile române pe picior de egalitate cu realitățile bulgare, grecești sau iugoslave este o ignoranță care blochează șansa de a reliefa particularitățile apariției Statelor din Sud-Estul Europei. În schimb, pot fi reținute pasajele în care se vorbește despre discrepanța dintre proiecte și realități în politica națională a statelor balcanice.

Cert este că formarea Statelor naționale balcanice nu se datorează luptei maniheiste dintre "popoarele" oprimate și imperiile asupritoare (în rândul cărora Rusia apare foarte firav), așa cum Stat național nu presupune un Stat care a îmbrățișat pe absolut toți membrii etniei care alcătuiește baza acelui Stat național. Dintr-o asemenea concepție (o devenire care se împlinește numai atunci când absolut toți membrii etniei au intrat în hotarele unui Stat național) decurge automat ideea "epurării etnice"...

Mare parte din lipsa de noutate a lucrării apărute recent la Sofia se datorește schemei marxiste acceptate de autori.

În primul rând, "istoria" este o forță vie care propulsează oamenii, înfăptuiește idealurile, împlinește rosturi metafizice. "Istoria a arătat cu precizie", "istoria a arătat", "istoria a respins" (p.19, 20) sunt expresii care ne pun în fața unui mers inexorabil al devenirii. O fatalitate sau un destin domină mersul prin timp al popoarelor care aspiră mereu spre același obiectiv: să formeze State naționale. În acest sistem de interpretare nu apar alte eforturi îndreptate în alte direcții; nu se pune problema armonizării intereselor individuale cu cele ale colectivității transformate în organism viu - Statul. Oamenii au o singură obsesie; să scape de sub "jugul" străin și să construiască un Stat național. Odată format acest Stat, toate problemele se rezolvă de la sine.

Recunoaștem aici o combinație bizară de istorie pozitivistă cu o ideologie clădită pe un reduționism drastic. Istoriografia lasă impresia că este preocupată doar de reconstituirea datelor, iar gândirea preia teoria duratei de la o ideologie politică: devenirea capătă o teleologie, astfel că datele prezentate în urma

cercetărilor se înșiruie pentru a pune în lumină lupta de eliberare a popoarelor dornice să formeze Statul național. Episoadele mai îndepărtate nu fac decât să prevestească cele întâmplate în secolul 19. Marxismul adaugă viziunea populistă care aduce în prim plan o forță abstractă și anonimă - "poporul" - care împlinește "visul de aur" al oamenilor. Marxismul transformă dorința atribuită "maselor" în utopie, în program de îndeplinit. Nu este de mirare că tensiunile create de ideologia naționalistă nu își găsesc o rezolvare în această utopie care înșeală fără să propună soluții. Critica pe care profesorul Dimitrov o face stalinismului nu iese din schema marxistă.

În al doilea rând, viziunea marxistă asupra istoriei nu este îmbogățită cu interpretări mai noi. Chiar în cadrul marxismului nerevizuit s-au făcut completări care contribuie la nuanțarea realităților. Astfel, putea fi citat istoricul marxist Guy Lemarchand, unul dintre puținii istorici francezi care citește ceea ce s-a scris în Estul european (de văzut **Nations, nationalismes, transitions**, Editions Sociales, 1993); dar autorii studiilor introductive ori citează numai studii bulgare, ori nu dau nici o bibliografie. Se putea, de asemenea, face o referire, fie și sumară, la volumul **Race, nation, classe. Les identités ambiguës** (Paris, 1990). Etienne Balibar afirmă aici că orice comunitate socială, reproducă prin funcționarea instituțiilor, este imaginară; în anume condiții, numai comunitățile imaginare sunt reale. În centrul imaginarului modern se află conceptul de "popor" pe care Statul își construiește autoritatea. În acest mod, Statul dobândește "monopolul violenței organizate" (după Max Weber) și se constituie "voința național populară" (după Gramsci). Socializarea indivizilor progresează în cadrul procesului mai amplu de secularizare, iar naționalismul apare ca o religie a timpurilor moderne. Asupra noțiunilor de patrie și națiune are loc un transfer de sacralitate. În sens juridic, comunitatea instituită de Stat este o "etnicitate fictivă": școala și cultura tipărită joacă un rol de prim ordin în plămăduirea acestei comunități. În același timp, dizolvarea sistemului de înrudire și apariția familiei "nucleare" favorizează consolidarea unor noi comunități. Înrudirea pe linie genealogică este înlocuită de naționalizarea familiei care propune o nouă "descendență comună". Așadar, nu este corectă asimilarea naționalismului cu tribalismul: naționalismul formează o nouă "familie" cu ajutorul Statului național. Problemele imaginarului sunt de prim ordin și o carte despre probleme naționale nu poate să nu discute tezele recente ale lui Ernest Gellner și Benedict Anderson ("imagined communities"). Precizăm că tezele lui Anderson au fost discutate în lumina realităților balcanice de către Paschalis Kitromilides: **"Imagined Communities" and the Origins of the National Question in the Balkans**, "European History Quarterly", 19, 1989, 2, April.

Încadrată comparativ în problema națională europeană, problema națională balcanică impune abordarea decisă și lucidă a unor relații care, atunci când nu sunt discutate sau elucidate, duc la apariția unor utopii întreținute de

istorici și ușor asimilate de membrii comunității.

1 Etnie – națiune – Stat național nu alcătuiesc o înălțuire obligatorie decât din perspectiva ideologiei naționaliste. Așa cum arată Etienne Balibar, în epoca modernă au apărut forme care nu s-au impus (Sicilia, Provinciile Unite, Hansa); nu putem afirma cu Strașimir Dimitrov că "știința recunoaște trei tipuri de comunități etnosociale, în cadrul cărora etnia se poate reproduce, își poate asigura planurile de supraviețuire și dezvoltare: tribul, neamul (the nationality) și națiunea" (p. 64). În orice caz, cele trei trepte nu se află pe orice scară: sunt State naționale care nu au în trecutul foarte îndepărtat triburi, așa cum neamurile nu au produs mereu State naționale. Adeseori, Statele apar înaintea națiunii și contribuie la maturizarea ei (așa cum pare să fie cazul balcanic); alteori, Statele apar pentru a contracara expansiunea unor State mai puternice sau mai agresive și aceasta a fost ideea "iugoslavă"³.

În general, Statele balcanice au apărut ca urmare a unui conflict între mari State imperiale și nu ca urmare a unei lupte decise împotriva unui Stat care menținea și consolida un vechi regim. Statul național balcanic apare în urma luptei de "eliberare națională" duse împotriva celor de altă "lege" și mai puțin în urma luptei purtate împotriva unei organizări sociale care nu mai corespundea unor realități trăite de altă natură. Revolta contra otomanilor este pilotată de imaginea "Europei luminate". Generația romantică elaborează un concept de "popor" care se suprapune peste cel de etnie și susține proiectul Statului modern; dar acest Stat nu este rezultatul unei dezvoltări care a avut loc pe planul vieții cotidiene și al doctrinelor care au urmărit evoluția etniei confundate acum cu "poporul". Ca atare, a stabili o legătură strânsă și a reconstitui un mers fatal al evenimentelor de la etnie la Stat național înseamnă a elabora o **utopie retrospectivă**. Ca orice utopie, ea poate înflăcăra oamenii, până la conflict armat, dar nu are consistență politică și juridică.

2 Societate civilă – Stat național. Esențială este cercetarea și elucidarea acestui raport, deoarece Statul național balcanic a fost construit pornindu-se de la imaginea trecutului și de la existența unei etnii pline de virtuți. Dar nu s-a cercetat în ce măsură gândirea tradițională a hrănit organizarea noului Stat. În asemenea condiții a apărut o **utopie a recuperării** construită pe legătura directă dintre formele statale medievale dispărute și noul Stat. Dar nu a putut fi umplut hiatusul decât cu ideologia naționalistă și nu cu o doctrină politică sau cu norme de comportare ce puteau alcătui baza societății civile ce formează peste tot nucleul Statului modern. Or, în cazul sud-est european, Statul modern a preluat multe forme din societățile "avansate", adică din acele societăți care dezvoltaseră o doctrină politică și norme clare de comportare socială. În cultura română, "cărțile de comportare" invadează societatea română de la sfârșitul secolului 18 înainte și faptul marchează o preluare masivă de norme și idei din Aufklärung-

ul german, mai apropiat de spiritul tradițional român⁴. Apariția și dezvoltarea societății civile trebuie studiată în toate culturile balcanice, mai înainte de a stabili o legătură oarecare între etnie și Stat național.

În acest sens, ni se pare utilă cercetarea modului în care s-a făcut, în secolul 19, readaptarea relației dintre solidaritățile **organice** și solidaritățile **organizate**⁵. Această relație a înclinat balanța când spre formele intime ale vieții (de la liberalism la fundamentalism), când spre cele publice (de la pluri-partitism la dictatură), iar naționalismul a justificat, ca un cameleon, când identitatea individului, când legitimitatea puterii, când fervoarea patriotică, când politica naționalistă agresivă. Naționalismul a apărut, în cadrul secularizării, tot mai puternic în cultura "comună", acolo unde se întâlnesc aspirațiile din cele două forme de solidaritate: organică și organizată. Analiza nu poate proceda abuziv, transpunând pe un plan general, balcanic, cele întâmplate într-o singură cultură.

Trebuie pornit de la curentele intelectuale proprii fiecărei culturi în parte⁶, ca și de la presiunea momentului: în acest sens, "naționalismul" românesc din anii '60 a fost o replică dată politicii de sovietizare a României⁷. După stabilirea particularităților, se poate trece la comparații, dar esențial este să nu se piardă din vedere că Statul modern se întemeiază pe un sistem de idei, pe norme de comportare, pe instituții, pe o gestiune care laolaltă formează societatea civilă. Reconstituirea acestei societăți este obligatorie, dacă vrem să înțelegem Statul modern, așa zice mai importantă decât legăturile Statului modern cu formațiile medievale. În fond, istoria nu poate explica totul!

3 Populism – Stat național. În toate culturile sud-est europene una dintre fundațiile Statului modern, național, a fost considerat "poporul". Poporul s-a reflectat în creația orală, în costume, cântece, obiceiuri care au fost reconstituite cu grijă pentru a forma un "tezaur național". Această tendință s-a accentuat sub regimurile comuniste care au hrănit astfel vanitatea unor pături semi-alfabetizate. Mai mult, încă din secolul 19, legitimizarea Statului s-a făcut prin intermediul folclorului: pornind de la "tezaurul" de cultură, în special, rurală, s-a format chiar o mitologie care a ajuns să blocheze dezvoltarea unei doctrine politice coerente. Voința populară din folclor nu este voința comună din "contractul social" occidental, ci o formă de manifestare a spiritului comunitar, anti-individualist. S-a ajuns, astfel, la **utopia rustică**, vehiculată intens în societățile comuniste, care a justificat distrugerea elitelor și menținerea unui nivel cultural acceptabil pentru "conducătorii" aflați în posesia unei doctrine rudimentare. În cadrul actualului conflict iugoslav nu se lasă descifrată o opoziție netă între o concepție "legală" croată și un "atavism" sârb⁸, de vreme ce legăturile comunitare și-au pus amprenta asupra acțiunilor întreprinse de ambele tabere; ceea ce pare să determine comportamentul sârb și croat este iluzia că legăturile comunitare sunt mai presus

de lege și de Stat, mai presus de ceea ce ar fi putut duce la o reglementare pașnică în cadrul legii. Or, aceasta iluzie nu trebuie căutată numai în "zadruța" sârbă, ci mai ales în confuzia creată de un socialism cu față umană, dar bazat tot pe partidul unic, pe imaginea marelui "conducător" care conduce "poporul" din victorie în victorie, până ce se prăbușește totul!

4 Modernism versus Tradiție. În toate culturile sud-est europene imaginea trecutului a justificat întoarcerea spre trecut a teoreticienilor care au argumentat necesitatea Statului național, dar în același timp, a justificat o mitologie care s-a opus modernizării. Atașamentul față de Bizanț, sau față de primele țarate ori de vechile imperii asiatice se opune unei modernizări care neagă tradiția pentru a grăbi "europenizarea". Naționalismul joacă și aici rolul cameleonului, deoarece el susține atât tradiția revizuită, cât și modernizarea preluată în chip "original". Cert este că naționalismul este o consecință a secularizării.

În Europa Centrală și Occidentală, secolul 17 (al revoluției științifice) este un moment de cotitură în consolidarea Statului, care își află teoreticienii săi: se formează un imaginar politic care invadează imaginarul religios tradițional, așa cum deducem nu numai din decorația bisericilor baroce, dar și din decorarea reședințelor princiare. Imaginarul este din nou politizat de Romantism, în secolul 19, în sensul unei sporite aderențe la imediat și la ceea ce se înțelege prin "popor", colectivitatea care formează "nucleul" națiunii. Acum politizarea capătă caracter "mesianic": națiunile au un destin și au "misiuni istorice"⁹. În schimb, în Sud-Estul european imaginarul religios nu este politizat până în secolul 19, când are loc o masivă preluare de idei și imagini din Europa Centrală și Occidentală. Solidaritățile organizate încep să domine solidaritățile organice, deoarece Statul nu numai că "organizează" națiunea, dar preia rapid funcțiile Statului modern, controlând Biserica și școala, și intervenind în intimitatea oamenilor. Ideologia "recuperării timpului pierdut" este mai mult emoțională decât principială și ea provoacă strania tendință de a refuza fie locul geografic, fie o parte din trecut. Ideologia "unității" naționale a propus "coeziunea" în dauna libertății individuale și a desăvârșirii personale preconizate de tradiția religioasă și de doctrinele politice apusene cunoscute și aprofundate în secolul 19. Lipsa unei etici politice provoacă frecvent o derută și ea este reflectată de tensiunea care apare în toate culturile sud-est europene între spiritul colectiv sau comunitar, bogat în precepte "folositoare" fiecăruia, dar deficitar la capitolul practicii sociale, și spiritul occidental mai predispus la alienare, la respingerea soluțiilor propuse de intuiție, dar eficient pe plan practic.

Istoria naționalistă a venit constant în sprijinul tradiției comunitare, anti-individualiste, și a favorizat doctrinele care au preconizat "unitatea de monolit" și gruparea în jurul unui "leader" salvator. Antiindividualismul a fost hrănit și de teoria "specificului", dar nu trebuie uitat că "specificul" a fost mereu definit prin

raportare la "Europa", astfel că nu se poate lăsa de o parte alternativa "europeană" propusă de teoreticienii "specificului", pentru a reliefa doar deschiderea propusă în cadrul naționalismului¹⁰. În acest sens, trebuie precizat că teoria română a specificului cultivată în anii '70 și '80 s-a separat net de teoria naționalistă a "protocronismului", o plăsmuire pusă în slujba izolării României.

Naționalismul a ajuns să acapareze întreaga existență umană, nu numai cea publică. Ne putem aminti că, în momentul în care a fost arestat și i s-a cerut să-și declare identitatea, Sfântul Grigore Decapolitul a spus că este "ortodox", nu "bizantin" sau "grec"; în schimb un grec contemporan îi declara unui englez că el nu crede în Dumnezeu, dar că nu permite cuiva să se atingă de Biserica ortodoxă...¹¹. Putem fi siguri că cei care se omoară reciproc în fosta Iugoslavie nu o fac pentru că sunt ortodocși sau catolici, ci pentru că nu au fost duși la biserică. O refacere a celor două sfere – privată și publică –, prin eliminarea presiunii politice asupra vieții intime și prin accentuarea valorii religioase în procesul de formare al personalității ar aduce în matca sa atașamentul față de "țară", ca și față de Statul național.

5 Falimentul marxismului este fără îndoială faptul care provoacă resurgența elementară a naționalismului. Întrucât a propus o utopie absurdă, marxismul a împins treptat oamenii spre solidaritățile cele mai simple, spre familie, sat, profesiune și aceasta în condițiile unei propagande ateiste susținute. În asemenea condiții, cetățenii fostelor state "populare" încearcă, uneori cu mijloace disperate, să refacă acele comunități în cadrul cărora să poată găsi o siguranță sporită. Marile idealuri nu mai au nici un răsunet într-o lume desacralizată sistematic. Dar momentul "atomizării" va trece tocmai pentru că el nu propune mari idealuri. Drumul spre refacerea unor armonioase relații între organic și organizat trece prin recuperarea ideii de personalitate și de organizare socială dominată de lege. În locul unei voințe colective sau al unui leader, științele umane ar trebui să așeze ideea de ordine și de drept. Acest efort nu poate fi făcut și nici nu trebuie făcut de istorie singură: el impune participarea activă a politologiei, a sociologiei, a studiului mentalităților care laolaltă se pot apleca asupra prezentului și îl pot îmbogăți cu un trecut care să știe să ajute, în loc să apese.

- 1 Vezi bilanțul critic al lui Paschalis M. Kitromilides, **Contributions to Balkan Bibliography. A Review Essay**, "Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon", 8, 1990-1991, p.247-259, privind bibliografiile României, Albaniei, Bulgariei, Iugoslaviei în Editura Clio Press. Prima bibliografie nu reține "Revue des études sud-est européennes", în schimb înregistrează "Flacăra Iașului" (autor Dennis Deletant).
- 2 O cronică a primei manifestări academice a Institutului după 1989 în ziarul "Azi", 11 noiembrie 1990, p.4 (numai că Cici Iordache-Adam a consemnat că a asistat la o "Comemorare Nicolae Iorga"); despre simpozionul consacrat crizei iugoslave de văzut cronică la Sorin Matei din "Cotidianul", 7 august 1991, p.4.
- 3 De văzut cartea lui Günter Schödl, **Kroatische Nationalpolitik und 'Jugoslavenstvo'**, München 1990.
- 4 Am dezvoltat această problemă abordată inițial în teza noastră de doctorat **Cărțile de înțelepciune în cultura română**, Editura Academiei 1972, în studiul **Die "katalytische Kraft" der deutschen Kultur: das Beispiel Südosteuropas zur Zeit der Aufklärung** sub tipar la Universitatea din Graz.
- 5 Mai pe larg în comunicarea noastră la simpozionul despre alteritate de la Timișoara: **Identitate națională și conștiință europeană. Incursiune în imaginar**, Suplimentul cultural al "Cotidianului", 1993, 25 ianuarie, p.6-7 și în **Political and Mental Borders**, "Yearbook of European Studies", Amsterdam, 6, 1993 p.47-56.
- 6 Vezi și prefața Margaretei Mommsen la volumul **Nationalismus in Osteuropa**, München, 1992.
- 7 Vezi Anneli Ute Gabanyi, **Nationalismus in Rumänien** din volumul citat în nota anterioară, studiu apărut mai înainte în "Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsforschung", 41, 1992, 5, p.275-292.
- 8 Este concluzia interesantului articol al lui Hans-Michael Miedlig, **Gründe und Hintergründe der aktuellen Nationalitätenkonflikte in den jugoslawischen Ländern**, "Südosteuropa", 41, 1992, 2, p.116-130.
- 9 Vezi Winfried Gebhardt, **Kulturidee und nationale Identität**, în: Johannes Chr. Papalekas (Hg), **Kulturelle Integration und Kulturkonflikt in der technischen Zivilisation**, Campus Verlag, 1989, p.73.
- 10 Vezi Michel Dion, **L'identité ethnique en Roumanie**, "Cahiers internationaux de sociologie", 93, 1992, p.251-268, articol care propune o teză asemănătoare celei din cartea Katherinei Verdery despre **National Ideology under Socialism**, anume că grupul Noica a dat o nouă direcție naționalismului oficial; dar ideea că Mircea Eliade l-ar fi îndemnat pe C.Noica și pe Edgar Papu să adopte direcția protocronistă (idee lansată de Norman Manea) este cel puțin ridicolă. Straniu faptul că cercetătorii străini nu sunt sensibili la orizontul european menținut de revistele "Cahiers roumains d'études littéraires", "Synthesis", "Secolul 20"; probabil pentru că suspectează tot timpul tradiția română de naționalism.

- 11 Vasilios M. Makrides, **Orthodoxy as a Conditio sine que non: Religion and State Politics in Modern Greece from a Socio-Historical Perspective**, "Ostkrichliche Studien", 40, 1991, 4, p.305. Pentru originile concepțiilor moderne de văzut Paschalis M. Kitromilides, **The Enlightenment East and West**, "Canadian Review of Studies in Nationalism", 10, 1983, 1, p.51-70 și ultimul capitol al cărții noastre: **European Intellectual Movements and Modernization of Romanian Culture**, Editura Academiei, 1981.

De la Kosovo la Sarajevo

Cele ce urmează ar vrea să fie un comentariu al frazei unui mare istoric, Fernand Braudel: „Trecutul nu e niciodată trecut de tot, câteodată prezentul e mai aproape de trecut decât de viitor”.

Viitorul României depinde, ca întotdeauna, mai mult de ce se petrece dincolo de granițele ei decât de evenimentele și oamenii din interior. În această perspectivă, e firesc să ne atragă atenția evoluțiile, până la un punct asemănătoare, din U.R.S.S. și Iugoslavia.

În momentul în care mișcările centrifuge au început să amenințe grav unitatea iugoslavă, s-au auzit declarații că această situație confirmă împărțirea fostei Europe comuniste pe vechea linie de clivaj între teritorii otomane și teritorii habsburgice. O variantă a aceleiași interpretări, de inspirație central-europeană, susține că ar fi vorba de o fractură de-a lungul frontierei confesionale, între catolicism și ortodoxie. Diferențele economice, de netăgăduit, sunt explicate printr-o răsturnare a premiselor teoriei lui Max Weber despre originile religioase ale capitalismului: popoarele ortodoxe, cu o mentalitate preindustrială, ar opune toată forța inerției lor progreselor unei economii capitaliste care a mai încercat odată să destabilizeze ordinea tradițională. Acestor păreri controversate, care implică trecutul și prezentul Balcanilor, li se adaugă, pentru a completa confuzia, diverse scenarii alarmante cu privire la viitor, aducând cu ele cele mai rele amintiri de la începutul secolului nostru, alături de altele, mai recente, despre atrocitățile comise de un naționalism croat exasperat și agresiv sau despre războiul civil între **cetnici** și **partizani**. Revin mai ales referirile la problema macedoneană, care a dat atâta bătaie de cap diplomaților, sau la soarta Bosniei și Herțegovinei. N-a început primul război mondial la Sarajevo? Însuși principiul statului național este pus în discuție astăzi. Comunitatea europeană s-a pronunțat în favoarea unității iugoslave de teama ca dezmembrarea acestui stat să nu răspândească instabilitatea și să nu încurajeze alte separatisme, nu numai în Europa răsăriteană și în Uniunea Sovietică, ci chiar în Irlanda de Nord, Corsica și țara Bascilor. Totuși, dreptul la autodeterminare rămâne principiul pe care s-a întemeiat sistemul politic căruia, pentru a da numai două exemple, România îi datorează îndeplinirea aspirațiilor ei iar Cehoslovacia chiar existența sa. Însăși agregarea provinciilor

istorice într-un singur stat numit din 1929 Iugoslavia a fost posibilă numai prin recunoașterea internațională a acestui drept.

Principalii protagoniști ai crizei sunt, până acum, trei grupuri naționale: sârbii, croații și slovenii. Pe când cei dintâi, după catastrofa din 1389, au avut de îndurat stăpânirea otomană până în 1804, când începe războiul lor de independență, sau până în 1815 când Poarta i-a acordat lui Miloș Obrenovici autonomia Serbiei, istoria croaților și a slovenilor se leagă de aceea a Austriei și a Ungariei, sau de a Venetiei, a cărei prezență pe coasta dalmată datează din secolul al XI-lea. Cu alte cuvinte, apartenența nord-vestului Iugoslaviei la Occident era fapt împlinit cu mult înainte ca impactul otoman să precipite coagularea Occidentului. Zagrebul e mai aproape de Ljubljana decât de Belgrad și distanța de la ele la Veneția sau Graz e mai mică decât până la Sarajevo sau Ohrid.

Prăbușirea Serbiei medievale n-a fost desigur numai rezultatul unei zile de bătălie, 28 iunie 1389. Moartea lui Ștefan Dușan în 1355 a dus la parcelarea statului său, ale cărui unitate și uniformitate nu trebuie exagerate, în mici state sârbești independente în Macedonia, Albania, Epir și Tesalia. Conducătorii lor s-au bizantinizat rapid, înainte de a dispărea în 1371, în lupta de la Cemomen pe Marița, sau în anii următori. La Kosovo a fost nimicită coaliția supraviețuitorilor, în frunte cu Lazăr, care domnea peste Serbia centrală și de nord. Până în 1459 sârbii au mai crezut că vor putea rezista în limitele strâmte ale autonomiei și în schimbul tributului plătit de despoții Ștefan Lazarević și Gheorghe Branković, unchi și nepot, al căror stat-tampon, redus în cele din urmă la Šumadija, regiunea de unde va pomi răscoala eliberatoare, s-a lipit strâns de Dunăre. Belgradul apărat eroic în 1456 de Ioan de Hunedoara nu mai era o cetate sârbească. Steagul care flutura deasupra sa și care va rămâne înfipt acolo până în 1521, era al regelui Ungariei, Angevin, Luxemburg sau Jagellon.

În timp ce cucerirea turcească controlează văile Limului, Ibarului și Moraviei, drumurile care duc spre nord, muntele ale cărui trecători sunt în mâinile haiducilor temuți de rari călători, conserva în mănăstirile lui, pline de amintirea vechilor ctitori, și în satele care-i ascultă cu nesat pe **guzlari** un spirit de revanșă topit în legende profetice și în epopeea populară. Umbra marelui înger alb de la Sopočani veghiază lângă o piatră de mormânt care, cândva, se va ridica, fiindcă și popoarele învie. Iar poporul sârb, care și-a înălțat **kralii** în rând cu sfinții, cum o arată și genealogia Nemanizilor zugrăvită în chip de arbore al lui Iesei, își așteaptă ceasul. Un emisar al Habsburgilor, poposind la Mileševo, unde se găseau moaștele Sfântului Sava înainte ca Sinan-pașa, în drum spre Călugăreni, să le ardă pe rug, a auzit de la călugări tălmăcirea proorocirilor lui Leon cel Înțelept, ca o cheazășie că sfârșitul Imperiului otoman se apropie. Acesta e mediul din care a renăscut viața bisericească a sârbilor în 1557, prin refacerea patriarhiei de la Peć, datorată totuși unui ilustru renegat, devenit marele vizir Mehmed Sokolović.

Canonizarea cneazului Lazăr, pentru care există, alături de mărturiile sârbești, și una românească – chipul său zugrăvit la Curtea de Argeș, desigur pentru a sublinia legătura dintre Neagoe Basarab și acest strămoș al soției sale, doamna Milița – a prilejuit o activitate literară intensă, în mare parte anonimă, începând chiar din anii 1392–1393. Într-o predică a patriarhului Danilo al II-lea, citim: „Mai bine este a muri în luptă decât a-i întoarce neprietenului spatele nostru”. Cuvinte cărora le răspunde ca un ecou – mijocit prin Alexandria sârbească – dârza afirmație a lui Neagoe din **Învăpături**: „mai bună iaste moartea cu cinste decât viața cu amar și cu ocară”. În această etică militară, creștină și națională recunoaștem tainica putere purificatoare care întărește sufletele. Comentatorii din zilele noastre s-au străduit să găsească aici, în aspra morală a unei societăți patriarhale, țărănești, și originile democrației sârbești, cu năzuința către dreptate și egalitate socială. E un demers intelectual de tip populist, conservator, care ne e familiar: N. Iorga, în **Evoluția ideii de libertate**, a vrut și el să arate că românii și sârbii, balcanicii în general, aparțin unui tipar antropologic pe care tradiția formațiunilor rurale libere, „Romeniile” și „Sclaviniile”, îl modelează în sensul instituțiilor democratice. Ceea ce pare a fi dezmințit de întreaga evoluție socială și politică a Europei moderne. Oricum ar sta lucrurile în această privință, imaginea unei istorii în care evenimentul central era o înfrângere, Kosovo, dar totodată și simbolul cel mai înalt al jertfei pentru libertate, a rămas un factor psihologic decisiv în dezvoltarea societății sârbești.

Departate de a se limita la teritoriul pe care se născuseră, aceste idei au circulat și s-au răspândit odată cu masivul brasaj de populație care a urmat instalării dominației otomane asupra Serbiei medievale. Fenomenul, căruia geograful Jovan Cvijić, unul din deschizătorii de drum ai studiilor sud-est europene, i-a consacrat o viață de studiu, ne interesează din două motive. În primul rând, fiindcă mișcările denumite de Cvijić „metanastatice” au modificat complet harta etnică a Peninsulei, apoi fiindcă ele au atras și ramuri ale “romanității balcanice” pe lângă acea de pe litoralul Dalmației, pe vlahii din Serbia și din Bosnia, ca și pe timoceni.

Retragerea treptată spre nord a centrului statului sârbesc, mutat succesiv de la Skoplje la Kruševac, reședința cneazului Lazăr, lângă confluența celor două Morave, și în sfârșit la Smederevo, pe malul Dunării, a produs deplasarea unei mase de populație din sud. Mai târziu, îndeosebi în ajunul tratatului de la Karlovci, în ultimii ani ai veacului al XVII-lea, cu ocazia marelui exod (1691) condus de patriarhul Arsen al III-lea Crnojević, zeci de mii de familii au trecut Dunărea și Sava stabilindu-se în Banat, Bačka, Srem și Slavonia. Pe lângă cauzele politice, între care determinantă a fost teama de represalii în momentul retragerii trupelor habsburgice, după o ofensivă antiotomană care ajunsese până la Niș, au existat și cauze economice: foamete, epizootii, defrișări, tendința seculară a ciobanilor balcanici de a căuta pășuni întinse în largile „mesopotamii” din nord dincolo de

Sava și de afluenții ei, Una și Kupa, ale căror văi formau un arhaic habitat vlah.

Ținuturile-stup din care a pornit roirea au fost tocmai platourile stâncoase ale Muntenegrului și Raškăi, de unde un „curent dinaric” s-a îndreptat spre frontul Dunăre-Sava, de-a lungul cursului Drinei, Moravei și Timokului, sau către Dalmația și Istria. Prima direcție se prelungește până în Croația, Slovenia sau chiar Moravia. Un curent „de la Kosovo”, paralel cu altul care-și avea punctul de plecare mult mai la sud, pe valea Vardarului, au colonizat Serbia nordică și răsăriteană. În etapa emigrării transdanubiene, toate aceste ramuri converg pentru a forma populația Vojvodinei, înzestrată de Habsburgi cu privilegiile care le recunosc profilul național distinct.

Prin forța acestor împrejurări a dispărut blocul compact de populație românească ce se întindea atât la vest de Morava în regiunea care poartă până azi numele de Stari Vlah, cât și la est, în zona Niș-Pirot-Sofia, dar s-a consolidat același element etnic pe malul drept al Dunării, acolo unde au apărut, ca bastioane ale rezistenței antiotomane, două principate, Vidin și Braničevo, cărora sprijinul din stânga fluviului le-a protejat scurta existență. Mișcările de populație au contribuit la asimilarea morală, amestecul dialectelor și fuziunea grupurilor confesionale pe care se bazează una din tendințele unificatoare, cea a Marii Serbii. Dar migrațiile au cedat în sud un teren pe care albanezii, în Kosovo, și bulgarii, în Macedonia, s-au grăbit să-l ocupe.

Dintre celelalte provincii istorice care, înainte de a intra în componența statului iugoslav, au cunoscut experiența dominației otomane (dar în acest caz și a celei austriece), Bosnia își afirmase separatismul încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea, sub dinastia Kotromanić. În 1377, proclamarea lui Tvrtko I ca „rege al sârbilor și al Bosniei” poate fi interpretată nu numai ca dovadă a ambiției acestui conducător, ci și ca o confirmare a continuității structurilor statului sârb după înfrângerea de pe Marița. De altfel, în alianță cu Lazăr, Tvrtko a câștigat ultima victorie împotriva turcilor înainte de aceea de la Rovine: bătălia de la Pločnik din 1388. Extinzându-și autoritatea asupra unei părți a Croației și a orașelor de pe țărmul Adriaticii, cu excepția Zarei și a Ragusei, el a reușit vremelnic să-și constituie un stat independent, influențat de civilizația Europei Centrale, dar care s-a fărâmițat curând și a trebuit, din 1415, să plătească tribut sultanului. Aceeași situație de vasalitate față de Imperiul otoman a avut-o și Herțegovina, „ducatul” sudic creat în 1448 de Stepan Vukčić Kosača prin desprinderea de Bosnia. În pofida încercărilor Ungariei și Venetiei de a se înstăpâni pe aceste teritorii, turcii au ieșit învingători, transformându-le în pašalâcuri succesiv în 1463 și 1470. Este o regiune în care, după ce autoritățile otomane au aplicat politica de colonizare cu populația din Anatolia, a început un proces intens de islamizare, înlesnit, pare-se, de sensibilitate locală la erezia dualistă, bogomilismul. Rezultatul: pe la 1700, trei sferturi din bosnieci erau musulmani, situație care le apăra individualitatea culturală atât față de catolicism, cât și față de ortodoxie.

După informațiile culese acum un veac de Teodor Filipescu, o parte a populației românești din Bosnia-Herțegovina era de origine macedo-română, pe când așa-numiții **caravlahi** erau descendenții unui grup venit din nordul Dunării – și unii și alții imigrați în epoca stăpânirii otomane. Autorul presupune că vechii locuitori de caracter romanic ar fi pribegit spre nord după cucerire, asociindu-se exodului general.

Totuși, deoarece în anii când a luat ființă sangiacul Herțegovinei se înregistrau acolo vreo 7000 de așezări ale vlahilor, cărora li s-a acordat statutul privilegiat pe care l-a avut și în alte regiuni, în schimbul serviciului militar, ipoteza deplasării este mai puțin probabilă. Fugarii creștini din Bosnia turcescă se stabilesc în Dalmația în tot cursul secolului XVI, deci imigrația a fost treptată și cumulativă, dând naștere acelei populații, bazată pe un substrat morlah, care e menționată în documentele venetiene sub numele de „**uscoci**”. Contemporanii comparau acest grup turbulent și prădalnic, fără identitate etnică precisă, cu cazacii zaporojeni. „Comes Valachorum”, în secolul al XIV-lea, era titulatura vice-banului care administra regiunea Knin, frecvent prezentată în recente buletine de informații. Elementul sârbesc, astăzi predominant, s-a substituit unei vechi populații pe care Ludovic de Anjou și urmașii săi la tronul Ungariei o cunoșteau ca „Valachi regni nostri Croatia”. Situația pluriethnică din Bosnia și Herțegovina a devenit cu vremea atât de complexă încât, în 1968, s-a încercat organizarea unei republici islamice în cadrul Federației, Comitetul Central din Sarajevo al Ligii Comuniștilor declarând că „musulmanii sunt, cum a dovedit-o practica noastră socialistă, o națiune aparte”.

Mai la sud, Muntenegrul oferă un alt caz în care peripețiile istorice au determinat încheierea unei conștiințe naționale care exagerează particularitățile în dauna trăsăturilor generale capabile de a contura o identitate colectivă. Consolidarea ca stat de sine stătător datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, principatul familiei Balšić cuprinzând și o parte a viitoarei Herțegovine și nordul Albaniei. Această zonă, între Valona și Durazzo, depindea economic de axul rutier care conducea spre Kotor și Dubrovnik. În câțiva ani, această formațiune teritorială s-a fărâmițat sub dubla presiune a turcilor și a Venetiei. Unificarea nucleelor independente, într-un sector în care se încrucișează influența lingvistice, religioase și culturale din Grecia, din Occidentul latin și de la slavii de sud, va fi realizată de stăpânirea otomană. Când, în 1421, s-a stins ultimul Balšić, după pierderea unora din orașele de pe litoral, Ștefan Lazarević a încercat să recupereze Muntenegrul, care s-a apărat sub conducerea dinastilor locali Crnojević. Decenii de-a rândul, atâta timp cât au avut ajutorul militar al lui Skanderbeg și al Venetiei, muntenegrenii au rezistat invaziei turcești. Introducerea tiparului, în 1494, la Cetinje, de unde tipograful Macarie se va refugia în Țara Românească, la curtea lui Radu cel Mare, are semnificația unui act de cultură excepțional, menit să întărească, într-o societate încă tribală, autoritatea morală a bisericii ortodoxe care, din 1516, a preluat și conducerea politică, în forma unui principat ecleziastic, până

în 1851. Toate tentativele turcilor de a controla direct regiunea au fost zădărnice. Războaiele veneto-otomane, apoi conflictele Porții cu Austria și Rusia în secolul al XVIII-lea, au prilejuit revolte locale. Muntenegrenii se vor împotrivi cu înverșunare și trupelor lui Napoleon, din solidaritate cu îndepărtatul lor aliat, țarul. Această ramură a poporului sârb a absorbit și un flux de coloniști vlahi, originari din Herțegovina.

Cât privește Macedonia, republica de astăzi care poartă acest nume, deși situată între aceleași granițe cu Albania, Grecia, și Bulgaria ca înainte de al II-lea război mondial, nu se suprapune exact regiunii Vardarska din Iugoslavia regală, nordul fiind restituit Serbiei, până la vechea graniță a Imperiului otoman din 1913. Spre est, e greu de delimitat Macedonia istorică de Tracia, linia ideală fiind mai degrabă valea Strumei decât de-a lungul lanțului muntos: oricum, și una și alta aparțineau Turciei până la războaiele balcanice. Harta etnografică a lui Brailsford din 1906, mărturie a candorii unei epoci care nu descoperise încă limba „macedoneană”, indică prezența masivă a elementului bulgăresc până în apropiere de Castoria, unde se învecinează cu două enclave turcești în masa grecească ce începe de la Salonic și Veria. Coexistența sârbilor cu albanezii caracterizează văile superioare ale Vardarului și Moraviei, cu o zonă albaneză între Ohrida și Bitolia. Slavii convertiți la islam apar răzleți, vlahii, deși mult mai numeroși, sunt și ei risipiți, adesea asociați satelor bulgărești și adoptând ca limbă de cultură greaca. Sunt și petece de populație turcă, dar numai pe malul răsăritean al Vardarului.

Această țară de sate sărace, bântuită de paludism, pe care observatorul britanic citat a vizitat-o la începutul emigrației în America, pe la 1900, înfățișa de atunci un puternic contrast între prezent și trecut. În împrejurimile Prizrenului și Peć-ului mai existau cel mult 5000 de gospodării sârbești, față de un număr de 4-5 ori mai mare de familii albaneze. Când Ștefan Dușan domnea la Skoplje, era un împărat sârb în mijlocul poporului sârbesc. Călătorului care, în pragul veacului nostru, întreba cine a clădit fortăreața ale cărei ruine se oglindesc în lacul Ohrida, i se răspundea: „oamenii liberi, strămoșii noștri”. – „Dar ce erau ei? sârbi, bulgari sau greci?” – „Erau creștini”. La sfârșitul secolului al XVI-lea, un patriarh itinerant de Ohrida, Atanasie I (vlah după nume, Hrizea), căuta să-i înduplece pe Mihai Viteazul, pe papă și pe Habsburgi să vină în ajutorul răsculaților din Himara pe care-i descria ca „greci, albanezi, bulgari și vlahi”. Denumirea de „serboarvanitobulgarovlahos” împrumutată de la un orator bizantin, exprimă perfect caracterul pluriethnic al Macedoniei atât în Evul Mediu, cât și în vremea nouă. La soluția „macedonismului” găsită de istoricul și omul politic Stojan Novaković, s-a recurs doar pentru a stăvili propaganda bulgară.

Dacă Muntenegrului i s-a recunoscut independența de drept numai la Congresul de la Berlin, există totuși un stat sud-slav pe care turcii l-au tolerat într-o situație de autonomie comparabilă cu aceea a Principatelor noastre: este Ragusa, republica Dubrovnikului, care a durat un mileniu, până la anexarea ei de către

efemera „Ilirie” napoleoniană. Nici rivala sa în comerțul maritim, Veneția, nici succesivii stăpânitori ai hinterlandului balcanic n-au reușit să-i înăbușe vitalitatea economică și culturală. Poziția față de Imperiul otoman, meticolos reglementată, era ca a Hong-Kongului față de China. Ragusa constituia și din punct de vedere religios o enclavă: catolică, în vecinătatea unor populații ortodoxe și musulmane. Deși limba oficială era latina, menținută ca atare până la sfârșitul republicii, dialectului romanic local i s-a substituit limba italiană, impusă apoi și în administrație de autoritățile austriece, care n-au admis croata decât în 1909. Slavizarea a progresat, începând din secolul al XIII-lea, ca efect al unui proces demografic care era neconținut alimentat din interiorul Peninsulei. Astăzi, prezența bosniacilor și a sârbilor, veniți recent în orașul nou, concurează sau chiar întrece numărul croaților.

Am văzut deci că, la sud de Dunăre, slavilor meridionali le e caracteristică o conștiință particularistă, dezvoltată în cursul unei frământate istorii. Teritoriile aflate la nord au avut o experiență diferită. În cadrul Austro-Ungariei, Croația, Slavonia, Dalmația purtau numele oficial de „regat triplu-unitar”, care figura de secole între titlurile Habsburgilor. Când atacurile turcilor au sfâșiat țesutul politic al Peninsulei Balcanice, primejdia comună ar fi putut produce strângerea legăturilor Croației, făcând parte din statul arpadian, cu Serbia și Bosnia. Dimpotrivă, cucerirea Belgradului de către Ludovic de Anjou, intervenția croato-bosniacă în conflictul pentru succesiunea la tronul Ungariei, campaniile lui Sigismund de Luxemburg împotriva Bosniei dovedesc că tendința maghiară de a căuta o ieșire la Marea Adriatică și de a se extinde în sudul Dunării a divizat forțele necesare pentru apărarea antiotomană. De aceste împrejurări a profitat Veneția pentru a ocupa Zara și alte orașe de pe coasta dalmată. În vremea luptelor lui Ioan de Hunedoara cu turcii, principalul magnat din Croația, contele Ulrich de Cilli a încheiat un tratat cu sultanul, după exemplul socrului său, despotul sârb Gheorghe Brankovic.

După înfrângerea de la Mohacs, luând coroana Croației, alături de aceea a Cehiei, Ferdinand de Habsburg devine pivotul unui stat care, dominând Europa centrală, moștenește orientarea politică a Ungariei. În perioadele când această atitudine a fost defensivă, Habsburgii au organizat frontiera militară de pe Sava și până la Marea Adriatică, colonizând-o cu vlahi, ale căror privilegii (**Statuta Valachorum**) sub protecția imperială vor fi contestate cu îndârjire de nobilimea croată. În răstimpurile de ofensivă antiotomană revenea ideea „eliberării” Serbiei și Bosniei, dar, deși a mobilizat mulți voluntari, ea masca aceleași intenții de a atrage Balcanii în orbita Ungariei.

Ținuturile slovene intraseră sub stăpânirea Habsburgilor încă din secolul al XIII-lea. Carniolia, Kraina, cu capitala la Laibach (Ljubljana), făcuse parte, ca și ducatele vecine, Austria, Stiria și Carintia, din formidabila uniune de state înjghebată pentru doar un sfert de veac de regele Cehiei, Přemysl-Otakar II. În posesiunea împăraților sau a unei ramuri colaterale a familiei lor, ca în secolele XVI–XVII, teritoriul locuit de sloveni a primit adânc o amprentă culturală centraleuropeană.

O minoritate a populației slovene a trăit dintotdeauna în Stiria (împărțită în 1919: 5000 km² Austriei, 16000 Iugoslaviei) și în Carintia (din care partea răsăriteană a fost păstrată de Austria în urma plebiscitului favorabil din 1920). Ca o entitate geografică și națională, Slovenia și-a găsit numele abia în secolul al XIX-lea. Identitatea slovenilor n-a avut decât un caracter regional, fiindcă adeziunea lor timpurie la Reformă și adoptarea limbii slovene în locul latinei au fost contracarate rapid și durabil de Habsburgi care, de altfel, în epoca absolutismului, au suprimat orice tendință autonomistă, distribuind domenii unor curteni ai lor de origine străină pe care i-au împroprietărit aici (ca și în Cehia).

Un aparent paradox face ca tocmai în regiunea unde se manifestă în prezent o conștiință separatistă să se fi afirmat, în secolul al XVI-lea, primele concepții ale unității slavilor de sud. Umanismul croat cu reprezentanți ca Vinko Pribojević și Mavro Orbini a imaginat genealogii mitice prin care slavii descindeau din traci, mergând până la Noe, trunchiul comun al cehilor, polonezilor și rușilor. Părintele panslavismului, Juraj Krizanac, visa nu numai unirea bisericilor, ci o acțiune eliberatoare a Rusiei în favoarea popoarelor sud-dunărene, chiar în vremea în care Matei Basarab, implicat în proiectele de cruciadă balcanică, primea la Târgoviște pe alt misionar croat, Rafail Levaković. Restaurarea statelor independente din Evul Mediu, Serbia, Croația și Bulgaria, miracolul la care Krizanac năzuia în anii de surghiun în Siberia (unde l-a întâlnit pe Milescu), era de imaginat numai cu intervenția țarului, rol pe care și-l vor asuma pe rând Petru, Ecaterina și, la începutul domniei lui, chiar Alexandru. Etapa următoare în definirea unității sud-slave este marcată de programul politic lansat în 1700 de Paul Ritter Vitezović, în a cărui viziune Peninsula Balcanică se confunda cu o Croație Mare, pe care o biruință austriacă ar fi restabilit-o în limitele ei istorice. Replica o dă **Stemmatographia** lui Hristofor Jefarovici, ca expresie a unei râvnite revanșe ortodoxe, deci sârbo-bulgare. Ambii autori au ales modalitatea de a fabrica tradiții heraldice pentru a legitima și a populariza în același timp drepturile istorice ale popoarelor lor. Opoziția dintre cele două concepții, inspirate de imperialisme rivale, constă îndeosebi în faptul că una era orientată către biserică și cealaltă se baza pe stat. Ar mai fi de amintit, și fiindcă se leagă de Țările Române, două episoade, al lui Gheorghe Branković și al fraților Cantacuzino, sortiți aceluiași eșec după ce se încrezuseră în politica habsburgică, încercând să aducă la viață o himeră barocă: aventurieri cosmopoliți care se mișcau pe un teren nesigur și puțin cunoscut, al căror țel era eliberarea creștinilor din Balcani sub o firmă pseudobizantină sau „ilirică”.

Acestea sunt preliminarile. Punctul de plecare real al fenomenelor cu care suntem confrunțați acum este în secolul XIX, când marile curente de idei care străbat Europa pătrund și aici, aducând în prim plan problema unui patrimoniu lingvistic supranațional și pe aceea a raportului între limbă națională și identitatea

națională. Între sârbii din Ungaria, al căror număr trecea de 65000 la sfârșitul veacului XVIII, s-a dezvoltat o conștiință națională, sub protecția bisericii ortodoxe și ca urmare a formării unei clase mijlocii, de negustori, ofițeri, funcționari și clerici, care, solidari cu românii din Banat, au rezistat presiunilor menite a-i germaniza și catoliciza. Acesta a deschis calea unei renașteri politice a sârbilor din Imperiul otoman. În mica Serbie independentă, căreia Vuk Karadžić, prin culegerea sa de folclor, îi pune în valoare noblețea ancestrală, crearea unui Muzeu Național și a unei Biblioteci Naționale la Belgrad însemna întemeierea unor vetre noi, laice, ale tradiției istorice. Pe la 1850, litografiile lui Anastas Jovanović, răspândind scene și chipuri din trecutul sârbesc eroizat, de un romantism naiv, au avut o mare influență asupra contemporanilor, cărora le aminteau că „jumătate din neamul nostru se află încă în lanțurile de la Kosovo”.

Mândria patriotică a avut de suferit din cauza înfrângerii în războiul declarat Porții pentru a veni în ajutorul răsculaților din Bosnia și Herțegovina, provincii care, din 1878, trec sub administrația austriacă – anexarea urmând în 1908. Ca o reacție, a fost creat acel mit al luptei de la Kosovo, ilustrat mai târziu de sculpturile lui Meštrović și al cărui impact emoțional este exploatat încă până astăzi. A 500-a aniversare a zilei fatidice a fost comemorată cu aceleași nădejdi cu care, în 1871, se înălțaseră rugăciuni în jurul mormântului de la Putna. Fascinat de exemplul sârbesc, N. Iorga își va lua sarcina de a propovădui românilor acest tip de etică națională: „Literatură, artă, școală, totul n-a fost, în suta de ani după eliberare ca și în veacurile lungi ale sclaviei, altceva decât un răsunset al marii epeei populare, de suferință și sacrificiu, de vitejie fără greș și fără speranță. Și de aceea” – adăuga istoricul în 1915 – „cea din urmă sentinelă pierdută care sângerează la un colț de tranșee simte învăluindu-l mătasa steagurilor, de cinci ori seculare de la Cosovo”. Pentru ca, după douăzeci de ani, să aprobe desăvîrșirea procesului de unificare a Iugoslaviei chiar prin metodele dure ale dictaturii regale, soluție pe care o va justifica și pentru România.

În fața versiunii serbocentrice, Croația și-a construit modelul propriu. La el au contribuit amintirea Iliriei napoleoniene, cu capitala la Ljubljana, întinzându-se de la Dubrovnik până la Trieste, introducând iluminismul francez, și, pe de altă parte, rezistența la intensificarea maghiarizării. Ljudevit Gaj și ceilalți ideologi ai „ilirismului”, punând unitatea lingvistică mai presus de diferențele regionale, îndemneau la cooperarea tuturor slavilor de sud în cadrul unei singure culturi naționale. „Ilirismul” se baza pe adoptarea, prin concesii reciproce, a unei limbi literare comune, scrisă cu două alfabete diferite, latin și chirilic, care ar fi urmat să acționeze ca factor de agregare. Sârbii au refuzat să admită inovațiile „fraților catolici”, pe care le considerau un instrument al deznaționalizării, cu atât mai mult cu cât, în 1848, lealismul față de Habsburgi s-a manifestat în Croația prin politica austro-slavă de care și-a legat numele Josip Jelačić. După 1918 i se va ridica un monument apărătorului identității croate contra centralismului revoluționar

ungureasc, în anii de după al II-lea război mondial va fi condamnat ca protagonist al reacțiunii, dar regimul post-comunist l-a redescoperit și astăzi el călărește iarăși în mijlocul Zagrebului. În anii dualismului, „intelighenția” croată s-a împărțit între un partid al Dreptului, bazat pe principii etnice, care-și găsea rațiunea de a fi în ostilitatea față de Viena sau Budapesta, și populisții independenți, partizanii „iugoslavismului”. Acestora, care vedeau viitorul croat întors spre Balcani, au ancorat la Europa centrală, episcopul Josip Juraj Strossmayer și colaboratorul său, istoricul Franjo Rački, le-au oferit un nou program de unificare spirituală și culturală. Academia Croată și Universitatea din Zagreb au fost primele sale realizări. Edificarea unui stat federal al slavilor de sud, fie sub egida Habsburgilor, fie prin înlăturarea lor, nu se putea îndeplini fără recunoașterea egalității popoarelor participante. Făcând acest pas, teoreticienii „iugoslavismului” dădeau uitării fracturi istorice, religioase și lingvistice care vor reveni în discuție, în alt context politic, la capătul războiului declanșat de atentatul de la Sarajevo.

Suntem, după un secol, în situația de a măsura insuccesul iluziilor – atât al celei pluraliste, cât și al cel centralizatoare. Una din cauze a fost un optimism grăbit. Nu mă pot opri să nu citez, pentru comicul ei involuntar, concluzia lui Spiridon Gopčević în 1877, când enumera progresele Muntenegrului: „Care popor se mai poate lăuda să fi ajuns numai în 24 de ani de la barbaria cea mai deplină la o civilizație aproape perfectă?” Autorul adăuga și o paranteză pe care o semnalez comentatorilor **Scrisorii pierdute**: „Nu ne lipsește nici măcar semnul distinctiv al unui stat civilizat, deficitul bugetar”. Altă cauză a fost instrumentalizarea istoriei. În căutarea legitimității, Macedonia invocă imperiul lui Samuil și Slovenia principatul Carantaniei din veacul al VII-lea, albanezii își proclamă autohtonismul, Croația își revendică independența și-l botează pe regele ei nominal, Aimone de Savoia, Tomislav al II-lea, fiindcă un Tomislav I a domnit în secolul X. Proiectele federaliste ale socialistului Svetozar Marković, explicabil admirat după 1945 ca un precursor, propun un viitor utopic, la scară sud-est europeană.

Cele două variante de federație pe care Iugoslavia le-a experimentat au fost, ambele, inspirate de un model imperial: Austro-Ungaria, după 1918, și Uniunea Sovietică, după 1945. Hibridizarea națională produsă de reforma agrară din Iugoslavia, cu ocazia **colonizării federale** din 1945–1946, n-a fost decât ultima și cea mai vastă din deplasările de populație pe acest teritoriu. Prototipul ei stalinist e incontestabil. Judecând după faptul că intervențiile trupelor sovietice la Tbilisi, Vilnius și Riga au fost imitate de comportamentul forțelor federale iugoslave în Slovenia și Croația, similitudinea nu s-a oprit în 1989. Rămâne de văzut de ce palestinienii trebuie să aibă un stat pe care o constrângere internațională îl refuză încă balticilor, croaților, slovenilor sau altor popoare încheștate între istorie și politică.*

* Textul de mai sus a fost prezentat la o “masă rotundă” organizată în februarie 1991 la Institutul de Studii Sud-Est Europene.

Diplomația românească și criza bosniacă (1908–1909)

Criza bosniacă din 1908 a constituit un moment de mare tensiune politico-diplomatică, provocat de intervenția directă și brutală a unora dintre marile puteri europene în zona sud-estică a continentului.

Marile implicații pe care le-a avut din însuși momentul declanșării sale, prin atacarea prevederilor Tratatului de la Berlin (1878), ne face să apreciem, din capul locului, că denumirea de „criză bosniacă” poate fi acceptată mai mult ca un reper în timp și spațiu al începutului conflictului. În fapt, prin încorporarea Bosniei și a Herțegovinei de către Austro-Ungaria, simultan cu proclamarea independenței Bulgariei și pe fondul procesului de reorganizare a structurilor Imperiului otoman de către junii turci, se deschidea, printr-o nouă și tot mai complicată etapă, una dintre marile probleme ale continentului și anume „Problema orientală”. Așadar, prin noțiunea de „criză bosniacă” trebuie înțeles, în același timp, „criză balcanică” și chiar „criză europeană”, din moment ce a avut loc o confruntare, e drept numai diplomatică, dar extrem de dură, între cele două blocuri ale marilor puteri europene. De altfel, numeroși istorici consideră acest moment drept preludiu al războiului din 1914–1918¹, izbucnirea primei mari conflagrații mondiale în același loc, prin cunoscutul incident de la Sarajevo, având, din acest punct de vedere, semnificația sa.

Încercarea de a descifra sensurile și implicațiile demersurilor diplomatice ale guvernului român în timpul crizei bosniace s-a dovedit a nu fi ușoară. Principalul impediment îl constituie lipsa documentelor oficiale eminate de la Ministerul Afacerilor Străine și în primul rând a instrucțiunilor ce se adresau agenților diplomatici români în capitalele statelor balcanice. Tot astfel, fondurile „Casa Regală” și „Președinția Consiliului de Miniștri” de la Arhivele Statului sunt, pentru această perioadă, extrem de sărace. În lipsa acestora, de o mare utilitate ne-au fost rapoartele diplomatice ale reprezentanților români în capitalele balcanice, ca și la Viena, Petersburg, Berlin, Budapesta. De asemenea, rapoartele miniștrilor marilor puteri acreditați în țările balcanice și la București, publicate în marile colecții de documente diplomatice – franceze, austriece, germane, engleze, italiene – sunt în măsură a aduce însemnate date și puncte de vedere

referitoare la acțiunea diplomatică a României în această perioadă.

Istoriografia străină a acordat atenție evenimentelor sud-est europene din anii 1908–1909, încadrându-le, de cele mai multe ori, în perioada premergătoare primului război mondial, creând o relativ bogată literatură istorică pe tema crizei bosniace. Este de observat însă că, cu mici excepții, această literatură este elaborată de pe pozițiile intereselor marilor puteri și numai în mică măsură este văzută, și încă și mai puțin înțeleasă, aspirația popoarelor din sud-estul Europei la o viață național-statală de sine stătătoare, fără ingerințe străine. Ni s-a părut că, între aceste excepții, ar fi de menționat lucrarea lui N. Nintchitch, **La crise bosniaque 1908–1909 et les puissances européennes**, apărută în 1937 la Paris.

Contribuțiile românești cele mai însemnate aparțin cunoscuților istorici Șerban Rădulescu-Zoner și Nicolae Ciachir².

Prin semnarea acordului anglo-rus, la 31 august 1907 la Petersburg, se încheia în fapt constituirea celui de al doilea bloc al puterilor europene, Tripla Înțelegere sau Antanta. Se crease astfel un nou raport de forțe în Europa, cu implicații directe asupra unor întinse zone de pe glob, căci noile venite între puterile industriale și militare ale lumii – Germania, SUA, Italia și Japonia –, punând problema reîmpărțirii sferelor de influență și dominație, amenințau direct posesiunile Angliei, Franței și ale Rusiei.

Creșterea puterii militare a Germaniei, în ultimul sfert al veacului trecut, a fost de natură a aduce noi complicații în și așa încurcarea Problemă orientală. În octombrie 1898 împăratul german Wilhelm II face o vizită în Turcia și Orientul Apropiat, proclamând solemn la Damasc că „Împăratul germanilor este prietenul celor 300 de milioane de musulmani împrăștiati pe pământ”³. Dacă până în pragul secolului al XX-lea rivalitatea anglo-rusă domina problemele Orientului, odată cu pătrunderea Germaniei în Orient această rivalitate se transformă într-una anglo-germană. Ca atare și politica balcanică a marilor puteri europene capătă aspecte noi. Teama de creșterea puterii Germaniei, cu deosebire față de dezvoltarea flotei militare a acesteia, a determinat diplomația engleză să se orienteze spre o alianță cu Rusia, trecând peste divergențele care le separau⁴. Totodată, vechea politică a lui Bismarck, care constituise un factor de echilibru între Rusia și Austria în Balcani, este abandonată. Diplomația de la Wilhelmstrasse, după 1900, „nu mai vedea în monarhia habsburgică doar un aliat care să ferească Berlinul de intervenția Rusiei într-un eventual conflict armat franco-german, ci un partener în întărirea poziției germane în sud-estul Europei”⁵. De aceea Germania va sprijini tendințele expansioniste austro-ungare în Balcani căci, prin aceasta, ea își pregătea propria penetrație în Orient⁶.

Astfel vechea rivalitate austro-rusă în Balcani, prin sistemul alianțelor din

care făceau parte cele două imperii, devine o potențială sursă a unei conflagrații general-europene. Ei i se adaugă însă și o rivalitate austro-italiană, căci eventuala ocupare a regiunilor albaneze de către italieni „ar fi însemnat, implicit, și stăpânirea de către aceștia a strâmtorii Otranto, deci închiderea, la nevoie, a Mării Adriatice, ceea ce pentru economia și forța militară a Austro-Ungariei ar fi fost o catastrofă”⁷. La rândul său, Italia va căuta să preîntâmpine penetrația dublei monarhii în Balcani. Aceasta va determina o atitudine contradictorie a diplomației italiene: pe de o parte, va căuta să mențină Italia în Tripla Alianță, sperând într-o punere de acord cu Austro-Ungaria din interiorul acestei alianțe, pe de altă parte, va face „piruete de vals” – cum se exprima cancelarul von Bülow – în afara alianței, cochetând cu Franța, Anglia și Rusia; expresie a acestei atitudini fiind și acordul italo-rus de la Raconigi (1908).

Cât privește politica Angliei și a Franței în Balcani în această perioadă, ea urmărea să preîntâmpine, cu concursul Rusiei, dominația austro-germană în Balcani, dar fără a admite totuși o hegemonie completă a Rusiei în această regiune⁸. De altfel, cele două mari puteri, membre ale blocului Antantei, aveau încă puternice poziții în Imperiul otoman. Franța ocupă primul loc între creditorii Turciei până la primul război mondial⁹.

În conflictul diplomatic ce va fi deschis la începutul toamnei anului 1908, puterile care se vor înfrunta direct vor fi Austro-Ungaria și Rusia, fiecare contând pe ajutorul aliaților din blocul al cărui membru era. Este fără îndoială faptul că deschiderea unei noi etape în „Problema orientală” era legată nu numai de stabilirea unui nou raport de forțe pe plan european, dar și de situația internă a celor două protagoniste. Astfel, este cunoscut faptul că Rusia, după criza internă – revoluția din 1905 – și eșecul suferit în Extremul Orient în războiul cu Japonia, urmărea a-și reface prestigiul printr-o activizare a politicii sale în Balcani. Austro-Ungaria, bazându-se pe sprijinul Germaniei, urmărea să profite de perioada în care Rusia, încă nerefăcută, va ezita să se angajeze într-un conflict armat¹⁰, pentru a rezolva în favoarea sa problemele balcanice, în primul rând, prin anexarea regiunilor sârbești și printr-o eventuală reorganizare pe baze tripartiste a dublei monarhii. În fruntea curentului ce urmărea o asemenea politică se afla Franz Ferdinand, moștenitorul tronului, și feldmareșalul Conrad von Hoetzendorf șeful Marelui stat major al armatei austriece. Acesta din urmă considera drept un mare pericol pentru Austro-Ungaria existența și întărirea la granițele sale a unor state compuse din cetățeni de același neam cu cei din monarhie. Dacă această situație va dăinui – afirma feldmareșalul – statele respective vor revendica fiecare teritoriile din imperiu locuite de conaționali lor. Pentru înlăturarea acestui pericol nu exista decât un singur mijloc: războiul preventiv și distrugerea statelor magnet¹¹. Primul dintre aceste state era, în concepția feldmareșalului, Serbia.

Un element de natură subiectivă venea să se adauge nodului de contradicții ce se manifestau în Europa, cu deosebire în Balcani. În 1906 atât în Austro-Ungaria, cât și în Rusia sunt înlocuiți miniștrii de externe. Prudentul Goluchowski era înlocuit de ambițiosul Aehrenthal, în timp ce în Rusia, Izvolski, diplomat întreprinzător, succeda obositului Lamsdorf. Vechii șefi ai celor două diplomații imprimaseră politiciile statelor lor o rezervă prudentă, întărită de o înțelegere loială în chestiunile balcanice. Succesorii lor „mai străluciți și mai agitați nu erau mulțumiți de această stare politică. Nenorocirea a făcut ca activitatea lor ambițioasă să se desfășoare asupra aceluiași teren, în Balcani”¹².

Izvolski era convins că Rusia, pentru moment, nu trebuia să se mai ocupe de Extremul Orient, ci să acorde toată atenția problemelor Orientului apropiat. De la numirea sa la conducerea afacerilor externe el a fost dominat de ideea apropierii între Rusia și Anglia. Aehrenthal se dorea un mare ministru de externe, vroia să renunțe la înțelegerea cu Rusia din ultima perioadă și să preia inițiativa în Balcani. El nu a întârziat să-și pună planul în aplicare. Astfel, în ianuarie 1908 anunța intenția Austro-Ungariei de a construi o cale ferată care să lege frontiera de sud-est a dublei monarhii, prin sandgeacul Novi-Pazar, cu Salonicul. Era evident că o asemenea realizare ar fi însemnat un excelent mijloc pentru creșterea influenței Austro-Ungariei în Balcani. Linia ferată proiectată însemna totodată un obstacol în plus în calea unirii Serbiei cu Muntenegru și deschidea drum dublei monarhii către Marea Egee, către Macedonia și Albania¹³.

Inițiativa lui Aehrenthal nu rămâne fără răspuns din partea omologului său rus. Acesta propune un alt proiect și anume construirea unei linii ferate care să unească Dunărea, se înțelege după ce aceasta părăsește teritoriul Austro-Ungariei, cu un port la Marea Adriatică. Acest proiect, după cum ușor se poate observa, tindea a tăia calea dublei monarhii în Balcani, asigura Serbiei o ieșire la Marea Adriatică, scoțând-o din încercuirea pe care i-o pregătea diplomația vieneză, și chiar un nou drum al influenței politice și comerciale a Rusiei în Balcani, până la Marea Adriatică, la capătul căruia se putea apropia de o potențială aliată, Italia. După cum remarcă agentul diplomatic român la Viena, Al. Lahovari, ambele linii ferate proiectate urmau a se încrucișa în sandgeacul Novi-Pazar „dovedind divergența adâncă dintre cele două politici de la care se inspirau”¹⁴.

În felul acesta vechea politică de împărțire a sferelor de activitate în Balcani între Rusia și Austro-Ungaria, care fusese promovată de cele două mari puteri în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cu deosebire după acordul de la Richstadt din 1876¹⁵ și înțelegerea din 1897 din timpul voiajului lui Franz Iosif la Petersburg, era abandonată.

Formal, România făcea parte din alianța Puterilor Centrale fără ca aceasta

să fi însemnat, după cum temeinic s-a demonstrat în studii și lucrări mai recente, o abandonare a idealului național, această apartenență la Puterile Centrale fiind expresia unei realități obiective în care s-a aflat statul român după cucerirea independenței.

Schimbarea raportului de forțe pe plan european prin constituirea și a celui de al doilea bloc – Antanta – precum și situația nouă ivită în cadrul Triplei Alianțe – slăbiciunea și contradicțiile din Austro-Ungaria și poziția Italiei – erau de natură a modifica condițiile politico-diplomatice din 1883, când se încheiase alianța României cu Puterile Centrale. Aceste noi realități erau bine cunoscute oamenilor politici de la București. Noua situație precum și acțiunea activă și totodată contradictorie a marilor puteri în Balcani, după 1900, au impus guvernului român nu numai urmărirea cu atenție a ceea ce se întâmpla la sud de Dunăre, dar și o continuă readaptare a politicii sale în conformitate cu țelul permanent al politicii generale a statului român: consolidarea statului și crearea condițiilor pentru desăvârșirea unității național-statale a românilor.

Din conștiința acestui țel major rezultă și coordonatele diplomației românești la sud de Dunăre: menținerea statuquo-ului și a raportului de forțe existent. Căci acest deziderat – unitatea național-statală – era nu numai unul de ordin politico-diplomatic al cercurilor conducătoare ci, la sfârșitul secolului al XIX-lea, era reclamat de întreaga opinie publică românească.

Cu toate acestea, așa cum s-a arătat, momentul unei reorientări declarate a politicii externe românești nu venise încă și guvernul de la București menținea vechea orientare către Puterile Centrale¹⁶.

Deși nu era situată în Balcani, România, stat dunărean cu ieșirea la Marea Neagră, nu se putea dezinteresa de problemele balcanice și orientale, în general. După unirea Dobrogei și mai ales după construirea podului de la Cernavodă, statul român era interesat în libera circulație pe Marea Neagră și prin strâmtori, pentru dezvoltarea comerțului său. Neavând litigii de nici o natură cu statele din Balcani și neurmărind revendicări teritoriale, cercurile guvernamentale române promovau totuși o politică atentă în sud-estul Europei, acordând o mare importanță evenimentelor legate de spinoasa „Problemă orientală”. În afară de Grecia, cu care relațiile erau întrerupte din 1906, cu celelalte state balcanice România întreținea relații ce pot fi caracterizate ca bune, chiar amicale.

Trebuie, de asemenea, menționat și faptul că regatul român reușise, după cucerirea independenței și la adăpostul alianțelor pe care le avea, să ajungă, în perioada de care ne ocupăm, la o notabilă dezvoltare internă, precum și la câștigarea unui oarecare prestigiu între statele din sud-estul continentului. Chiar și marile puteri europene acordau importanță relațiilor cu guvernul român, trimițând la București, așa cum de mult s-a observat, în calitate de miniștri, diplomați dintre cei mai străluciți. Desigur că și armata română, care făcuse dovada

capacității sale pe câmpiile Plevnei, Rahovei și Vidinului, fusese încă dezvoltată și era un factor de care trebuia să se țină seama.

În timp ce Austro-Ungaria și Rusia inițiau, prin noii lor miniștri de externe, proiecte pentru creșterea dominației lor în Balcani, în Imperiul otoman se produc evenimente de natură a aduce importante schimbări nu numai în situația internă a acestui stat, dar și în politica marilor puteri în Balcani.

Alcătuît din numeroase naționalități și bazat pe structuri politico-administrative învechite, confruntat cu permanente crize sociale și naționale, Imperiul otoman era scena unor frecvente zguduiri interne și externe, urmare a luptei crescânde de emancipare a popoarelor subjugate, precum și a concurenței tot mai acerbe a marilor puteri în această parte a continentului.

La 3 iulie 1908 izbucnește mișcarea junilor turci, expresie a dezvoltării burgheziei turce, care resimțea acut concurența străinilor. Totuși, burghezia turcă fiind puțin numeroasă și la începuturile dezvoltării sale, baza socială a mișcării au constituit-o, mai ales în prima fază, militarii. Mișcarea junilor turci începe ca o revoluție a militarilor. Ofițerii turci erau foarte nemulțumiți de regimul de teroare și suspiciune la care erau supuși. Ei acuzau pe sultan de a fi pus țara sub tutela umilitoare a străinilor pe care îi întâlneau peste tot: „ofițeri germani în înaltele consilii ale Statului major, ofițeri italieni în anturajul sultanului, funcționari de toate naționalitățile în toate branșele administrației, remunerați din belșug, independenți, bucurându-se de toate prerogativele de care supușii sultanului erau privați”¹⁷.

Revoluția a izbucnit în Macedonia, la Salonic, aici fiind încă resimțite ecourile marii răscoale din 1903. Apoi aici exista și acea jandarmerie a marilor puteri, prevăzută prin acordul austro-rus de la Mürszteg – 2/15 octombrie 1903 – și care avea menirea de a preveni excesele armatei otomane în reprimarea mișcărilor naționalităților din această regiune¹⁸. Este neîndoios faptul că mișcarea junilor turci s-a produs pe fondul unor mari nemulțumiri sociale. Fără a insista asupra acestui aspect, menționăm numai că și reprezentantul român la Constantinopol raporta într-o telegramă din 11/24 iulie 1908 că „mizeria populației, actele arbitrarie ale unei administrații neîndestul controlate ating clase sociale întregi chiar printre musulmani, care suferă mai mult chiar decât creștinii în vilaietele asiatiche cu deosebire”¹⁹.

Mișcarea, începută la 3 iulie 1908, a produs o mare uimire în cercurile diplomatice europene. „Până acum, în Problema orientală, singurul factor de care nu se ținea cont era poporul turc. Dacă acest popor intră în scenă, dacă elementele sale cele mai capabile reușesc a face să triumfe o politică de ordine și de progres, Problema Orientului se va transforma dacă nu în elementele sale, cel puțin în

manifestările sale”, scria gazeta franceză „Le Temps”²⁰. Articolul insista asupra consecințelor evenimentelor din Turcia asupra politicii europene, pe care le considera incalculabile. La rândul său, Al. Em. Lahovari, ministrul român la Viena, raporta la 15/28 iulie că evenimentele din Turcia „au produs la Viena aceeași surpriză ca și în celelalte capitale ale Europei”²¹. Întrebarea care se punea peste tot era aceea dacă junii turci vor reuși să aducă Imperiul otoman pe calea modernizării, să-l transforme într-un stat de factură europeană. De asemenea, se aștepta o schimbare și în situația popoarelor subjgate, în noua eră ce se deschidea în Imperiul otoman. G. Hanataux, un contemporan al evenimentelor, sublinia situația unică a Turciei în Europa, în sensul că cea mai mică dintre mișcările sale avea repercusiuni dintre cele mai diverse: „A atinge Turcia însemna a atinge Grecia, Bulgaria, Serbia, România, Persia, Egiptul, Africa musulmană, cine poate ști? Și imediat Austria, Italia, Germania, Rusia, Anglia se pun în gardă: balanța echilibrului este amenințată”²².

Cu atât mai mult noile evenimente atrăgeau atenția marilor puteri cu cât junii turci au pus problema suprimării capitulațiilor, iar proiectata convocare a parlamentului la Constantinopol era de natură a complica statutul Bosniei și Hertegovinei – Bosnia deja își manifestase intenția de a obține o constituție proprie – al sandgeacului Novi-Pazar, ca și plănuitule linii ferate în Balcani.

Cum era și normal, revoluția junilor turci a stârnit interesul celorlalte state balcanice. Bulgaria vedea venit momentul proclamării independenței sale și, la fel ca și Grecia, Serbia și Muntenegru, urmărea a-și alipi teritoriile din Turcia europeană în care se aflau conaționali ai săi.

Guvernul român a urmărit cu un viu interes situația ce se crease prin declanșarea revoluției junilor turci, căci situația românilor macedoneni era un element care nu scăpa atenției sale. Chiar dacă în urma incidentului de la Ianina²³, din mai 1905, diplomația română reușise a impune promulgarea unei iradele (decret) imperiale, prin care se recunoștea naționalitatea română din imperiu, egală în drepturi ce celelalte naționalități creștine, totuși situația aromânilor nu se schimbaseră. Punerii în practică a acelei iradele i s-a opus Patriarhia din Constantinopol care, instrument al idealurilor naționaliste grecești, urmărea a-i asimila pe aromâni cu grecii. Situația aceasta a dus la încordarea relațiilor diplomatice româno-grecești care, în 1906, vor fi întrerupte. Revoluția junilor turci, prin impunerea constituției, proclamarea egalității în drepturi între toți cetățenii statului indiferent de naționalitate sau religie și, mai ales, prin faptul că a dizolvat detașamentele înarmate care acționau în Macedonia a întărit speranțele guvernului român în îmbunătățirea situației aromânilor. Datorită toleranței Imperiului otoman naționalitatea română se putuse menține atât etnic, cât și religios și guvernul de la București considera că și în continuare,

mai ales într-o Turcie pornită pe calea modernizării, aromânii își puteau conserva naționalitatea lor.

După cum am mai arătat, interesul primordial al oamenilor politici și al opiniei publice românești era de a pregăti condițiile ca, în împrejurări externe favorabile, să poată realiza unirea cu marea masă a românilor de peste Carpați. Prin urmare statul român avea interes ca la sud de Dunăre să se mențină raportul de forțe existent. Bucureștiului nu i-ar fi convenit ca în vecinătatea sa să se ridice un mare stat bulgar, în granițele de la San Stefano care, sub patronajul Rusiei, să deschidă drumul acesteia către Constantinopol și să pună în aplicare planurile extremiștilor bulgari cu privire la Dobrogea. De asemenea, nici prezența Austro-Ungariei la Salonic, peste o Serbie înfrântă, nu convenea guvernului român. Or, întărirea Turciei prin intrarea sa pe calea modernizării și prin îndepărtarea amestecului marilor puteri, coincidea cu vederile guvernului român în privința păstrării statuquo-ului în Balcani. A afirmat acest lucru, cu toată claritatea, I.I.C. Brătianu în parlamentul țării: „... reforma, renașterea pot zice a Imperiului otoman nu numai că nu ne poate da nici o grijă dar, din contra, naște în sufletele noastre ale tuturor adevărate simțăminte de mulțumire și de simpatie. Suntem mai tare interesați decât oricine ca în regiunile acestea să domnească ordinea și liniștea și este o garanție mare în cele ce s-au întâmplat în imperiul turcesc că se va putea întrupa un regim de ordine”. Cu atât mai mult statul român avea motive de satisfacție față de evenimentele din Turcia, cu cât din noile reforme decurgea posibilitatea „stabilirii pe un picior de egalitate și pentru românii din Macedonia, ale căror interese nu ne pot lăsa indiferenți și care, în noua stare a Imperiului otoman, își găsesc un mijloc de dezvoltare care până astăzi le-a lipsit”²⁴.

Afirmarea deschisă în parlamentul țării, de către factorii de răspundere ai politicii românești, a satisfacției guvernului român față de împrejurările din Turcia, menite a întări acest stat și a-l feri de amestecul extern, în condițiile în care erau de notoritate publică vederile contrare ale diplomației marilor puteri și mai ales ale Austro-Ungariei, plasa guvernul de la București pe o poziție diplomatică proprie și care, în ciuda alianței pe care o avea cu Puterile Centrale, putea fi considerată contrară intereselor acestora în Balcani.

De altfel, românii din Imperiul otoman au conlucrat cu junii turci și chiar reprezentanții oficiali ai guvernului român în imperiu – după cum atestă consulul român din Bitolia într-un lung raport din august 1908 – au sprijinit comitetele junilor turci din vilaietele respective²⁵.

Criza bosnică a fost declanșată prin încorporarea Bosniei și a Herțegovinei la monarhia austro-ungară. Cele două provincii fuseseră acordate, în 1878, conform art. 25 al Tratatului de la Berlin, în administrarea Austro-Ungariei, deși

era menținută suzeranitatea nominală a sultanului. Date fiind aranjamentele dintre Austria și Rusia privind sferele de influență în Balcani, cercurile guvernamentale de la Viena s-au obișnuit repede a considera cele două provincii luate definitiv, lucru de care nu se mai îndoiau nici celelalte mari puteri și poate nici chiar sultanul. Junii turci, naționaliști, au început însă a vorbi și despre aceste provincii, încurajând pregătirile acestora de a trimite deputați pentru viitorul parlament care, conform constituției nou introdusă în imperiu, urma a se deschide în toamna lui 1908 la Constantinopol și de unde Bosnia și Herțegovina nădăjduiau să capete o constituție separată.

Într-un articol intitulat „Urmările reformelor din Turcia. Bosnia cere libertate”, ziarul „Adevărul” arăta că, după victoria revoluției junilor turci, ocuparea celor două provincii de către Austria „devine de la sine de prisos. Era vorba să se arate foloasele unei administrații europene față de cea turcească, dar dacă și cea turcească devine europeană atunci ce rost mai are ocupația? De fapt Bosnia și Herțegovina sunt încă turcești. Oare acum junii turci, care se arată atât de înfocați naționaliști, n-or să pretindă reluarea acestor provincii?”²⁶.

Este ușor de înțeles că Austro-Ungaria, care în orice ocazie căuta să arate sacrificiile făcute de ea pentru modernizarea și dezvoltarea celor două provincii, nu privea cu ochi buni planurile junilor turci. În aceste condiții, Aehrenthal se hotărăște să treacă la acțiune. Pe de altă parte, șeful diplomației austriece avea convingerea că trebuia, totodată, să se pună capăt și agitațiilor naționaliste sârbești. El se baza pe alianța cu Germania și pe faptul că nici Rusia și nici Turcia nu erau în măsură de a se opune cu armele anexiunii. Cât despre Serbia, cel mai greu lovită prin acest act, fără sprijinul Rusiei nu ar fi putut întreprinde nimic pe plan militar împotriva Austro-Ungariei.

În acel an, la 2 decembrie 1908, se împlineau 60 de ani de domnie a lui Franz Iosif și Aehrenthal se grăbea să pregătească anexarea Bosniei și Herțegovinei pentru acest jubileu al unei lungi domnii, care avusese însă parte mai mult de pierderi decât de anexarea unor noi provincii.

La 5 octombrie 1908, din Budapesta, împăratul Franz Iosif semnează cunoscuta scrisoare către Aehrenthal, prin care ordonă anexarea celor două provincii. Se prevedea, drept o compensație a acestui act și pentru eventualii protestatari, evacuarea sandgeacului Novi-Pazar²⁷.

Prin anexarea celor două provincii, Austro-Ungaria nu numai că își întărea dominația în Peninsula Balcanică, dar dădea o lovitură mortală mișcării de emancipare și unitate statale a sârbilor. Căci națiunea sârbă era, de fapt, împărțită în două grupuri, unul constituindu-l sârbii din interiorul dublei monarhii, celălalt fiind alcătuit din Serbia și Muntenegru. În Bosnia și Herțegovina erau aproximativ 1.700.000 sârbi or, prin încorporarea celor două provincii dublei

monarhiei, unitatea națiunii sârbe depindea și mai mult de Austro-Ungaria.

Atât în epocă, cât și mai târziu, s-a insistat asupra faptului că, totuși, Aehrenthal nu și-a dat seama, pe deplin, de urmările unui asemenea demers. Inițiativa sa punea sub semnul întrebării echilibrul balcanic și, prin implicațiile sale, însuși echilibrul european, în condițiile structurării celor două blocuri ale marilor puteri. Lovind în prevederile Tratatului de la Berlin, acțiunea Austro-Ungariei deschidea de fapt o nouă etapă în „Problema Orientală”. De asemenea, la Viena, a fost ignorată amploarea mișcării de eliberare națională, care a cunoscut în centrul, răsăritul și sud-estul continentului, la începutul secolului al XX-lea, forme de organizare și manifestare mult superioare, în baza principiului naționalităților.

La aceeași dată, 5 octombrie 1908, la Târnovo, Principele Bulgariei, în acord cu guvernul său, proclamă independența Bulgariei și își ia titlul de „țar”. Se cunoaște astăzi că cele două evenimente – anexarea Bosniei și Herțegovinei și proclamarea independenței bulgare – au fost puse de acord de către protagoniștii lor. Aehrenthal căuta de mai multă vreme să atragă Bulgaria împotriva Serbiei. Atât el, cât și Franz Iosif au încurajat intențiile principelui Ferdinand de a proclama independența statului bulgar. Astfel, spre exemplu, la 23 septembrie 1908, când Ferdinand sosea la Budapesta în vizită, s-a bucurat de primirea rezervată șefilor de state suverane.

Șeful diplomației vieneze urmărea să folosească momentul proclamării independenței bulgare pentru a masca într-un fel anexiunea celor două provincii, căci una era să încalce Tratatul de la Berlin Bulgaria și mai puțin grav, gândea el, era să-l încalce una dintre semnături. Totodată, stând la originea independenței Bulgariei, diplomația vieneză dădea o lovitură puternică influenței Rusiei în această țară, căci numai puțin timp înainte Rusia sfătuisese pe bulgari să nu întreprindă nici o acțiune în sensul dorit de ei²⁸. Pe de altă parte, Ferdinand și guvernul său socoteau că, în combinație cu anexiunea la care proceda Austro-Ungaria, proclamarea independenței țării lor putea apărea mai puțin șocantă. Cine le putea reproșa încălcarea unui tratat internațional, dacă chiar una dintre semnături îl încălca încă și mai grav?²⁹.

S-a văzut însă că aceste calcule de culise nu au fost corecte, căci și unii, și alții au întâmpinat opoziția marilor puteri, cu excepția Germaniei, care nu s-a opus anexării. Turcia s-a arătat mai iritată nu atât de pierderea Bosniei și a Herțegovinei, cât de coordonarea celor două evenimente. De altfel, nimeni în Europa nu considera întâmplătoare, simplă coincidență, simultaneitatea celor două acte. La 10/23 octombrie reprezentantul român la Constantinopol aflate de la ambasadorul francez în capitala otomană că la 3 octombrie (st.n.), când ambasadorul Austro-Ungariei la Paris a înmănat președintelui Fallières scrisoarea

prin care Franz Iosif îl prevenea asupra anexiunii, președintele francez a remarcat că, negreșit, după un astfel de act va urma și proclamarea independenței Bulgariei. La care, ambasadorul austriac s-a grăbit să răspundă: „Bulgaria nu ne va urma, ea ne va precede, căci ea va proclama luni (5 octombrie, n.n.) independența sa, iar anexarea va fi declarată de noi marți”³⁰.

Nu stăruim asupra atitudinii celorlalte mari puteri față de anexarea Bosniei și Herțegovinei. Amintim numai că acestea au încurajat Turcia în rezistența sa față de anexiune. Chiar și diplomația germană, care se afla într-o poziție extrem de incomodă la Constantinopol, a căutat să acrediteze ideea că Germania nu a fost prevenită și nu și-a dat nici un acord la acțiunea aliatei sale Austro-Ungaria.

În Turcia anexiunea a produs o mare fierbere între Junii turci, care au găsit un sprijin masiv în masele populare pentru a dezlănțui un adevărat boicot asupra mărfurilor austro-ungare. Până și Rusia începuse să se bucure de oarecare simpatie la Constantinopol în calitatea ei de potențială adversară a dublei monarhii³¹.

Declarația Austro-Ungariei privind anexarea celor două provincii a produs o mare agitație în Serbia. Manifestanții au umplut străzile Belgradului, cerând guvernului să refuze recunoașterea anexiunii, opinia publică fiind gata de luptă împotriva dublei monarhii. „Ce strigăt de durere la Belgrad, ce mișcare frumoasă de entuziasm cuprinzând un popor întreg! Demonstrații pe străzi, înrolare în cete de revoluționari, împărțire de puști, cuvântări ale unui principe tânăr, care se vede a fi crescut cam slab și a nu ține seama de autoritatea părintelui său, oferte de bani... Somație către Scupscină să declare războiul” – scria N. Iorga în gazeta sa³². Cele două provincii anexate de Austro-Ungaria aveau o populație, în mare majoritate, sârbă și făceau parte din vatra națională a acestui popor. Mulți dintre cei mai iluștri și mai reprezentativi oameni ai națiunii sârbe erau de origine din Bosnia sau Herțegovina. Profesorul Cvijić, participant activ la evenimentele de la începutul secolului, scria că cele două provincii au pentru Serbia importanța pe care o are pentru Rusia regiunea Moscovei sau pentru Franța și Germania părțile lor cele mai pure franceze sau germane. El era conștient că, prinsă între Austro-Ungaria și Bulgaria, Serbia nu va putea să-și păstreze multă vreme independența³³.

La 5 octombrie, într-o notă către marile puteri, guvernul sârb considera anexiunea ca o catastrofă națională și totodată generală, ale cărei consecințe puteau deveni fatale pentru pacea din Peninsula Balcanică, iar la 7 octombrie, după proclamarea oficială a anexiunii, se trimitea o altă notă de protest tuturor puterilor semnatare ale Tratatului de la Berlin. Sfătuit de Izvolski, guvernul de la Belgrad a pus problema compensațiilor, între care asigurarea unei benzi de teritoriu de-a lungul frontierei de nord a sandgeacului Novi-Pazar, pentru a se

ajunge la o frontieră comună cu Muntenegru și, totodată, pentru a separa complet sandgeacul de teritoriul Austro-Ungariei. În felul acesta Serbia ar fi avut o ieșire la Marea Adriatică. Apoi s-a ajuns la ideea că, dacă compensațiile nu reușeau a fi obținute, atunci guvernul sârb să ceară autonomia celor două provincii³⁴.

La Viena, nota de protest a Serbiei nu a fost primită, spunându-i-se reprezentantului sârb în capitala dublei monarhii, G. Simić, că Serbia nu avea nici un drept de a face judecăți de valoare în această problemă, iar la Berlin, secretarul de stat Schön a declarat cu seninătate că el nu vede ce interese și drepturi sârbești erau lezate prin anexarea Bosniei și Herțegovinei³⁵.

Guvernul sârb trimite misiuni diplomatice la Petersburg, Paris, Londra, Roma, dar și la Constantinopol, Sofia, Atena, Cetinje, pentru a-și afirma punctul de vedere și a determina o solidarizare a statelor balcanice.

În fața grelei lovituri pe care Austro-Ungaria o dădea națiunii sârbe, în ansamblul său, neînțelegerile care existau între Belgrad și Cetinje sunt apante, ajungându-se, în cursul lunii octombrie, la un tratat de alianță între Serbia și Muntenegru, cu un pronunțat caracter național³⁶.

Tensiunea în relațiile sârbo-austriace s-a amplificat în lunile următoare anexiunii, ajungând în noiembrie la cote maxime, când a fost nevoie de intervenția marilor puteri la Belgrad și Viena, pentru a se preîntâmpina izbucnirea unui conflict armat. Totuși Belgradul își menținea poziția sa, în timp ce Austro-Ungaria – stăpână pe situație – respingea compensațiile cerute de Belgrad, amenințând cu invadarea Serbiei.

În toată această perioadă, sfârșitul anului 1908 și începutul celui următor, negocieri asidue se duceau pe plan diplomatic între Austro-Ungaria și unele state balcanice, ca și între acestea din urmă. Mai întâi Serbia a căutat o înțelegere cu Turcia, ca unele ce fuseseră lovite în interesele lor de aceeași Austro-Ungarie. Conducătorii diplomației de la Belgrad urmăreau totodată o alianță a statelor balcanice în fața pericolului expansiunii austriace. Turcia însă condiționa o asemenea alianță de excluderea Bulgariei și chiar dorea ca „baza alianței turco-sârbești să aibă un pronunțat caracter antibulgar”, or, cu acest lucru nu era de acord Rusia. Discuțiile nu au dus la nici un rezultat, în decembrie 1908 acestea fiind întrerupte³⁷.

În paralel, Austro-Ungaria ducea tratative cu Turcia pentru a ajunge la un acord privind recunoașterea de către Poartă a anexiunii și cu Bulgaria, în încercarea Vienei de a atrage guvernul bulgar împotriva Belgradului. În ianuarie 1909 Aehrenthal trimitea instrucțiuni contentelui Thurn, ambasadorul Austro-Ungariei la Sofia, pentru încheierea unei alianțe cu Bulgaria. În cazul unui atac al Turciei contra Bulgariei, dubla monarhie se obliga să asigure Bulgaria împotriva

Serbiei, dar se angaja numai „să uzeze de influența sa diplomatică asupra României în scopul de a o aduce spre observarea unei neutralități binevoitoare în cazul unui conflict bulgaro-turc³⁸. Cercul conducător de la Sofia ar fi dorit nu numai o garanție dinspre Serbia, dar mai ales în privința României. Or, în această direcție Viena nu putea promite decât o intervenție diplomatică pe lângă guvernul de la București și chiar era de părere că, în cazul măririi Bulgariei în urma unui conflict cu Turcia, guvernul de la Sofia „trebuia să ia în considerație o compensație teritorială pentru România”³⁹, lucru cu care Sofia nu era de acord. Astfel încât, atunci când, la sfârșitul lui ianuarie, se produce intervenția Rusiei în tratativele turco-bulgare, preluând pe seama sa despăgubirea pe care Poarta o pretindea de la guvernul bulgar, aceste discuții între Sofia și Viena încetează. Aehrenthal și-a dat repede seama că Izvolski a reușit să atragă din nou Bulgaria sub influența Rusiei.

De altfel, această proiectată înțelegere cu Bulgaria avea mulți opozanți la Viena. Aceștia socoteau că o asemenea înțelegere ar fi fost rău văzută la Constantinopol și București. Conrad von Hoetzendorf aprecia mult alianța cu România, căci el spera că, într-un eventual război cu Rusia, armata română aliată să joace un rol important.

Anunțarea anexării celor două provincii, coordonarea acestei acțiuni cu proclamarea independenței Bulgariei – acord intervenit în prealabil între Viena și Sofia și care nu reprezenta un secret pentru diplomația română – ca și preocuparea lui Aehrenthal de a ajunge la o alianță efectivă cu Bulgaria erau elementele îngrijorătoare pentru cercurile conducătoare de la București. Cu puterea de pătrundere a evenimentelor ce-l caracteriza, T. Maiorescu nota în jurnalul său la 16/29 noiembrie 1908: „... încurcături în Austria cu repercutări asupra noastră”⁴⁰. Aceeași opinie a fost exprimată în parlament de I.I.C. Brătianu, ministru de interne la acea dată, dar care după puțin timp avea să preia și conducerea guvernului: „... dacă nu suntem un stat balcanic nu este mai puțin adevărat că nimeni, dar nimeni, nici mare, nici mic, nu este mai de aproape interesat la tot ce se întâmplă în Peninsula Balcanică, nici Austro-Ungaria, nici Rusia, nici o putere mare nu poate să urmărească cu interes mai viu și mai legitim ceea ce se întâmplă în această peninsulă. Și care este punctul nostru de vedere în politica Peninsulei Balcanice? Noi suntem în primul rând interesați la liniștea și la echilibrul ei; voim echilibrul pe baza statu-quo-ului teritorial și voim pașnica ei dezvoltare fără jignirea nici unui interes și nici unui drept legitim al nostru”⁴¹.

În opinia publică curentul antiaustriac era în creștere, luând forme deschise în timpul crizei bosniace. Căci sârbii, ridicându-se împotriva dublei monarhii, deveneau aliați naturali ai românilor din regatul de la Dunăre împotriva celor ce, peste Carpați, ținteau la deznaționalizarea celor peste trei milioane de

români. Într-un articol intitulat „Un prieten sârb”, N.Iorga, manifestându-și simpatia față de statul sârb, îndemna guvernul român la o atitudine similară: „Iar când e vorba de un stat creat pe baze naționale și luptând pentru întregirea neamului său, care e cotoplit și el de unguri, prigonit și umilit de dânsii, de un stat căruia i s-a răpit de curând speranța legitimă de a-și alipi elementul național supus străinului – a nu li se răspunde cu prietenie numai pentru că e vorba de o nație mică și săracă ar fi o înfumurare ciocoiască”⁴².

În viziunea guvernului de la București, existența statului sârb era de o importanță deosebită pentru menținerea echilibrului și a raportului de forțe în Balcani. De aceea, informat de către reprezentanții săi la Petersburg, Berlin, Viena și Belgrad asupra faptului că Rusia nu va putea da un sprijin militar Serbiei, guvernul român a căutat să modereze atât Viena, cât și Belgradul. Astfel, în discuțiile cu reprezentanții Ballplatz-ului, conducătorii diplomației românești subliniau pericolul, pentru monarhie și pentru pacea generală, al solidarizării tuturor slavilor din imperiu cu sârbii – la Praga și în alte părți deja avuseseră loc ample demonstrații antiaustriece. Pe de altă parte, atât regele Carol I, cât și Brătianu au arătat reprezentantului Serbiei la București că un eventual conflict armat cu Austro-Ungaria ar fi avut urmări dezastruoase pentru statul sârb, îndemnând la conservarea forțelor națiunii vecine⁴³.

Dacă pe terenul politico-diplomatic, în timpul crizei bosniace, România s-a situat pe o poziție ce contravenea liniei politice a Vienei căutând să preîntâmpine un conflict armat austro-sârb, aceeași politică a urmat guvernul de la București și în relațiile directe cu Serbia.

Încă din 1906 se desfășura un război vamal între Austro-Ungaria și Serbia, reluat în condițiile în care Belgradul s-a arătat atât de ferm în protestele sale contra anexiunii Bosniei și Herțegovinei. Dubla monarhie a căutat să facă o adevărată blocadă economică în jurul Serbiei, tratând în acest sens cu guvernul bulgar și intervenind la Constantinopol spre a opri trecerea prin Salonic a mărfurilor pentru Serbia. Așa cum s-a întâmplat și în timpul războiului vamal dintre Austro-Ungaria și România, și în cazul Serbiei această acțiune a guvernului de la Viena a fost, până la urmă, mai păgubitoare pentru economia austro-ungară. Căci, informa agentul diplomatic al României la Belgrad, „Austro-Ungaria păgubește nu numai prin pierderea importului în prezent, ci și prin faptul că celelalte țări industriale profită de absența ei de pe piața sârbă pentru a-i lua locul. În cursul celor doi ani cât a ținut războiul vamal între ea și Serbia, și acum din nou, importul sârb a început a se deprinde a cumpăra și de la alți fabricanți decât de la cei austrieci și, acolo unde monarhia se bucura mai înainte de un deuseu asigurat, ea va întâmpina în viitor o concurență din zi în zi mai puternică”⁴⁴.

În condițiile în care Austro-Ungaria făcea eforturi de a sufoca economia Serbiei, România pune la dispoziția acesteia din urmă porturile sale dunărene și de la Marea Neagră, astfel încât, în primul rând grânele, dar și exportul produselor sârbești care suportau călătorii mai lungi, urmau calea dunăreană până în porturile românești de la Marea Neagră. După cum îi declara Miloević, reprezentantul sârb în capitala Bulgariei, lui Al. Iacovaky, agentul român la Sofia, Serbia ajunsese la convingerea că „este mai avantajos a urma calea dunăreană până în porturile românești, decât a străbate o distanță lungă pe calea ferată pentru a ajunge la portul Varna, unde nu avem nici înlesnirile tehnice pe care le oferă porturile românești și unde nu găsim nici prețuri remuneratoare ca în piața Brăilei”⁴⁵.

În luna martie 1909, în momentul culminant al conflictului austro-sârb, când Austro-Ungaria înăsprise măsurile arbitrare împotriva Serbiei, Ministerul lucrărilor publice de la București făcea cunoscut celui de externe că, odată cu reluarea navigației pe Dunăre, după perioada de iarnă, vama austro-ungară de la Semlin – portul unde se făcea vama înainte de părăsirea teritoriului austro-ungar – pretindea ca șlepurile românești sau cu mărfuri pentru România să fie transbordate pe alte șleपुरi, „iar pe de altă parte pune pe șleपुरile care conțin mărfuri pentru România și Bulgaria agenți vamali care însoțesc șleपुरile până la Orșova pentru a supraveghea ca să nu acostăm în porturile sârbești”. Se cerea ministerului de externe să intervină la Viena pentru ca „să ridice măsura jignitoare luată de vama Semlin pentru vasele serviciului nostru de navigație fluvială pe Dunăre”⁴⁶. Guvernul român a cerut lui Schönburg, reprezentantul Austro-Ungariei la București, să transmită protestul său la Viena și dorința de a se înceta aceste practici ale vamei Semlin. De asemenea s-a indicat și lui N.Mișu, agentul diplomatic al României la Viena, să intervină pe cale diplomatică pentru ridicarea măsurilor menționate, luate de autoritățile vamale austro-ungare.

Este de reținut faptul că în 1907, când Serbia se găsea în plin război vamal cu Austro-Ungaria, guvernul român a încheiat convenția de comerț și navigație cu Serbia, al cărei prim articol prevedea libertatea reciprocă de comerț și navigație între cele două state. Noua convenție era menită să contribuie la dezvoltarea schimburilor dintre cele două state, destul de reduse până la acea dată⁴⁷.

De asemenea, criza bosniacă nu a împiedicat guvernul român să continue tratativele cu guvernul sârb în vederea încheierii unei noi convenții privitoare la pescuitul pe Dunăre. Prin jurnalul Consiliului de Miniștri, nr. 4116 din 23 februarie 1908, se numise în calitate de reprezentant al părții române pentru discutarea unei convenții de pescuit Grigore Antipa, inspector general în Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor. Acesta, împreună cu delegatul sârb Mihail Petrović, profesor la Universitatea din Belgrad, au revizuit textul vechii convenții din 1902, ajungând la un nou text care prevedea o serie de măsuri

pentru conservarea și protejarea fondului piscicol, împotriva contaminării apelor fluviului cu reziduuri de la întreprinderile industriale, se fixau perioadele optime de pescuit etc⁴⁸.

Noua convenție completa seria convențiilor pe care statul român le încheiase cu statele vecine, riverane Dunării, pentru protejarea și dezvoltarea pescuitului în marele fluviu. În raportul său Grigore Antipa sublinia, pe lângă importanța economică a acestor convenții, și aspectul politic: „Faptul că Dunărea, de la Presburg la Marea Neagră, este astăzi, în privința pescuitului, supusă unui regim uniform de măsuri și faptul că acest sistem de măsuri, menite a cruța și dezvolta un izvor de bogăție al acestui fluviu, au fost mai întâi studiate și propuse de țara noastră și în urmă adoptate și aplicate de toate statele riverane, între care state puternice ca Rusia și Ungaria, aceasta cred că constituie pentru noi un merit real și în același timp și un succes politic netăgăduit”⁴⁹. Scupscina din Belgrad a votat noua convenție la 22 ianuarie 1909, fiind promulgată prin decret regal la 5 februarie.

Și în problema construirii unei noi căi ferate în Balcani, precum și în cea privind joncțiunea căilor ferate sârbești cu cele românești, guvernul român s-a aflat în vederi comune cu cel de la Belgrad. Linia ferată către Adriatică, proiect ce prezenta „cel mai mare interes pentru Serbia”⁵⁰, neândoios că interesa și guvernul român, căci acesta nu uita că, de fapt, drumul României către Occident trecea numai prin Austro-Ungaria, care ar fi putut exercita oricând o presiune economică asupra României. Acest interes era mai acut în acea perioadă în care, după cum se știe, cercurile conducătoare ale dublei monarhii puneau condiții inacceptabile guvernului român pentru încheierea noii convenții comerciale, prin încercarea de a prohibi importul de vite și carne din România. Or, prin noua cale ferată proiectată, România ar fi reușit să-și asigure un nou traseu, independent de dubla-monarhie. Reprezentanți ai opoziției, cu deosebire, criticaau vehement această practică a cercurilor de la Viena și Budapesta. G. Diamandi, fruntaș al partidului conservator-democrat, propunea în parlament ca, în condițiile crizei bosniace, când mărfurile austriace erau boicotate în Turcia și Serbia, produsele românești să fie orientate spre aceste piețe, în ideea de a lua locul celor similare austro-ungare⁵¹.

Sunt acestea câteva măsuri concrete care dovedesc că guvernul român nu a urmat pe cel din Viena în conflictul austro-sârb și că simpatia sa s-a îndreptat către sprijinirea eforturilor micului stat dunărean pentru salvagardarea suveranității sale. Căci era vorba în esență de a sprijini un principiu – cel al naționalității – de care și cercurile politice, și opinia publică românească, legau viitorul și aspirațiile statului român.

Este semnificativ faptul că și Italia a urmat față de Serbia o politică

asemănătoare cu cea dusă de guvernul român, susținând Serbia contra pretențiilor austro-ungare. Anexarea Bosniei și Herțegovinei a produs în opinia publică din Italia o mare animozitate. În realitate însă nici guvernul italian încă nu putea lua o atitudine deschisă împotriva Austro-Ungariei și urmarea să-și conserve alianța pe care o avea cu Puterile Centrale. De altfel, cele două promisiuni făcute de Aehrenthal – retragerea Austro-Ungariei din sangeacul Novi-Pazar și modificarea în favoarea Muntenegrului a art. XXIX al Tratatului de la Berlin – reprezentau o oarecare slăbire a poziției Austro-Ungariei pe coasta Dalmației, regiune atât de sensibilă pentru italieni.

Diplomația românească a urmărit cu atenție demersurile dintre marile puteri, intervențiile acestora pe lângă guvernele de la Belgrad și Viena, atitudinea Rusiei și Austro-Ungariei pentru ca, în cunoștință de cauză, să-și formuleze propriul său punct de vedere și să-și modeleze atitudinea diplomatică în mod corespunzător. În acest context, cercurile guvernamentale de la București au acordat o atenție deosebită schimbărilor de poziție care au survenit la Sofia în timpul crizei bosniace.

În ce privește sfârșitul crizei bosniace, lucrurile sunt bine cunoscute. Austro-Ungaria a reușit, plătind o importantă sumă de bani, să încheie, la 26 februarie 1909, un acord cu Imperiul Otoman prin care acesta recunoștea noua stare de lucruri⁵², acțiunea Serbiei, așa cum arăta Aehrenthal lui Crozier, ambasadorul Franței la Viena, rămânând, prin urmare fără obiect, guvernul de la Belgrad neputând, de aici înainte, a se amesteca în afacerile interne ale dublei monarhii⁵³. Pe de altă parte, Rusia nu era în măsură să sprijine Serbia într-un eventual conflict militar cu Austro-Ungaria. Izvolski se temea cu adevărat, la jumătatea lunii februarie 1909, de izbucnirea unui conflict militar prin atacarea Serbiei de către Austria. El se plângea ambasadorului englez la Petersburg, la 14/27 februarie, că Anglia îl abandonează, Franța îl sprijină slab, iar Rusia rămâne singură în fața Germaniei și Austro-Ungariei care, strâns unite, abuzează de această situație⁵⁴. În aceeași zi, agentul diplomatic român la Petersburg informa guvernul său că Izvolski se teme de izbucnirea unui conflict armat. De asemenea, menționa că șeful diplomației ruse îi declarase că speră, în cazul în care intervenția puterilor nu va reuși a evita un conflict, că „România va continua să păstreze înțeleapta atitudine pe care a observat-o până acum”⁵⁵. Era acesta un sondaj al opoziției României, o sugestie de urmat sau se înscrie în încercările pe care Rusia, ca și celelalte membre ale Antantei, le vor face mereu, până în 1916, în scopul desprinderii României din alianța cu Puterile Centrale?

La 25 februarie 1909 Pichon, ministrul de externe al Franței, telegrafia reprezentantului său la Petersburg, Touchard, indicându-i să transmită lui Izvolski îngrijorarea guvernului francez față de ascuțirea conflictului austro-sârb și opinia

Parisului conforma căreia nu trebuia precupețit nici un efort pentru îndepărtarea riscului unui război în care, totuși, „interesele primordiale ale Rusiei nu erau angajate”⁵⁶.

Cercurile militare de la Viena pregăteau cu febrilitate invadarea Serbiei pentru luna martie. A fost mobilizat corpul din Sarajevo, în Bosnia au venit 29 de batalioane de război și 30.000 de rezerviști. Până către sfârșitul lui martie cea mai mare parte a armatei austro-ungare era echipată de război și se pregătea pentru invadarea Serbiei. Pentru combaterea eventualelor acțiuni militare ale patrioților sârbi, în Bosnia, Herțegovina și Dalmația au fost înființate 11 detașamente mobile⁵⁷.

În aceste condiții, la 21 martie intervine Germania care adresează un adevărat ultimatum la Petersburg pentru recunoașterea anexiunii⁵⁸. Rusia este nevoită să cedeze, lucru pe care îl va face la 31 martie și Serbia⁵⁹. În aceeași zi, I.I.C. Brătianu, șeful guvernului român, informa pe regele Carol de conținutul notei pe care guvernul de la Belgrad a fost constrâns să o adreseze Austro-Ungariei și prin care declara că recunoaște actul de anexiune care nu atingea nici unul din drepturile sale⁶⁰.

Criza bosniacă sau criza de anexiune, cum i s-a mai spus, a avut numeroase și importante consecințe. Ele au fost subliniate și evaluate în literatura de specialitate. Este unanimă părerea că evenimentele legate de anexarea Bosniei și Herțegovinei, felul brutal în care Puterile Centrale au tranșat în favoarea lor acest diferend, au constituit un însemnat pas spre prima mare conflagrație mondială. Pe de altă parte, avea să scrie primul ministru englez mai târziu, „Anexarea ilegală a Bosniei, întreprinsă sub inițiativa Austriei cu complicitatea Germaniei, avea să deschidă ochii lumii asupra valorii pe care aceste două puteri o recunoșteau angajamentelor internaționale”⁶¹. Era vorba de Tratatul de la Berlin. Or, acesta era documentul internațional prin care și România fusese recunoscută independentă și se trasaseră unele frontiere în partea de sud-est a continentului.

Prin anexarea celor două provincii, Austro-Ungaria își accentua prezența în Peninsula Balcanică, iar influența sa și a Germaniei în această parte a continentului marcase noi progrese. Această realitate a pus în gardă statele balcanice, care se vedeau și mai mult amenințate de penetrația Puterilor Centrale; ele se vor îndrepta tot mai accentuat spre o colaborare balcanică.

Toate acestea au fost perfect valabile și pentru diplomația românească. Euforia victoriei în criza bosniacă a dus la exacerbară veleităților de mare putere ale Austro-Ungariei. Deși, după cum s-a văzut ulterior, această mărire a forței și prestigiului dublei monarhii nu a fost de durată, totuși guvernul de la

București nu privea cu ochi buni înaintarea Austro-Ungariei în Peninsula Balcanică. Guvernanții de la Budapesta au intensificat, în noua conjunctură, politica lor de forță împotriva naționalităților asuprite.

În același timp însă lupta de eliberare a naționalităților subjugate din cadrul dublei monarhii, ca urmare și a crizei bosniace, a cunoscut un nou avânt. Această realitate a fost luată în considerație tot mai mult de diplomația românească în pregătirea condițiilor interne și externe care au dus la desăvârșirea unității statale a tuturor românilor în 1918.

1. W.L. Langer, „The Prelude of the World War”, în Foreign Affairs (1929)
2. Șerban Rădulescu-Zoner: **România și Tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea (1900–1914)**, Buc., 1977; Idem, „La Serbie et les grandes puissances au long de la crise bosniaque dans la vision de la diplomatie et de l'opinion publique roumaine” în volumul **Les grandes puissances et la Serbie a la veille de la première guerre mondiale**, Beograd, 1976; Idem, „L'Evolution des rapports entre la Roumanie et la Triple Alliance durant la crise bosniaque” în „Revue des études sud-est européennes” nr. 4/1977; Nicolae Ciachir: **Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă**, București, 1987; Idem, „Implicațiile pe plan european ale revoluției turce din 1908” în „Revista de istorie”, L. 31, nr. 9 (1978).
3. M. Baumont, **L'Europe de 1900 à 1914**, Paris, 1966, p. 127.
4. A. Debidour, **Histoire diplomatique de l'Europe (1814–1878)**, II, Paris, 1926, p. 73.
5. Ș. Rădulescu-Zoner, **România și Tripla Alianță...**, p. 13.
6. N. Svoronos, **Histoire de la Grèce moderne**, Paris, 1972, p. 78.
7. Ș. Rădulescu-Zoner, **op. cit.**, p. 11.
8. Elena Statelova, „L'idée d'un rapprochement balkanique et la presse burgeoise en Bulgarie 1909–1912” în „Etudes balkaniques”, 2/1970, Sofia.
9. J. Thobie, **Intérêts et impérialisme français dans l'Empire ottoman 1895–1914**, Paris, 1977, p. 306–307.
10. Pierre Renouvin, **La crise européenne et la grande guerre (1904–1918)**, ed. a II-a, Paris, 1939, p. 82.
11. Radu Meitani, **Istoria politică a raporturilor dintre state, 1856–1930** Buc., 1943, p. 141–142.
12. M. Nintchitch, **La crise bosniaque 1908–1909 et les puissances européennes**, Paris, 1937, vol. I, p. 118.
13. Radoslav Popov, „Autour du projet austro-hongrois pour la construction du chemin de fer de Novi-Bazar 1908”, în „Etudes balkaniques”, 4/1970, p. 61.
14. Al. Em. Lahovari, **Amintiri diplomatice. Viena 1906–1908**, Buc. 1936, p. 38.
15. Emil Diaconescu, **Acordul de la Richstadt (1876) și tratatul de la Budapesta 1877**, Buc., 1943, p. 72.
16. Ș. Rădulescu-Zoner, **op.cit.**, p. 30.
17. René Pinon, **L'Europe et la jeune Turquie**, Paris, 1911, p. 59.
18. N. Ciachir, „Implicațiile pe plan european...” p. 1630
19. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arh. MAE), Fond 71, vol. 115, fila 62.
20. „Le Temps” din 26 iulie 1908, vezi și N. Iorga, **România, vecinii săi și chestiunea Orientului**, Vălenii de Munte, 1912, p. 61.

21. Arh. MAE, Fond 21, vol. 116, fila 40.
22. G. Hanataux, **La politique de l'équilibre 1907–1911**, ed. II, Paris, 1912, p. 150.
23. C. Paraschiv, „Din istoria relațiilor diplomatice româno-otomane. Iradeaua din 1905”, în „Revista de istorie”, nr. 10/1986.
24. Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare DAD), nr. 15 din 19 decembrie 1908, p. 142.
25. Direcția Generală a Arhivelor Statului (DGAS), Fond „Casa Regală”, dosar 15/1908, fila 6.
26. „Adevărul” din 26 iulie 1908.
27. Textul scrisorii în E. Préclin, P. Renouvin, **Textes et documents d'Histoire. L'Epoque contemporaine 1871–1919**, Paris, 1957, p. 284.
28. Arh. MAE, Fond 71, vol. 115, fila 236–238.
29. M. Nintchitch, **op.cit.**, vol. I, p. 268–276.
30. Arh. MAE., Fond 21, vol. 55, fila 134.
31. Într-un articol intitulat „Alianța Ruso-Balcanică”, apărut în ziarul turc „Surai İummet” din 4 decembrie 1908, organ oficial al Comitetului junilor turci, se comenta un articol apărut în ziarul „Novoe Vremia” din Petersburg, care milita pentru o alianță între Rusia și Turcia: „Exprimarea ziarului •Novoe Vremia• prin vorbele precum •Rusia a încheiat un acord intim cu Anglia, care a fost de secole inamica Rusei, tot asemenea trebuie să încheiem un acord și cu Turcia cu care s-a aflat în aceeași stare și pozițiune• este, după credința noastră, conformă cu interesele ambelor țări”.
32. „Neamul Românesc” din 5 octombrie 1908.
33. Iovan Cvijitch, **L'annexion de la Bosnie et la question serbe**, 1909, p. 15–22.
34. M. Nintchitch, **op.cit.**, vol. I, p. 375.
35. Idem, p. 389.
36. D. Djordjević, **Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804–1914**, Beograd, 1965, p. 212.
37. N. Ciachir, **op.cit.**, p. 1637–1638.
38. M. Nintchitch, **op.cit.**, vol. II, p. 71.
39. Ibidem.
40. Biblioteca Academiei Române, Msse. T. Maiorescu, **Însemnări zilnice**, 1908, jurnalul 28, fila 19.
41. DAD., nr. 15 din 19 decembrie 1908, p. 142.
42. „Neamul Românesc” din 9 octombrie 1908.
43. Ș. Rădulescu-Zoner. **op.cit.**, p. 61–63.
44. Arh. MAE., Fond 21, vol. 18, fila 8.
45. Ibidem.
46. Ibidem, Fond 71, vol. 112, fila 185,

- 47, Ibidem, Fond „Convenții”, 2, S₃, vol.I.
48. Ibidem, Fond „Convenții” 14, S., vol. 2–4.
49. Ibidem.
50. Arh. MAE., Fond 21, vol. 118, fila 141–142.
51. DAD., nr. 9 din 9 decembrie 1908, p. 26.
52. R. Pinon, **op.cit.**, p. 228.
53. **Documents diplomatiques français** (DDF), série II, vol. XII, doc. 47, p. 60.
54. Ibidem, doc. 13, p. 19.
55. Arh. MAE., Fond 21, vol. 116, fila 41.
56. DDF., vol. XII, doc. 55, p. 67.
57. **Istorija srpskog naroda** (Istoria poporului sârb), vol. VI–1, Beograd, 1983, p. 637–638.
58. DDF., vol. XII, doc. 127, p. 159.
59. Andrej Mitrović, **Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918** (Penetrația în Balcani. Serbia în planurile Austro-Ungariei și Germaniei), Beograd, 1981, p. 94.
60. DGAS., Fond „Casa Regală”, dos. 12/1909, fila 1–2.
61. A. Asquith, **La genèse de la Guerre**, 1924, p. 52.

Preliminarii ale păcii de la București

Desfășurarea primului război balcanic fusese urmărită cu o maximă și justificată atenție de către guvernul conservator român condus de Titu Maiorescu. Cauza aliaților balcanici se bucurase de simpatia României, deși statul român continuase să întrețină relații foarte bune cu Imperiul Otoman. Evoluția evenimentelor de la sud de Dunăre se repercuta, însă, uneori, în mod diferit asupra factorilor de decizie de la București, pozițiile regelui Carol I și ale cabinetului ministerial nefiind totdeauna identice. De pildă, în chestiunea raporturilor cu Bulgaria și a aranjamentelor privind noua delimitare a frontierei române-bulgare, discuțiile inițiate la începutul lunii septembrie 1912 între ministrul de externe român, Take Ionescu, și ministrul bulgar de la București, Kalnikov, au fost întrerupte din voința regelui (deși Take Ionescu se declarase în favoarea continuării acestora) motivul fiind, așa cum nota ministrul britanic acreditat în capitala României, acela că monarhului român "îi displac în mod cordial bulgarii și nu are încredere în regele Ferdinand"¹. Ideea mobilizării armatei române împotriva Bulgariei a aparținut regelui Carol I. Începând cu luna septembrie 1912, intervențiile diplomatice ale statelor balcanice la București capătă brusc amploare, părțile interesate încercând fie simple tatonări în scopul de a afla intențiile viitoare ale României, fie cu dorința declarată de a o atrage într-un eventual conflict la sud de Dunăre. Ministrul turc de externe comunica guvernului român solicitarea Sublimei Porți ca în cazul unei alte confruntări militare, România să acționeze "în calitatea ei de prieten al Turciei"². Răspunsul fără echivoc la acest demers a fost că România era decisă să-și păstreze neutralitatea, cel puțin în acele împrejurări. În aceeași perioadă și ministrul bulgar la București, Kalinkov, s-a interesat de poziția românească, exprimând neliniștea guvernului său față de zvonurile ce circulau la Sofia privind un pretins acord militar româno-turc. Desmințind aceste alegații, primul ministru Titu Maiorescu a repetat declarația făcută anterior reprezentantului Turciei. Ulterior, la 26 septembrie/9 octombrie, Kalinkov transmitea verbal guvernului român mulțumirile guvernului său: "suntem recunoscători României pentru strălucita sa atitudine și pentru noua sa mărturie

de sentimente bune și amicale față de noi”³. La 5/18 octombrie 1912, guvernul bulgar adresa o nouă notă României prin care făcea cunoscută începerea ostilităților împotriva Turciei; sfârșitul documentului conținea un apel stăruitor către guvernul de la București pentru ca acesta să persiste în a menține starea de neutralitate. Inevitabilitatea războiului, ca și consecințele sale fuseseră prevăzute de către oficialitățile române. Într-un interviu acordat unui ziar britanic la 24 septembrie 1912, Take Ionescu declara: ”Înțelegerea care a survenit între statele balcanice, care atâta timp au urmărit o politică de rivalitate mutuală și hotărârea lor de la lucra contra voinței marilor puteri crează o situație nouă care, după mine, face războiul inevitabil; singurul mijloc de a-l preveni ar fi de a provoca imediat întrunirea unui congres european pentru a rezolva chestiunea reformelor în Imperiul Otoman. Dacă statele creștine sunt victorioase, victoria le va împinge pe drumul anexiunilor teritoriale și înțelegerea lor actuală va înceta, ceea ce va fi un nou motiv de intervenție.”⁴ Intuiția eminentului om politic român prevăzuse astfel și declanșarea celui de-al doilea război balcanic. În planul politic intern, liderii celor două mari partide, liberal și respectiv conservator optaseră ferm și în bloc în favoarea menținerii neutralității României, pe parcursul desfășurării primului război balcanic, aceasta politică secundând leal și eficace eforturile marilor puteri în vederea localizării conflictului. În același timp însă, primul ministru Titu Maiorescu se vedea obligat să avertizeze pe reprezentanții diplomați ai părților în conflict că, în cazul apariției unor modificări teritoriale la sud de Dunăre, modificări care s-ar fi abătut de la prevederile tratatului de pace de la Berlin din 1878, statul român era nevoit să adopte măsuri corespunzătoare. De altfel, cu prilejul contactelor diplomatice ruso-franceze în legătură cu stabilirea armistițiului în Balcani, guvernul rus a insistat în vederea acordării unor compensații teritoriale României, constând în modificarea frontierei româno-bulgare⁵.

Aceeași poziție favorabilă rectificării frontierei dobrogene a fost expusă și de diplomatul austro-ungar la București, prințul F“ürstenberg. Informat fiind de atitudinea Rusiei în această problemă, primul ministru Maiorescu l-a vizitat pe ministrul rus la București Șebeco; expunerea pe care i-a prezentat-o acestuia se axa pe ideea că modificările teritoriale ce urmau să se opereze în Balcani aveau să înlăture automat dispozițiile tratatului de la Berlin, inclusiv acea parte din tratat referitoare la frontiera Dobrogei. Primul ministru român trăgea concluzia că se impunea o nouă reglementare a graniței româno-bulgare, subliniind dorința expresă a guvernului român ca această nouă reglementare să fie efectuată prin bună înțelegere, prin tratative directe și nu prin mediatori sau pe alte căi; tot acum, diplomatului rus i-a fost expus pentru prima dată proiectul noii frontiere care trebuia ”să cuprindă o linie de la Turtucaia la Marea Neagră, dincoace de Varna”⁶. De altfel, urmând dispozițiile superiorului său Sazonov și ministrul rus

la Sofia, Nekliudov, pleda stăruitor pe lângă guvernul bulgar pentru dreptul României la compensație. Activarea acestei chestiuni a determinat vizita la București a președintelui parlamentului bulgar, Stojan Danev, vizită interpretată de guvernul român ca marcând începutul tratativelor directe româno-bulgare pentru noua delimitare a frontierei comune.

După armistițiul încheiat la 4 decembrie 1912 între coaliția balcanică și Imperiul Otoman, la Londra se deschidea o conferință a reprezentanților statelor balcanice; în paralel, tot în capitala britanică avea loc întâlnirea ambasadurilor marilor puteri acreditați la Londra, cu scopul de a examina condițiile păcii din Balcani. Franța fusese cea care propusese atât convocarea acestei întâlniri cât și locul ei de desfășurare.

Tratativele dintre beligeranți au avut loc, așa cum era de așteptat sub controlul mai mult sau mai puțin discret al marilor puteri. În pofida acestui lucru, sau tocmai datorită lui, delegația turcă s-a prezentat mai intransigentă decât prevedeau partenerii săi de discuție, deși situația de pe fronturile de luptă în momentul încheierii armistițiului nu îndreptăța o asemenea atitudine din partea otomană. Austro-Ungaria obține promisiunea privind autonomia Albaniei (acceptată și de Serbia la 17 decembrie). Rusia, susținând alianța balcanică cere cedarea importantelor centre Adrianopole, Janina și Skutari. Marile puteri în ansamblu sunt de acord pentru a reclama de la Turcia Adrianopole și insulele (nota colectivă de la 17 ianuarie 1913). Admițând treptat abandonarea Macedoniei și a teritoriului locuit de populația albaneză, delegații turci s-au opus hotărât la cedarea Adrianopolei. O revoltă de palat izbucnită la Constantinopole sub egida curentului naționalist-extremist (pan-turanist) al junilor turci duce la asasinarea ministrului de război, la înlocuirea marelui vizir și la ruperea unilaterală a tratativelor de pace (29 ianuarie 1913) de către guvernul otoman. Ostilitățile sunt reluate și victoriile aliaților balcanici continuă. Adrianopole cade la 26 martie sub loviturile armatei bulgare, Janina este cucerită la 5 martie de trupele elene, iar Skutari cedează după un asediu îndelungat forțelor munteneșene. De această dată, amestecul marilor puteri este nemijlocit. Muntenegru ține piept șase săptămâni presiunilor marilor puteri care voiau să atribuie Skutari viitorului stat Albanez, dar este constrâns să părăsească orașul (4 mai 1913). Austro-Ungaria promite ajutorul său diplomatic pentru obținerea de către aceasta a orașului Salonic, trimite o divizie navală la Antivari (1 aprilie) și încheie o înțelegere cu Italia asupra unei eventuale împărțiri a Albaniei (8 mai). La 16 aprilie, ostilitățile iau sfârșit. Prin așa numitele "preliminariile de la Londra" (30 mai). Imperiul otoman cedează statelor balcanice toate teritoriile situate la vest de linia Enos – Midia (în Tracia), precum și insula Creta. Soarta Albaniei și a insulelor din Marea Egee rămânea sub incidența arbitrajului celor șase mari puteri. În acel moment, autoritatea sultanului pe teritoriul european al Turciei se limita la Constantinopole

(Istanbul) și la o fâșie de teritoriu de-a lungul strâmtorilor. Divergențele între aliații balcanici, prezente încă din unele momente ale primului război (luarea Adrianopolei, de exemplu, ridicase problema care din armatele aliate să intre prima în acest oraș) s-au adâncit brusc cu prilejul negocierilor directe referitoare la împărțirea teritoriului Macedoniei. Tratatul sârbo-bulgar din 1912 stabilise bazele generale în această privință, dar între timp survenise refuzul marilor puteri (al Austro-Ungariei cu precădere și al Italiei) datorită căruia Serbia nu mai putea obține un acces la Marea Adriatică. În aceste condiții, guvernul de la Belgrad a solicitat, la tratativele directe inter-balcanice, o mai mare porțiune din teritoriul Macedoniei, o cerere similară prezentând și guvernul grec. Dar starea de spirit și obiectivele guvernului bulgar în mai 1913 erau altele decât cu un an în urmă.

Victoriile obținute pe câmpul de luptă împotriva unei mari puteri cum era încă considerat Imperiul Otoman, modificaseră radical intențiile statului major al Bulgariei. Nu trebuie uitat însă că aceeași mentalitate nouă, cu mici variații, era prezentă și în capitalele celorlalte trei state balcanice învingătoare. Poate o explicație psihologică a nefericitului eveniment care a fost al doilea război balcanic trebuie căutată aici. Fiecare dintre armatele țărilor participante la coaliția anti-otomană își adusese tributul său de sânge, iar jertfele fuseseră foarte mari. Înseși marile puteri, chiar și Rusia ce-și asumase rolul de proteguitoare a acestor state, fuseseră surprinse de rezultatele rapide ale acestei ofensive care răsturnaseră toate calculele militare, diplomatice și strategice. Supraaprecierea propriilor forțe militare, a valorii lor combative devenise o caracteristică a conducerilor statelor balcanice din fosta coaliție antiotomană, în special în cazul Bulgariei. Pe de altă parte, sarcina pe care și-o asumaseră reprezentanții acestor state de a împărți după anumite criterii teritoriile smulse de la Imperiul Otoman se relevase a fi cea mai complicată cu putință. Fisura dintre aliați a fost la început Macedonia, dar ulterior ea s-a lărgit. Rezultatele războiului balcanic, consecințele sale, slăbiseră blocul austro-ungaro-german din mai multe motive: Serbia ieșise din război întărită teritorial și militar; Imperiul Otoman care contase în fața Puterilor Centrale drept un partener de mare forță dovedise o lipsă de vigoare alarmantă; statele balcanice acționaseră cu binecuvântarea Rusiei, deci implicit și a Antantei. Trăgând concluzii din aceste constatări diplomația austriacă a oferit ajutorul său unui guvern bulgar profund iritat de modul cum evoluau discuțiile interaliatate privind repartizarea teritoriilor cucerite prin eforturi comune. Pe de altă parte, deja la începutul anului 1913 prindea contur apropierea dintre Serbia și România, la 6/19 aprilie primul ministru al Serbiei, Nikola Pasic însărcinând pe ministrul său acreditat la București, Ristic, să ofere guvernului român proiectul unei alianțe defensive împotriva Bulgariei. În același sens se pronunțase și guvernul grec prin propunerea sa din 2/15 mai, ocazie în care cabinetul elen dădea României cele mai ferme asigurări că va respecta libertatea bisericilor și școlilor macedo-române de pe teritoriul

de pe teritoriul nou intrat în componența Greciei⁷. În cursul aceleiași luni mai nici regele Carol I al României și nici guvernul prezidat de Titu Maiorescu nu erau dispuși să accepte ideea unei intervenții militare, ci înclinau mai degrabă spre soluția medierii diplomatice în diferendul teritorial bulgaro-sârb⁸. Tot pentru o soluție pașnică de aplanare a disputei milita și Rusia: declarându-și totala disponibilitate de a media între Bulgaria și Serbia, țarul Nicolae al II-lea își încheia mesajul său cu aceste cuvinte: "țin să stabilesc că statul care ar începe acest război va fi răspunzător în fața cauzei slave"⁹. În capitala bulgară confruntarea dintre adepții celor două căi de soluționare a situației se desfășoară cu înverșunare: președintele consiliului de miniștri, Danev, intenționa să plece la Sankt-Petersburg pentru a se supune arbitrajului țarului Rusiei Nicolae al II-lea, în timp ce conducătorul clicii militare generalul Savov era ostil oricărei inițiative de reglementare pașnică; după opinia acestuia din urmă, armata bulgară, mult mai bine pregătită și cu o valoare combativă mai ridicată, ar fi reușit să învingă trupele sârbești înainte ca grosul armatei elene să poată interveni efectiv pe câmpul de luptă. Vinovații principali, ai împingerii Bulgariei, spre acest pas fatal nu au fost doar țarul Ferdinand și clica generalului Savov, ci și guvernul Habsburgic care a asigurat permanent elementele belicoase din conducerea bulgară de sprijinul său necondiționat. Premierul Danev, insistând să recurgă la medierea rusă, este înlăturat de către partida militară care a cerut ocuparea imediată și integrală a Macedoniei, prezentând la 15 iunie 1913 forțelor politice bulgare un adevărat ultimatum prin care le oferea zece zile pentru a rezolva dilema: război sau demobilizare. La 25 iunie, trupele bulgare atacau avanposturile armatei sârbe la Kratovo.

Guvernul român a urmărit cu nelinește evoluțiile politice de la Sofia. Cu o lună înainte de începerea celui de-al doilea război balcanic, primul ministru român adresa o circulară legațiilor române din străinătate; în prezența persistenței neînțelegerilor dintre foștii aliați balcanici, se menționa în circulară, premierul român autoriza diplomații români să declare guvernelor pe lângă care erau acreditați că "o eventuală agravare a situației în Balcani nu ar putea lăsa România indiferentă"¹⁰. Această declarație a fost primită cu surprindere la Viena și Berlin, în schimb guvernele francez și rus nu au avut nimic de obiectat. Perfect cunoscător al politicii austriece, regele Carol I al României îi declarase profetic ministrului francez la București: "bulgarii riscă enorm întrucât Austro-Ungaria nu le va acorda efectiv nici un ajutor și ei vor rămâne singuri și înconjurați de inamici"¹¹. În aceeași zi, o a doua circulară adresată reprezentanților diplomați români în străinătate făcea cunoscut că, în urma declanșării unilaterale de către Bulgaria a războiului contra foștilor săi aliați, guvernul român proceda la mobilizarea armatei, ceea ce constituia un prim pas în direcția desprinderii de Tripla Alianță;

al doilea pas decisiv urma să fie participarea la al doilea război balcanic. Primind pe ambasadorii marilor puteri la București, Titu Maiorescu le-a explicat sensul măsurilor întreprinse de cabinetul său: în esență era vorba despre asigurarea frontierei cu Bulgaria pe linia Turtucaia-Dobrici-Balcic, întrucât "pentru bulgarii care au atacat pe proprii lor aliați convențiile internaționale nu par a avea destulă însemnătate" și necesitatea ca România să participe la tratatul ce urma să consfințească reșezarea teritorială a Balcanilor¹². Anterior, președintele Consiliului de miniștri al României trimisese primului ministru bulgar o notă în care făcea cunoscut guvernului de la Sofia că, în cazul izbucnirii unui nou conflict balcanic, România avea să părăsească starea de neutralitate. Evenimentele de pe teatrul de operațiuni militare s-au derulat rapid. În pofida atacului-surpriză declanșat de armata bulgară asupra pozițiilor sârbești, ofensiva este respinsă, iar în luptele de la Bregalnica (1-8 iulie) forțele sârbești sunt victorioase. Trupele grecești atacate de bulgari la Ghevghelia, încep înaintarea în Macedonia, ajungând în preajma datei de 20 iulie pâna la fluviul Marița. În aceste condiții, guvernul austro-ungar se adresează aliaților din Tripla Alianță, comunicându-le intenția de a ataca Serbia, în conformitate cu planul Conrad-Berchtold, chiar dacă aceasta ar fi implicat intervenția armată a Rusiei. Cancelarul german Bethman-Hollweg a răspuns că, odată Serbia îndepărtată de la Marea Adriatică, interesele austriece nu mai erau amenințate, iar guvernul italian a opinat că, întrucât propunerea Austro-Ungariei constituia o acțiune ofensivă cu scopul de a se proteja împotriva pericolului venit din partea unui mic stat, Italia nu avea nici un motiv de a interveni, estimând în plus că acțiunea austriacă era o acțiune periculoasă, ale cărei consecințe aveau să fie suportate de întreaga Tripla Alianță¹³. În fața acestor răspunsuri ale aliaților săi, cabinetul de la Viena a fost nevoit să-și reconsidere poziția, abandonând Bulgaria. În acest timp, la București, intervenția fusese decisă. Aflat în capitala României, ministrul Franței raporta că, pentru cine nu cunoștea obiectivul acestei mobilizări, ar fi putut crede că armata română pornea la război împotriva Austro-Ungariei: "pretutindeni în oraș sunt afișate pancarte purtând inscripții ca "Jos cu Austria!" sau "Jos cu perfida Austrie"; discursuri ale unor oratori improvizați aflați la tot pasul explică mulțimii că în sfârșit România a scuturat, printr-un gest îndrăzneț, jugul austro-ungar"¹⁴.

La 11 iunie, armata română a trecut Dunărea și a pătruns pe teritoriul ocupat de trupele bulgare care s-au repleat fără a opune rezistență. Neliniștiți de rapida avansare a forțelor armate române în sudul Dunării și bănuind că acestea intenționează să ajungă până la Sofia, miniștrii Franței și Rusiei la București au cerut întrevederi la primul ministru Titu Maiorescu ; reprezentantul rus Șebeko a comunicat că a primit din partea guvernului său înștiințarea că Rusia garantează României linia de frontieră Turtucaia-Balcic, cu condiția ca trupele române ssa

nu înainteze în continuare spre capitala Bulgariei¹⁵. Cu acest prilej, Titu Maiorescu a sugerat ca eventualele tratative de pace între statele din zonă să se desfășoare la București sau la Sinaia. În același timp, guvernul român primise de la guvernele Serbiei și respectiv Greciei înștiințarea că cele două state nu acceptă sub nici o formă intervenția vreunei mari puteri în conflictul balcanic și că nu doresc să trateze armistițiul și pacea decât în urma unei cereri direct formulate de către cabinetul bulgar.

La Sofia, echipa belicoasă a generalului Savov, șeful marelui stat major al armatei bulgare este înlăturată și la 4/17 iulie se va constitui un nou cabinet prezidat de Radoslavov, avându-l ca ministru de externe pe Ghenadiev. Noul guvern înainta României o notă prin care făcea cunoscut că dorește să reia relațiile de prietenie cu statul vecin, rugând în acest sens guvernul român să inițieze negocierile de pace cât mai curând posibil¹⁶. O telegramă asemănătoare a fost adresată regelui Carol I al României din partea țarului Ferdinand al Bulgariei, conținând rugămintea de a se opri înaintarea armatei române și promisiunea că aveau să fie examinate cu toată atenția condițiile de pace ale României.

Cel de-al doilea război balcanic a avut drept consecințe o nouă configurație teritorială în peninsula și o regrupare majoră a forțelor: Bulgaria și Turcia au optat pentru alianța cu Puterile Centrale, în timp ce România s-a alăturat tot mai vădit Antantei. Pe 18/31 iulie 1913 avea loc prima ședință a Conferinței de pace de la București; se inaugura un eveniment unic în analele istoriei moderne europene, căci pacea de la București a reprezentat singurul act juridic asupra căruia marile puteri nu și-au putut impune interesele lor; pacea de la București a constituit în același timp apogeul diplomatic și politic al României mici, țara noastră devenind arbitru zonei balcanice.

- 1 Arhivele Statului, București, microfilm, rola 253, Anglia, cadrul 108, raportul anual al ministrului britanic la București, Sir George Colville Barclay. Menționăm în continuare o bibliografie minimă necesară înțelegerii perioadei decembrie 1912 – august 1913 în zona balcano-dunăreană: Nicolae Iorga, **Istoria războiului balcanic**, București, 1915. G. Hanotaux, **La Guerre des Balkans et l'Europe** (1912-1913), Paris, 1914. Ch. Helmreich, **The Diplomacy of the Balkan Wars** (1912-1913) (**Diplomația războaielor balcanice** (1912-1913)), Cambridge, 1938. D. Djordjevic, **Révolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914**, Beograd, 1965. **Velike Sile i Srbija pred prvi Svetski rat** (**Marile Puteri și Serbia la începutul primului război balcanic**), Beograd, 1976. Nicolae Ciachir, **Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă**, București, Editura Științifică și enciclopedică, 1987.
- 2 **Cartea Verde**. Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României. Septembrie 1912 – august 1913, București, 1913, p.5.
- 3 *Ibidem*, pp.7-8.
- 4 Cit.reprodus de Nicolae Titulescu, **Discursuri**, București, Ed.științifică, 1967, pp.107-108.
- 5 **Cartea Verde**, p.11. Telegrama primului ministru Titu Maiorescu adresată regelui Carol I, 22 octombrie/4 noiembrie 1912.
- 6 *Ibidem*, p.13, raportul din 27 octombrie/9 noiembrie 1912 adresat regelui Carol I, la Sinaia.
- 7 *Ibidem*, pp.136-137, raportul primului ministru Titu Maiorescu înaintat regelui Carol I, datat 2/15 mai 1913.
- 8 **Documents diplomatiques français**, III-e série, vol.6, pp.733-734, declarațiile lui Take Ionescu făcute ministrului francez Blondel conținute în raportul acestuia din urmă adresat ministrului de externe al Franței, Pichon.
- 9 **Cartea Verde**, pp.145-146.
- 10 *Ibidem*, p.139.
- 11 **Documents diplomatiques...** vol.7, pp.179-180.
- 12 **Cartea Verde...** p.205.
- 13 Pierre Renouvin, **La crise européenne et la Première Guerre Mondiale (1904-1918)**, Paris, Presses Universitaires de France, 1969, p.178.
- 14 **Documents diplomatiques...** vol.7, p.307-308, nr.286, raportul adresat ministrului de externe al Franței, Pichon, datat 7 iulie 1913.
- 15 **Cartea Verde**, pp.212-213, raportul înaintat regelui Carol I de primul ministru Titu Maiorescu, datat 4/17 iulie 1913.
- 16 *Ibidem*, pp.216-217, nr.213, telegrama ministrului de externe al Bulgariei către guvernul român, transmisă prin intermediul legațiilor Italiei la Sofia și București.

Aspecte ale relațiilor albanezilor cu vecinii

Cazul Albaniei și al albanezilor este specific pentru zona sud-est europeană în epoca modernă și contemporană. Începând cu 1878, în cadrul Crizei orientale se ivește și necesitatea rezolvării problemei albaneze, adică a organizării de stat a teritoriilor locuite în majoritate de albanezi sau și de albanezi (în minorități mai mult sau mai puțin însemnate). În perioada cuprinsă între 1912 (anul proclamării Independenței Albaniei) și 1918 (sfârșitul primului război mondial) se trasează cu aproximație granițele actualei Albanii, care lasă în afara regiuni limitrofe în care albanezii sunt fie majoritari, Kosova, în Serbia (în care faptul că sunt majoritari s-a accentuat în cursul ultimelor decenii, fie prin spor natural, fie prin mișcarea populației, în primul rând slave), fie minoritari, în N.-V. Macedoniei și Muntenegru.

Prezentarea cazului albanez, perceput ca atare de istoricul bulgar Bobi Bobev (în studiul **Development of albanian national problem after the first world war. The Kosovo problem**, p.126-139) îi dă acestuia prilejul să facă generalizarea că în zonă, după primul război mondial, s-au format două grupuri de state, unele numite de el opresoare (Iugoslavia, România și Grecia), altele micșorate prin rămânerea în afara granițelor a numeroși conaționali (Bulgaria și Albania). O observație se impune de la sine. Importante comunități de români (dacoromâni, aromâni, meglenoromâni, istroromâni), pentru a ne referi la o situație care ne este mai bine cunoscută, au rămas în afara granițelor României, în cadrul statelor vecine (inclusiv în Bulgaria, Macedonia și Albania). Caracterizarea lui B. Bobev este, așadar, unilaterală și simplificatoare. După cum se vede, un fapt despre care se vorbește puțin sau de loc în această carte este acela că, după primul, ca și după al doilea război mondial, trasarea granițelor a lăsat în afara statelor naționale, pe teritoriul țărilor vecine, grupuri mai mari sau mai mici de minoritari și că excepție nu face nici un stat din regiune: toate au atât pe teritoriul lor reprezentanți ai națiunilor vecine, cât și proprii etnici în statele vecine.

În ceea ce îi privește pe albanezi, ei și-au format târziu statul, întârzierea avînd mai multe cauze. O cauză dintre cele mai importante și specifice o formează împărțirea religioasă a acestui popor puțin numeros, împărțire care a determinat

probabil o mai târzie manifestare a conștiinței naționale supraconfesionale. Albanezii de diferite religii (musulmană, catolică, ortodoxă) și-au cheltuit de multe ori forțele pentru cauze naționale străine, fapt evidențiat de gânditorii albanezi ei înșiși (să-i numim dintre cei mai însemnați pe Sami Frashëri¹ și E. Çabej). E. Çabej face această remarcă în 1936². Analize mai noi privind caracteristicile formării specificului național albanez realizate de specialiști albanezi nouă cel puțin ne sunt necunoscute. Totuși, un istoric de talia lui Hasan Kaleshi (albanez din Kosovo) interpreta alegerea mahomedanismului ca o formă de salvare a ființei etnice albaneze în fața vecinilor ortodocși³. Mai recent, albanologul german A. Hetzer⁴ pune un accent, după părerea noastră exagerat, tot pe comunitatea culturală albano-turcă sub semnul mahomedanismului, reproșând istoriografiei albaneze actuale așa numitele de el clișee: cel al luptei de eliberare națională și de emancipare culturală și cel după care invazia otomană a dus la întreruperea legăturii cu Europa și la întârzierea progreselor de civilizație.

Însemnătatea componentei religioase în cultura albanezilor nu este de neglijat, dar - în lipsa unor studii serioase făcute mai ales de specialiștii albanezi - această importanță este greu de cântărit de un observator din afară, cu atât mai mult azi, după îndelungata perioadă de ateism oficial. Este greu de spus ce s-a mai putut păstra din tradițiile religioase. Al. Philippide credea că poate să afirme în 1927⁵ că atașamentul la o anume religie sau confesiune era redus la albanezi, în comparație cu atașamentul puternic al românilor la credința creștină și asta ar explica trecerea albanezilor de la o confesiune la alta și invers, sub presiunea împrejurărilor de tot felul. Acesta este, dacă vrem, și cazul lui Skanderbeg (pe rând ortodox și catolic) și ar putea da o imagine a importanței relative acordate de albanezi religiei. Factorul religios în analizele care se fac azi fenomenelor din Albania și din Balcani nu poate fi trecut cu vederea, dar nici absolutizat.

În tot cazul, până în ajunul proclamării independenței, oamenii politici albanezi nu au exclus posibilitatea unei autonomii în cadrul Imperiului Otoman, o autonomie care să cuprindă toate teritoriile pe care existau vorbitori de albaneză⁶.

Pentru vecini, această manifestare târzie, o vreme în cadrul Imperiului Otoman, a voinței de organizare statală a albanezilor a fost o sursă de iritare continuă și de negare a îndreptăririi acestei cereri și a existenței unei conștiințe naționale albaneze în sens modern. De cele mai multe ori, o atitudine asemănătoare de neîncredere și mai ales de lipsă de interes s-a înregistrat și din partea Marilor Puteri și a opiniei publice europene.

Cele două articole la care ne referim din volumul de față sunt un exemplu de prezentare a problemelor albaneze mai mult din unghiul unor interese ale unuia din vecinii albanezilor, decât de punere obiectivă a problemelor.

Pentru Bobi Bobev, prezentarea istoriei formării statului albanez și a istoriei raporturilor acestui stat cu vecinii devine și o ocazie de a face paralele cu situația Bulgariei.

Albania interbelică respectă, cel puțin o perioadă, spre deosebire de vecinii săi (Grecia și Iugoslavia) drepturile minorităților privitoare la învățământul în limba maternă. Încă o dată se poate observa că autorul nu face nici o mențiune despre felul în care s-au respectat sau nu în Albania drepturile aromânilor fărșeroți. El susține de altfel că singura problemă etnică în Albania o formează minoritatea grecească din sudul țării. Albanезii din Grecia și Iugoslavia nu se bucură însă nici pe departe de tratamentul oferit minorităților de statul albanez, iar în Kosovo sunt supuși chiar unui tratament de persecuție multiplă. Despre albanezii din Kosovo rămași în granițele Serbiei, Bobi Bobev afirmă că prin decizia Conferinței Ambasadorilor (9 nov. 1921) li s-a făcut o mare nedreptate, nerezolvându-se, de asemenea, una din gravele probleme ale Balcanilor; în același timp, el ține să sublinieze că regiunea Kosovei, rămasă în afara statului albanez, reprezenta 38% din suprafața Albaniei, așa cum diferența dintre Bulgaria de la San Stefano și Bulgaria contemporană este de 36%.

B. Bobev arată că s-a apelat la drepturile istorice pentru a introduce Kosova, regiune majoritar albaneză, în componența Serbiei. El pune în lumină, pe bună dreptate, două fapte incontestabile și care fac atât de dificilă rezolvarea problemei: pe de o parte, prezența slavilor în regiune și faptul că în evul mediu Kosova a fost centrul statului sârb și că tot aici s-a aflat Patriarhia de la Pec, pe de altă parte, faptul că albanezii formează actualmente majoritatea și că Prizren a fost centrul renașterii naționale organizate și manifeste la 1878. Într-un articol din 1981, istoricul francez Allain Ducellier⁷ susține că, pentru Balcani cel puțin, nu există argument mai puternic pentru a stabili apartenența unei regiuni la o națiune sau alta decât existența astăzi a unei populații majoritare. Așa cum arată, însă, destule studii (de arheologie, istoria limbii, filologie și etnologie) drepturi istorice asupra Kosovei au și albanezii, care au continuat să existe, în proporții greu de stabilit, este adevărat, din antichitate și până acum. Nu se poate în același timp trece cu vederea mișcarea de populație în diferite perioade (atât de albanezi, cât și de sârbi, la care i-aș adăuga și pe vlahi).

Problema dreptului istoric se leagă însă de o altă problemă, pe care ni se pare interesant să o evidențiem cu atât mai mult cu cât ea nu se manifestă numai în acest caz. Sârbii și muntenegrenii își afirmă dreptul asupra acestei regiuni și în numele unei civilizații specifice tradiționale pe care ei o consideră superioară celei a albanezilor pe care o neagă chiar. Acest complex de superioritate și această atitudine de exclusivism îi determină să nici nu încerce să analizeze situația actuală. Este ceea ce constată, fără a putea înțelege, filosoful francez Bernard-

Henry Lévy⁸ care vizitează în august 1992 regiunea cu o anume detașare (și, la rândul său, cu o superioritate ușor ironică), amintind parcă de călătorii francezi din Balcani de la începutul secolului trecut.

În discutarea problemelor naționale în Balcani trebuie să ținem seama, așadar, și de imaginile pe care și le fac și de interpretările pe care le dau nu numai specialiștii, politicienii sau opinia publică din țările din zonă, ci și de imaginile formate și de interpretările care se dau în țări din afara acestui spațiu, dar având interes în regiune.

Revenind la prezentarea pe care B. Bobev o face problemelor din Kosovo și evoluției statutului acestei regiuni merită menționat faptul că el este de părere că drepturile multiple pe care le-au obținut după zeci de ani albanezii din Kosovo (începând cu 1966) au venit prea târziu pentru a mai rezolva tensiunile acumulate, iar păstrarea dependenței de Serbia nu face decât să agraveze situația.

Atitudinea Albaniei este de sprijin declarat față de lupta pentru autodeterminare a albanezilor din Kosovo și, chiar dacă nu este clar despre ce sprijin este vorba, sigur este că, departe de a forma un motiv de colaborare, Kosovo reprezintă un măr al discordiei, cel puțin între Albania și Serbia, pentru a amplifica neînțelegerile și conflictele din regiune.

În celălalt articol privitor la albanezi din volumul editat de Institutul de Balcanistică de la Sofia ("**Albanian Syndrome**" in the Republic of Macedonia), Anton Părvanov prezintă exclusiv situația actuală a minorității albaneze din Macedonia. Dacă în cealaltă contribuție, B. Bobev încercase o prezentare oarecum obiectivă a istoriei acestei probleme nerezolvate, care este Kosovo, prezentare în care albanezii își apără dreptul la autodeterminare în fața ofensivei sârbești pe mai multe planuri, Părvanov folosește ca sursă exclusivă colecția unui singur ziar (**Nova Makedonia** de la Skoplje, pe 1990), formând astfel o imagine unilaterală a unei minorități albaneze musulmane, agresive, sprijinite activ, în vederea unei viitoare și posibile uniri, tocmai de albanezii din Kosovo. Acestei minorități albaneze din N.-V. Macedoniei, căreia fără argumente științifice nu i se recunoaște nici istoria în această regiune (a cărei vechime totuși este dovedită, ca și în cazul Kosovei, atât arheologic cât și lingvistic), nici importanța numerică, i se reproșează activismul în numele mahomedanismului și este acuzată de a permite expansiunea albanezilor din Kosovo și de a încerca să **cosovizeze** (ca să folosim și noi barbarismul istoricului bulgar) N.-V. Macedoniei. Dacă pentru albanezi în cadrul exclusiv al Kosovei ni se oferă, deci, imaginea unei comunități supuse unei continue persecuții, pentru minoritatea albaneză din Macedonia avem imaginea unei comunități eminamente agresive și periculoase. În studiul lui Părvanov, albanezii din Kosovo, acordând sprijin conaționalilor din Macedonia, urmăresc, printr-o puternică organizare, interese naționale care le pun în pericol pe cele

ale populației slave creștine din Macedonia. Imaginile albanezilor din Kosovo în cele două articole din acest unul și același volum ne apar așadar sensibil diferite, dacă nu contradictorii, ca și imaginile albanezilor în general, create în funcție de interesele momentului și locului.

Articolul lui A.Părvanov – departe de tonul unei lucrări științifice și aproape de cel al articolelor de ziar, din care de altfel face unica sa sursă de date și informații – relatează despre o puternică infiltrare de populație albaneză și de activiști albanezi venind din Kosovo și schimbând drastic proporția în N.-V.Macedoniei în defavoarea slavilor și în favoarea albanezilor într-un timp deosebit de scurt. El nu încearcă însă o necesară analiză cu instrumentele sociologului, analiză care să fi putut oferi o bază simplelor afirmații, a acestui așa zis proces de schimbare bruscă de populație în această regiune. Se neagă existența unei populații albaneze importante numeric până târziu în secolul al XX-lea în Macedonia, ceea ce face ca singura explicație pentru A.Părvanov pentru minoritatea puternică de azi să fie exclusiv cea a fluxului masiv din Kosovo și natalitatea cu rată de creștere extrem de înaltă, care ar răspunde unui punct din programul liderilor politici albanezi care urmăresc crearea unei viitoare Albanii mari.

Pe de altă parte, rămâne în continuare puțin studiată sau înțeleasă nevoia de solidarități în regiuni cum este cea balcanică (sau, în cadrul ei, fosta Iugoslavie), locuite de multe populații, cu zone de amestec în proporții diferite.⁹ S-ar putea, judecând după ceea ce se întâmplă în zilele noastre, ca religia să apară pentru destui oameni, pentru o perioadă mai îndelungată sau mai scurtă, ca un posibil numitor comun, indiferent de apartenența etnică și de limba pe care o vorbesc. Este cazul musulmanilor de limbă slavă din Macedonia, care tatonează o posibilă apropiere de albanezii musulmani? Prezentarea tranșantă a lui Părvanov lasă neclarificate lucrurile pentru observatorul din afară, care nu este nici specialist. Ea sugerează însă, prin faptul că apelează la declarațiile de loialitate față de Macedonia ale organizației musulmanilor din republică, organizație formată în 1970, reactivată în 1979 și din nou reactivată în 1990, că asemenea apropieri (poate și de musulmanii turci din regiune) au avut loc și au fost percepute ca un posibil pericol de slavii ortodocși. Însemnătatea acestui fapt ni se pare evidentă, dar ne limităm la a-l semnală numai, în lipsa oricăror cunoștințe necesare, fie și măcar asupra a ceea ce este, de exemplu, un musulman practicant în zilele noastre în Balcani.

Nu putem încheia această prezentare fără a ne referi la contribuția regretatului și reputatului lingvist Maxim Mladenov, care reprezintă o încercare serioasă și interesantă de a înțelege teoretic raporturile specifice dintre limbă și națiune, cu exemplificări din regiunea sud-est europeană.

Plecând de la faptul că secolul al XIX-lea este secolul afirmării națiunilor sud-est europene și cu ajutorul identității tot mai clar puse în evidență a limbilor lor, M.Mladenov este de părere că una dintre caracteristicile esențiale ale națiunii rămâne pentru multă vreme **limba**. Prin premisa de la care pornește, M.Mladenov datează el însuși în epoca modernă înțelegerea **limbii** ca o caracteristică necesară identificării unei națiuni¹⁰.

Analizând cazul albanez, istoricul Kristo Frashëri¹¹ atrage atenția asupra faptului că între componentele principale ale naționalității, **limba** ocupa, în evul mediu timpuriu, un loc secundar, după comunitatea politică și cea de religie. Mai târziu, în evul mediu, factorul **limbă** câștigă în importanță. Albanezul ortodox începe să se deosebească de grecul ortodox pentru că nu vorbesc aceeași limbă, dar nu se identifică albanezului catolic pentru că făceau parte din două comunități religioase diferite.

O chestiune importantă privește criteriile care ar putea permite lingvistului să delimiteze **limba** de **dialect**. M.Mladenov vorbește despre înțelegerea dintre vorbitori, în diferite grade de intensitate, pe care o califică drept un criteriu însemnat, dar insuficient. El consideră că descrierea gramaticală a sistemului și a subsistemelor diferitelor idiomuri, permițând precizarea apartenenței la un anumit tip lingvistic, ar fi deosebit de eficientă și nu aduce deloc în discuție elementele extralingvistice care ar ajuta totuși la precizarea statutului diferitelor idiomuri și nici direcția de evoluție a dialectelor: convergente sau divergente. Am menționa, totuși, faptul că într-un excurs dedicat tocmai acestui subiect (în cadrul Simpozionului Național de Dialectologie din nov. 1992 de la București), E.Coseriu afirma că importanța – chiar decisivă – o are conștiința apartenenței vorbitorilor la o anumită limbă, deci un factor extralingvistic. E.Coseriu dădea chiar exemplul sârbei și al croatei, considerate de vorbitorii lor două limbi, deși operând cu criterii exclusiv lingvistice se consideră că este vorba de una și aceeași limbă. M.Mladenov discută cazul idiomului slav din Macedonia (dialect bulgar, după el, limbă, după alții) prin aplicarea criteriilor amintite.

Ni se pare din păcate că speranța regretatului dialectolog și etnolingvist bulgar, că studiul limbilor, al istoriei lor ar putea aduce lumină în controversatele probleme actuale naționale în Balcani este exagerată. Am mai putea adăuga că M.Mladenov propune spre analiză viitoare încă un aspect, cel al raportului între **limbă**, **apartenență etnică** și **religie**.

Studiul lui M.Mladenov merită să fie cunoscut pentru că propune cu bună credință teme interesante de studiu și posibile soluții.

1. Sami Frashëri, **Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e ç'do të bëhetë** București, 1899.
2. E.Çabej, **Për gjenezën e literaturës shqipe**, Tiranë, 1936, în vol. **Studime gjuhësore**, V, Prishtina, 1976, p.109.
3. H.Kaleshi, **Le rôle de Chemseddin Sami Frachery dans la formation de deux langues littéraires: turc et albanaise**, în "Balcanica" I (1970), p.197-217; H.Kaleshi, **The importance of turkish influence upon word formation in albanian**, în "Balcanica" II (1971), p.271; H.Kaleshi, **Dr.Ibrahim Temo – der Gründer des jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt**, în "Südost Forschungen" XXXV (1976), p.110-149.
4. A.Hetzer, **Buchwesen in Albanien**, în "Balkan Archiv" n.f. 9 (1984), p.181și urm.
5. Al.Philippide, **Originea românilor**, II, Iași, p.630.
6. Arben Puto, **L'indépendance albanaise et la diplomatie des Grandes Puissances. 1912-1914**, Tirana, 1982.
7. A.Ducellier, **A e kanë pushtuar shqiptarët Kosovën?** în "L'Albanie", 2 (1981) 13, p.10, reluată în vol. **Shqiptarët dhe trojet e tyre** Tirana, 1982, p.192-198.
8. B.-H.Lévy, însemnări publicate în revista "La règle du jeu", aug. 1992, reluate în trad. și selecția Gabrielei Duda în "România Literară" XXVI (1993) 5, p.22.
9. Am putea aduce, pentru comparație, în discuție cazul unei regiuni oarecum asemănătoare, aflate în Europa de vest, Elveția, pe care, de altfel, reprezentanți ai mișcării naționale albaneze activând în România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (de exemplu, Nikolla Naço), o considerau cel mai potrivit model de organizare pentru Macedonia, locuită de slavi, albanezi, aromâni. Cu toate acestea, Freidrich Dürrenmatt (**Eseu despre Israel**, "Secolul 20", nr.346-348, p.214, eseu scris în 1975) afirmă: "avem și în Elveția probleme ale minorităților, iar elvețienii nemți, francezi și italieni trăiesc mai degrabă alături decât împreună". Sociologul spaniol Julián Marías generalizează (într-un eseu din 1968, **Israel, o înviere**, reprodus în același număr din "Secolul 20", p.19) într-o afirmație care ar trebui să dea mai mult de gândit: "Oamenii trăiesc împreună nu pur și simplu pentru că "sunt" împreună, ci pentru "a face" ceva împreună, iar când nu au acest gând de a face ceva împreună, unitatea lor se sfărâmă, se dezbină, se desparte".
10. Importanța limbii alături de alți factori (aceeași geografie, aceeași istorie și aceeași cultură) în definirea națiunii nu este contestată, dar este relativizată prin analizarea cazului evreilor, caz menționat și de M.Mladenov. Ceea ce subliniază Henri Wald (în "Dilema" I (1993) 10, p.9), ca specialist în filosofia limbajului, preluând afirmația sociologului spaniol Julián Marías, (**loc. cit** p.22) este însemnătatea relației **limbă-cultură**: "Limba – scrie Julián Marías – este prima modalitate de a ne instala în realitate. Este totodată prima interpretare a realității, prealabilă oricărei doctrine sau teorii". H.Wald adaugă: "Ivită, inevitabil, într-o

anumită limbă, concepția despre lume dobândește o autonomie crescândă, care îngăduie traducerea ei și în alte limbi". Și totuși, articolul aduce în discuție sărăcirea originalului prin traducere, (v. și Șt.Aug.Doinaș, în "Secolul 20", nr.346-348, p.140) ceea ce complică lucrurile atunci când se încearcă demonstrarea importanței secundare a factorului **limbă** și a independenței pe care **concepția despre lume** o poate avea față de **limbă**.

11. K.Frashëri, **Trojet e shqiptarëve në shek. XV în Shqiptarët dhe trojet e tyre**, Tirana, 1982, p.199-211.

Probleme naționale în Balcani

O dezbatere pe o atare temă presupune cel puțin câteva delimitări privind concepte precum sentimentul național, naționalismul. În decursul anilor, chiar în acest cadru intelectual, au avut loc dialoguri utile pe aceste subiecte, unele cu concluzii de incontestabilă valoare. Un alt concept, mai puțin analizat, dar nu mai puțin important pentru înțelegerea evoluției istorice complexe a societăților sud-estului european în ultimul secol, este cu siguranță cel de „interes național”.

J.B. Duroselle observa că „în aparență, ideea de interes național corespunde credinței, confuză la drept vorbind, că într-o situație dată pot fi determinate **în mod obiectiv** scopurile îndepărtate și apropiate pe care Națiunea trebuie să și le fixeze”¹.

Oamenii politici având la dispoziția decizia implicând o națiune acțiunează într-un cadru de **cauzalitate** și, în egală măsură, într-un cadru de **finalitate**. Orice lider își propune **scopuri**, caută **mijloace** pentru a le atinge și evaluează **riscurile**. Omul de stat își poate alege scopurile cu o anumită doză de libertate. În opțiunile sale, un rol important joacă, printre altele, ideologia, ambiția, temperamentul etc. Postura de lider îi permite să pună eticheta de „interes național” pe obiectivele sale; prin puterea însăși cu care este investit el este obligat să considere sau să afecteze că ia în considerație faptul că scopurile sale coincid cu interesul național. Înțelegerea corectă a multor procese, fenomene, evenimente, decizii ar fi mult mai lesnicioasă dacă ar putea fi determinat un interes național **obiectiv**. De pildă, în studiul relațiilor internaționale s-ar opera o comparație simplă între interesul național propus de lideri și interesul național **obiectiv**. Dificultatea fundamentală decurge din faptul că **orice reflecție asupra unui interes obiectiv este subiectivă**. Numai doctrinarii cred că sunt depozitarii obiectivității științifice, numai că alegerea doctrinei este o decizie subiectivă. Istoria „creșterii și decăderii” marxism-leninismului este, din acest punct de vedere, un domeniu interesant pentru analiști.

În linii mari, scopurile omului de stat pot fi descifrate urmărind câteva direcții posibile ale gândirii și acțiunii sale politice: **securitatea**, voința de **putere**, căutarea **bogăției**, expansiunea **religioasă** sau **revoluționară**. Dacă asigurarea **securității** este, în esență, un scop comun tuturor statelor și entităților politice, preponderența

acordată uneia sau alteia din celelalte direcții menționate poate să contureze cu mai multă claritate sfera interesului național dintr-o perioadă sau alta.

Ambiguitățile conceptului de interes național sunt evidente. De altfel, istoria este plină de situații în care liderul nu caută deloc interesul național, ci pe al său propriu sau al partizanilor săi. Oricum ar fi ei, politicieni miopi sau vizionari, toți oamenii de stat responsabili trebuie să-și formeze și își și formează efectiv o imagine mai mult sau mai puțin stabilă, mai mult sau mai puțin precisă, mai mult sau mai puțin elaborată a interesului național. Din punct de vedere practic, analiza se izbește de mai multe dificultăți. De pildă: cum distingem din manifestările publice ale unui om de stat dacă acesta este sincer sau nu? Deci, ce raport există între intențiile proclamate și cele reale? Cum aflăm dacă o decizie de politică externă are drept scop un succes extern sau unul intern? Ce ne poate face să credem că un lider urmărește realizarea unui obiectiv ca **scop în sine** sau ca un **mijloc** pentru împlinirea altora? Ce raporturi se stabilesc între interesul național al unei țări și interesele naționale ale altora?

Dincolo de aceste obstacole, de altfel nu singurele, interesul național ar trebui să ne apară conceput ca interesul celor mai mulți, deci ca un fel de rezultantă a intereselor opuse sau intersectate ale cât mai multor grupuri diferite. În fapt, este vorba de a ști care grupuri vor fi favorizate și care sacrificate. Opțiunea rămâne un act subiectiv, chiar dacă își propune să favorizeze cât mai multe posibil².

Considerațiile de mai sus vor să pună în lumină o parte din capcanele pe care istoricul are datoria să le dezamorseze atunci când abordează un domeniu atât de alunecos precum „problemele naționale din Balcani”. Din păcate, de acest gen de pericole nu par a fi conștienți prea numeroșii „specialiști” ale căror opinii sau comentarii din mass media ignoră dilemele istoricilor. De altfel, sub presiunea evenimentelor, în ultimul timp este vizibilă în România o „aglomerație” de analiști ai problemelor balcanice. Faptul în sine este îmbucurător, dar nu dorim să abordăm aici tema responsabilității.

Problemele naționale din Balcani sunt numeroase. Colectivul de la Sofia a selectat câteva; criteriile au avut în vedere, probabil, interese specifice și calificările colaboratorilor. Ni s-a propus să vă introducem în substanța a 4 studii, două privind Turcia, două referitoare la Grecia, fiecare cu subiecte particulare. Un semn comun ar fi faptul că analiza „dezvoltărilor contemporane” se oprește, din punct de vedere al informației, la nivelul anului 1991, în cel mai bun caz. Dezbaterea noastră nu poate trece peste eferescența evenimentelor ulterioare din zonă care au agitat și frământat continentul și chiar Consiliul de Securitate al O.N.U.

În ce privește Turcia, prima analiză are drept subiect „chestiunea kurzilor” din unghiul de vedere al politicii guvernului de la Ankara datorat lui Djengiz Hakov³. Absența unui raport direct cu evoluții actuale din Balcani este doar aparentă. Să

ne amintim numai că posibili militanți ai Partidului Muncitorilor Kurzi au fost semnalati recent și pe teritoriul României sau că suficient de mulți kurzi caută adăpost în Grecia.

Practic, autorul pleacă de la premisa că indiferent de faptul că autoritățile de la Ankara admit sau nu, în Turcia există minorități etnice și religioase. Kurzii reprezintă cea mai importantă minoritate cu o clară identitate etnică. Conform unor estimări sovietice din 1985, din totalul de 51,43 milioane de locuitori ai Turciei 8 milioane erau kurzi. Apelul la o sursă sovietică nu trebuie să surprindă, deoarece conform prevederilor Constituțiilor din 1924, 1961, 1982, toți cetățenii Republicii Turcia sunt turci; filiațiile etnice nu sunt specificate în recensăminte. Unitatea și indivizibilitatea națiunii și statului sunt axiome ale doctrinei kemaliste.

Concret, de pildă, în art. 66 al Constituției din 1982 se afirmă net chiar și faptul că „un copil cu un tată turc sau o mamă turcoaică este **turc**”.

Autorul aduce în discuție argumente statistice susținând că statul turc a redus la minimum posibilitățile de dezvoltare a minorităților etnico-religioase **nemusulmane** în perioada postbelică. Să reținem totuși că între kurzi, numai 8% sunt creștini. Ignorarea drepturilor minorităților nemusulmane – protejate prin tratatul de la Lausanne (Secțiunea a III-a) – a generat revolte frecvente. Spontane în deceniile interbelice, și înăbușite cu cruzime, protestele kurzilor au dobândit noi dimensiuni după lovitura militară de stat din 1960. Represaliile din anii '60, politica de reșezare a kurzilor – acțiuni motivate de acuzația că această minoritate dorea crearea unui stat independent – au canalizat procesul de constituire a unor organizații politice. Dincolo de declanșarea unor activități de propagandă în interior și în statele vecine (ziare și reviste în turcă și kurdă), faptul cel mai semnificativ a fost crearea unor grupuri armate ilegale. Deci, din acea perioadă organizațiile de rezistență au devenit o realitate. S-a făcut simțită chiar o anumită colaborare între ele. Nu întâmplător, una din cauzele loviturii militare de stat din septembrie 1980 a fost chiar ascendentul rezistenței kurzilor. Noul regim în frunte cu generalul Kenan Evren nu a mai negat existența kurzilor, dar șeful statului a declarat că „va lichida pentru totdeauna această problemă”. Legea marțială a oferit un cadru propice politicii anti-kurde. Din 1983 datează primele incursiuni ale armatei turce în nordul Irakului – cu acordul autorităților de la Bagdad – vizând distrugerea bazelor militare kurde. De atunci există cunoscuta „zonă de securitate” pe întreaga frontieră a Turciei cu Iranul, Irakul și Siria. Și tot de atunci s-au înregistrat valuri masive de emigranți în statele vecine și în Occident, și a început procesul formării unei elite intelectuale a rezistenței.

Aceste evoluții au determinat o „adaptare” a politicii autorităților de la Ankara. Primul guvern civil din 1983 condus de Turgut Özal – actualul președinte – a inaugurat o politică mai rafinată”, integrată – după opinia autorului – unui „efort de asimilare pașnică” prin mijloace socio-economice. Revenirea treptată la

un regim democratic, dorința Turciei de a deveni membră a C.E.E., dar mai ales criza din Golf au impus noi abordări și în politica față de minoritatea kurdă. Astfel, o primă breșă în tentativa de asimilare a fost realizată în aprilie 1991 prin adoptarea Legii de aderare la acordurile internaționale privind tipăriturile, radio și televiziunea. În acest fel au fost concesdate unele libertăți privind cultivarea tradițiilor locale în mass media, cu condiția de a nu submina unitatea statului.

Credem că problema kurzilor va reveni frecvent în actualitate. Să nu uităm că cei 19–20 milioane de kurzi locuind, de asemenea în Iran, Irak și în mici zone din Siria și fosta U.R.S.S. reprezintă cea mai numeroasă minoritate etnică din lume fără un teritoriu propriu. Liderii lor se consideră „orfani universului”⁴.

Marea revoltă din nordul Irakului pentru constituirea unui stat independent, care a urmat înfrângerii militare a Bagdadului din 1991, a eșuat. Coeziunea grupărilor politice ale kurzilor nu va deveni curând o realitate atâta timp cât forța militară de șoc este controlată de Partidul Muncitorilor Kurzi (cu bază în Siria), un partid ultramarxist. Vor obține kurzii din Irak o reală autonomie? Posibil, dar numai după dispariția lui Saddam Hussein. Vor ameliora autoritățile de la Ankara tratamentul la care sunt supuși kurzii din Turcia? Nu este exclus, dacă Turcia dorește în mod serios să răspundă exigențelor integrării europene.

Într-un al doilea studiu consacrat Turciei, Agop Garabedian se ocupă, în esență, de viziunea Ankarei în problema cipriotă în contextul politicii față de – expresia autorului – „așa numiții turci din exterior”⁵.

Analiza este structurată în 6 capitole acoperind în linii mari perioada postbelică până în 1983, proclamarea Republicii Turce a Ciprului de Nord.

În demersul său, autorul insistă mai întâi asupra etapelor formulării principalelor revendicări turcești privind destinul insulei. El consideră că interesul Turciei a fost o reacție la ideea de **enosis** vehiculată de ciprioții greci contra colonialismului britanic. Spre sfârșitul anilor '40, Ankara s-a raliat eforturilor Londrei de creare a unui front antigrecesc în interiorul insulei. De atunci se poate vorbi de confruntarea dintre cele două comunități etnico-religioase.

La sfârșitul anului 1949 o importantă delegație a ciprioților turci condusă de Fazil Küçük – viitorul vicepreședinte al Republicii – s-a deplasat la Ankara. S-au convenit acorduri de cooperare în domeniile economic și educațional. În anii următori s-au deschis în insulă școli cu sistem turcesc. În Turcia au fost auzite voci care pledau pentru anexiune.

Un moment de clarificare a intențiilor Ankarei a fost conferința de la Londra (august 1955) privind viitorul insulei. Delegatul turc a lansat teza potrivit căreia, din punct de vedere geografic, insula era o continuare a platoului anatolian, iar din rațiuni strategice Ciprul trebuia să aparțină Turciei. Delegatul grec a replicat că Ankara a renunțat la insulă prin tratatul de la Lausanne. Cu acest prilej s-a afirmat

pentru prima dată în mod public că Turcia nu a renunțat niciodată complet la teritoriile deținute altă dată de Imperiul otoman. Cert este că în scurt timp (7–8 septembrie 1955), au avut loc la Istanbul și Izmir mari pogromuri antigrecești și anticreștine, după opinia autorului, orchestrate de autoritățile turcești.

În capitolul al doilea, Agop Garabedian se oprește asupra istoriei formulării cererii Ankarei privind împărțirea Ciprului în perioada 1955 – 1959, și a negocierilor care au condus la soluția de compromis a independenței insulei. Ideea necesității divizării a apărut după revolta cipriotilor greci (EOKA) din aprilie 1955, fiind o exigență a comandamentului militar doritor a avea un cap de pod pentru armata turcă în insulă. A fost perioada constituirii organizației militare a cipriotilor turci – „Volkan”, a frecventelor confruntări armate cu EOKA, a promovării unei puternice propagande în Turcia. Un moment semnificativ a fost în 1957, când Rauf Denktaş a obținut președenția Federațiilor Asociațiilor Turcești din Cipru. El a fost acela care un an mai târziu a decis epurarea aripii stângi a cipriotilor turci, în fapt a celor care au cooperat cu grecii. Violențele din iunie – iulie 1958 s-au soldat cu 56 morți greci, 53 turci, 130 case și 12 biserici distruse.

În capitolul al treilea, autorul analizează istoricul negocierilor care s-au încheiat cu semnarea acordurilor de la Zürich și Londra prefigurând crearea statului independent. Este evidențiată o dimensiune calitativ nouă în poziția Ankarei: drepturile Turciei asupra Ciprului sunt mai importante decât drepturile minorității turce din insulă. Faptul a fost confirmat și de generalul Cemal Gürsel în iunie 1960.

În următorul capitol, Agop Garabedian discută „politica de destabilizare” a Republicii Cipru practică de Ankara până în 1974. Sunt inventariate modalitățile de acțiune: trafic de arme cu implicarea unor ofițeri turci, atentate cu victime de ambele părți, asasinarea unor ziaști turci care susțineau necesitatea colaborării intercomunitare, violențele din decembrie 1963, crearea unei administrații provizorii turco-cipriote în decembrie 1967.

În capitolul al cincilea este investigată invazia militară din iulie – august 1974, eveniment aflat în topul știrilor mondiale din acea vreme⁶. Teza autorului este că acțiunea militară declanșată la 20 iulie 1974 a fost plănuită cu mult timp înainte, altfel ar fi fost imposibil ca în numai patru zile, armata turcă să poată pune în mișcare masive forțe aeriene, navale și de blindate însoțite de un corp expediționar de 25.000 de soldați. Pentru autor s-a impus cu evidență faptul că la sfârșitul lunii august 1974, trupele turcești controlau 40% din teritoriul insulei.

Ultimul capitol este intitulat „Politica de anexare”. Suntem informați despre valurile de colonizare, schimburile de populații, negocierile intercomunitare. În fapt, observă autorul, Ankara a promovat cu conștientă politică „faptului împlinit”, ultima ei expresie fiind proclamarea unilaterală a independenței Republicii Turce a Ciprului de Nord (15 noiembrie 1983), recunoscută numai de Turcia, act însă condamnat de Consiliul de Securitate al O.N.U.

Ce s-a întâmplat de atunci? Negocierile intercomunitare au fost reluate sub auspiciile O.N.U., prima întâlnire a liderilor având loc în ianuarie 1985. Dorind reluarea ajutorului militar american – retras anterior –, Ankara a făcut unele presiuni asupra comunității turco-cipriote pentru o înțelegere cu cipriotii-greci. Deja în noiembrie 1984, turcii concedaseră că președintele Ciprului trebuie să fie grec și controlul turcesc să se exercite numai pe 29% din teritoriu. În 1985 – 1986, ambele comunități au respins planurile de pace avansate de O.N.U. Turcii nu doreau retragerea trupelor, grecii voiau libertate de mișcare. Situația s-a repetat în 1989 – 1990⁷. În iulie-august 1992 au avut loc noi negocieri, caracterizate drept cele mai importante după 1974. S-a implicat direct secretarul general al O.N.U., Boutros Ghali. A fost definitivat un nou plan de pace ca bază de discuții. Reuniunea de la New York de la sfârșitul lunii octombrie a eșuat din cauza poziției total negative a liderului cipriotilor turci, același Rauf Denktaş. Impasul se menține. Șansele de acord s-au redus. Președintele Gheorghios Vassiliou nu a mai fost reales la scrutinul din februarie 1993. Fostul lider al cipriotilor greci, – Glafkos Clerides – susținut de cercurile clericale – a obținut victoria. Observatori avizați consideră că noul președinte nu va înlesni reluarea cu succes a negocierilor. Se vor implica S.U.A. mai mult în soluționarea litigiului, așa cum a promis Bill Clinton în campania electorală? Greu de răspuns. Prioritățile par a fi altele, dar cine știe?

Două studii se referă la Grecia. În primul, ca și în cazul Turciei, este analizată problema unei minorități, concret cea a musulmanilor din Grecia semnat de Apostolos Christakoudis⁸. Autorul observă că actualmente în Grecia locuiesc cca. 200.000 (2%) de minoritari, cei mai mulți fiind musulmanii din Tracia Occidentală – 120.000 (1,17% din totalul populației). Așezarea lor s-a petrecut în timpul dominației otomane. Tratatul de la Lausanne a stabilit principiul parității minorităților din Grecia și Turcia; a fost baza încheierii convenției privind schimbul obligatoriu de populații. Din Grecia eliberată au fost reasezați în Turcia 420.000 de musulmani. Din Tracia Orientală, Istanbul și Asia Mică, s-au refugiat în Grecia 1,2 milioane de greci (statisticile sunt relative – C.I.). Au fost excluși de la schimb 111.200 de greci rămași în Istanbul și în insulele Imbros și Tenedos, și 103.989 musulmani rămași în Tracia Occidentală. În opinia autorului, aceștia erau musulmani, musulmani convertiți (pomaci), țigani și populații vorbind turcește. Tratatul de la Lausanne a stabilit explicit că este vorba de o minoritate greacă, deci **etnică**, în Turcia, și de o minoritate musulmană, deci **religioasă**, în Grecia.

Apostolos Christakoudis își însușește teza istoriografiei elene conform căreia cei mai mulți minoritari greci din Turcia au fost lichidați politic, economic și fizic⁹. Minoritatea musulmană din Tracia Occidentală locuiește în cea mai mare parte (103.869) în trei districte: Rodopi, Xanthi și Evros, reprezentând 30,1% din totalul populației locale; în 10 orașe și 250 sate există o predominanță musulmană

sau o populație mixtă sensibil egală. Musulmanii vorbitori de turcă sunt în număr de 51.917 (49,9% din totalul populației musulmane). Sunt descendenți ai unor grupuri etnice islamizate din Asia Mică, deosebindu-se mult de musulmanii din Turcia contemporană din punct de vedere religios, cultural și lingvistic. Până de curând practicau diferite vechi erezii islamice. Actualmente dețin poziții de conducere în cadrul minorității locale.

Locul secund este ocupat de musulmanii convertiți, puternic influențați de bulgari, turci, dar și greci. Numărul lor se ridică la 34.978 (33,5% din totalul populației musulmane). Grecii convertiți la islam în secolul al XVIII-lea păstrează în viața cotidiană și în unele ceremonii o serie de tradiții creștine. Limba lor diferă de cea a musulmanilor bulgari din Rodopi prin numeroase împrumuturi din greacă și turcă. Nu au totuși un alfabet propriu și limba nu este studiată în școli.

Locul al treilea este deținut de țigani musulmani – 17.078 (16,6%); au nume turco-arabe și un slab nivel cultural și intelectual.

Până la al doilea război mondial statul grec nu a avut dificultăți speciale cu minoritatea musulmană. Atitudinea guvernelor de la Atena din perioada postbelică nu a fost influențată de politica Turciei. Grecia a respectat drepturile minoritarilor conform obligațiilor din convențiile internaționale. Constituția din 1975 și amendamentele din 1985 recunosc egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor; este vorba de drepturi individuale, nu de grup. A fost constituit un Înalt Consiliu al Minorității cu sediul la Kavalla și birouri la Komotini, Xanthi și Alexandroupolis. După 1974, guvernele de la Atena au acordat mari subvenții pentru dezvoltarea Traciei Occidentale: agricultură, educație, sănătate, cultură. A fost fondată și Universitatea Traciei cu filiale la Komotini și Alexandroupolis.

Majoritatea populației musulmane este angajată în agricultură. În Rodopi și Xanthi, multe terenuri au regim de **vakâf**. Funcționează o lege specială din 1980 privind administrarea vakâfurilor conform căreia acestea sunt proprietatea exclusivă a populației musulmane. Vakâfurile sunt controlate de Consiliul administrativ pentru proprietatea musulmană cu sediul la Komotini și filiale locale. Consiliul este ales prin vot liber și secret odată la 3 ani. O parte mai redusă din musulmani lucrează în industrie, comerț, meșteșuguri, profesii libere.

Până în 1974, activitatea economică a musulmanilor a fost afectată de unele clauze ale Legii din 1938, care îngreua vânzările de proprietăți și terenuri între musulmani fără o autorizație oficială și limita construcțiile. În perioada 1974 – 1990 au fost însă emise peste 4.500 autorizații de construcție.

În domeniul școlar, minoritatea dispune de 279 școli primare, 2 medii, 1 tehnică și 2 confesionale cu cca. 14.500 elevi. Profesorii sunt atât musulmani, cât și creștini; disciplinele generale se predau în greacă, existând însă studiul limbii turce și al Coranului. Școala pedagogică postliceală de 2 ani de la Salonic pregătește învățători de limbă turcă; este avansat proiectul de fondării unei școli superioare

cu durată de 4 ani. Procentajul de analfabeți este totuși ridicat (30% la musulmani, 50% la țigani). Majoritatea tinerilor absolvenți ai unor școli secundare merg la studii la Istanbul sau Ankara cu sprijinul muftiului local și al Consulatului Turciei din Komotini. La sfârșitul anilor '80 existau cca. 2.000 musulmani cu studii medii și superioare (1,8%), dar să reținem că numai 10 aveau diplome din Grecia. Procedura echivalării diplomelor obținute în Turcia este foarte dificilă, necesitând ani de zile de demersuri.

Drepturile religioase sunt consacrate prin Constituție. În Tracia Occidentală sunt active 284 moschei și alte lăcașuri de cult și există 303 cimitire musulmane. Viața spirituală este condusă de trei muftii (Komotini, Xanthi și Dimotiki), activând 437 hagi, imami și hatibi, unii educați în Turcia (statistici din 1989). Liderul religios este muftiul de Xanthi.

Minoritatea dispune de o tipografie proprie și editează reviste în limba turcă. Musulmanii pot activa în cele 10 organizații și uniuni culturale înregistrate oficial, majoritatea cu sediul la Xanthi. În perioadele de criză din relațiile greco-turce au apărut proclamații antigrecești și anticreștine semnate de organizații „turcești” ilegale.

Organul administrativ cel mai înalt este „Consiliul Suprem al Musulmanilor din Tracia Occidentală” compus din muftiul șef, ceilalți doi muftii, foști și actuali consilieri municipali, reprezentanți ai uniunilor, editori și jurnaliști, avocați, medici, profesori. Consiliul alege muftiul șef, dezbate problemele majore ale minorității și menține contactul cu autoritățile elene.

Legislația greacă interzice crearea de partide politice pe baze etnice sau religioase. Până la alegerile din iunie 1989, candidații musulmanilor din Rodopi și Xanthi au fost prezenți pe listele marilor partide, având de la 1 la 4 membri în Parlament. Din punct de vedere politic, minoritatea musulmană este mai degrabă conservatoare. De pildă, la referendumul din 8 decembrie 1974, cca. 80% din musulmani au votat pentru monarhie. După 1974, Noua Democrație a fost partidul cel mai popular, urmat de PASOK.

Autoritățile de la Ankara au acordat constant atenție problemei Traciei Occidentale. Începând cu anii '60, când problema Ciprului a generat frecvente tensiuni în relațiile greco-turce, Ankara a început să blameze Atena pentru violarea drepturilor „minorității turce”. După 1980, s-a constatat o escaladare a pretențiilor Turciei prin lansarea ideii „autodeterminării comunității turce din Tracia Occidentală”¹⁰.

Să observăm că nici raporturile dintre greci și musulmanii din Tracia Occidentală nu au fost totdeauna pașnice. Să amintim, de pildă, că după decizia Ankarei de a militariza insulele Imbros și Tenedos (1936), generalul Ioannis Metaxas a promulgat o lege care limita sensibil unele drepturi ale minorității musulmane (1938). Autorul consideră, pe de altă parte, drept o gravă eroare

politică decizia premierului elen, generalul Alexandros Papagos, de după 1952 – anul admiterii Greciei și Turciei în N.A.T.O. – de a semna mai multe acorduri cu Ankara vizând o politică „mai flexibilă” față de populația musulmană din Tracia Occidentală. Consecința cea mai gravă – apreciază Ap. Christakoudis – a fost decizia guvernatorului regional din 1954, aprobată de șeful guvernului, de a schimba în documentele oficiale cuvântul „musulman” cu „turc”, actul fiind o încălcare a prevederilor tratatului de la Lausanne. Această politică a continuat până la pogromurile antigrecești din Turcia (septembrie 1955). După criza cipriotă din august 1964, guvernul turc a expulzat 12.500 greci din Istanbul, confiscându-le proprietățile. Drept represalii, premierul Gheorghios Papandreou a repus în vigoare legea din 1938 – revocată de Papagos – și reintroducerea cuvântului „musulman”. Tensiuni interne au avut loc și în 1983 după proclamarea Republicii Turce a Ciprului de Nord. De la începutul anilor '80 datează și primele contacte oficiale ale autorităților de la Ankara cu liderii minorității musulmane din Grecia. În 1988 au avut loc mari manifestații la Komotini la apelul Consiliului Suprem, condus de mulțiul șef, deputatul Mustafa Hilmi: s-a cerut revenirea la utilizarea cuvântului „turc” în denumirile oficiale. Noi tensiuni au izbucnit în timpul alegerilor din iunie 1989.

Actualul premier, Konstantin Mitsotakis consideră că problema minorității musulmane din Tracia Occidentală nu poate fi rezolvată decât prin programe de lungă durată de dezvoltare socio-economică și culturală a regiunii prin care se va putea crea o egalitate reală între creștini și musulmani. Autoritățile de la Atena rămân preocupate de evoluția acestei chestiuni mai ales în contextul dezvoltării a ceea ce se numește „arcul musulman”¹¹ din jurul Greciei, prin posibila solidarizare a minorităților musulmane din Bulgaria, Macedonia-Skopje, Kosovo, Albania, cu atât mai mult cu cât premierul Suleiman Demirel declara din nou în noiembrie 1992 că Turcia va proteja populațiile musulmane din Balcani.

Al doilea studiu privind Grecia, semnat de Serghei Rusev, analizează politica externă elenă în problemele Macedoniei și Epirului de Nord¹². Autorul vede o relație între cele două chestiuni în lumina evoluțiilor politice din fosta Iugoslavie.

În ceea ce privește macro-problema Macedoniei, autorul reia sintetic reperele esențiale ale evoluției ei în epoca modernă în spiritul cunoscut al istoriografiei bulgare, subliniind rivalitățile bulgaro-eleno-sârbe. S. Rusev consideră că prin împărțirea Macedoniei din 1913, Grecia a obținut 52%, Serbia – 37% și Bulgaria – 11%. Sunt înregistrate mutațiile etnice din perioada 1913 – 1926 și evocată statistica Societății Națiunilor din 1926 conform căreia populația Macedoniei grecești era compusă din 1.341.000 greci, 2.000 musulmani, 77.000 bulgari, 91.000 alții, îndeosebi evrei.

Demersul pune în lumină aspectele noi apărute în timpul ultimei conflagrații mondiale și imediat după aceea. Astfel, cu ajutorul Partidului Comunist din Iugoslavia și în afara mișcării de rezistență elenă (EAM-ELAS), a fost constituit Frontul Slav Macedonean de Eliberare Națională având contacte cu partizanii lui Tito. În octombrie 1944 au apărut conflicte între forțele ELAS și batalioanele slave macedonene. Cauza? Liderii celor din urmă a revendicat necesitatea anexării unor părți din Macedonia greacă la viitoarea Republică Macedonia din cadrul federației iugoslave. O decizie în acest sens fusese adoptată de Consiliul Național de Eliberare a Iugoslaviei reunit la Jajce (29 noiembrie 1943), tot atunci când a fost declarată existența „națiunii” macedonene.

Declanșarea războiului civil din toamna anului 1946 a determinat revenirea batalioanelor slave macedonene alături de Armata Democratică a comuniștilor greci. După înfrângerile suferite în 1948–1949, aceste batalioane s-au retras la nord de frontiera greacă.

Autorul se oprește pe scurt și la proiectul federației bulgaro-iugoslave din 1947–1948, subliniind cauza esențială a eșecului: Bulgaria vedea constituirea federației pe bază de paritate, în timp ce Iugoslavia o gândea alcătuită din 7 unități, cele 6 republici iugoslave – inclusiv Macedonia – și Bulgaria. A fost perioada când autoritățile de la Sofia au recunoscut existența unei „națiuni” macedonene. După 1948, Bulgaria a abandonat această poziție considerând drept bulgară populația slavă din Macedonia Pirină.

Este susținută ideea că în anii '50 Grecia și Bulgaria au avut tacit poziții identice în problema filiației etnice a populației slave din Macedonia și a politicii iugoslave față de aceasta. În legătură cu atitudinea Atenei, autorul subliniază ca un element deosebit de important faptul că Grecia nu a ridicat niciodată pretenții teritoriale față de vecinii din nord și nu a pus problema existenței unor minorități elene în aceste state. În același timp a respins ideea prezenței unei minorități slave pe teritoriul său, declarând că după emigrarea a cca. 100.000 de „slavofoni” din Grecia în 1949, nu au mai rămas decât cca. 7.000.

Grecia nu a recunoscut niciodată existența unei „națiuni” macedonene. Fără a respinge dreptul Iugoslaviei de a decide independent structura statului propriu, Grecia obiectat constant contra folosirii unor concepte precum „Macedonia” și „macedonean”, denumiri considerate parte integrantă a moștenirii ei istorice și culturale¹³. Litigiile greco-iugoslave în această chestiune au fost permanente, dar în raporturile lor de ansamblu, la Atena și la Belgrad a prevalat ideea unui acord privind securitatea lor **complementară**. Problemele securității, avantajelor economice și stabilității politice în Balcani au părut mai importante pentru Grecia decât reacții imediate la manifestările naționaliste ale autorităților de la Skopje. Polemicile „științifice” dintre Atena sau Salonic și Skopje au continuat, dar nu au modificat în mod esențial poziția oficială a Greciei privind necesitatea dezvoltării relațiilor

bilaterale. Între Belgrad și Skopje existau puncte comune, dar și diferențe în abordarea relațiilor cu Grecia. Comună era ideea existenței unei minorități „macedonene” în Macedonia greacă și necesitatea respectării drepturilor acesteia. Diferențele se manifestau la nivel politic, deoarece Belgradul nu vedea legătura dintre recunoașterea minorităților „macedonene” și dezvoltarea relațiilor politice, economice și culturale cu Grecia.

Anunțarea în 1991 a proclamării unui stat independent cu numele de Republica Macedonia – capitala la Skopje, a fost și este considerată de Grecia o provocare gravă. Există deja un dosar extrem de voluminos în legătură cu evoluția dezbaterilor pe plan internațional, în aceste zile (februarie 1993) chiar la O.N.U., generate de problema recunoașterii noului stat cu numele de „Macedonia”¹⁴. Această chestiune singură ar putea face obiectul unei dezbateri.

În ceea ce privește poziția Greciei față de problema Epirului de Nord, autorul consideră că s-au produs unele mutații notabile. Astfel, până spre mijocul anilor '80, ideea dominantă la Atena a fost apărarea drepturilor minorității grecești din Albania, estimată la cca. 400.000 persoane. Această politică putea fi promovată prin revendicări teritoriale publice, corelarea dezvoltării relațiilor bilaterale cu gradul de respectare a drepturilor minorității, presiuni economice etc.

Este cert că după a doua conflagrație mondială relațiile dintre cele două state au fost puternic ideologizate; la Conferința de pace, Grecia revendicase Epirul de Nord. Starea de război a rămas în vigoare până în 1971 când au fost reluate raporturile diplomatice. În mod surprinzător, această decizie a fost luată de regimul coloneilor puternic naționalist, dar fără acordul parlamentului. Actul nu a fost însoțit însă de un acord privind obligația formală a Albaniei de a respecta drepturile minorității elene.

După 1974, politica guvernului Noii Democrații față de Albania a fost influențată de unele elemente naționaliste din partid, de grupuri de emigranți și de biserică; nu s-au ridicat totuși pretenții teritoriale și Grecia a semnat acordurile de la Helsinki.

Opinia publică elenă a fost cuprinsă de o mare agitație în 1977 când autoritățile de la Tirana au decis ca noii născuți să poarte numai nume albaneze.

După deteriorarea relațiilor cu China, Enver Hoxha a permis oficial minorității grecești studierea limbii și cultivarea tradițiilor. Grecia a privit cu scepticism această manevră, deoarece religia era oficial condamnată și mai ales pentru că Tirana nu recunoștea prezența unei populații grecești în afara celei din cele două districte meridionale de la frontieră.

Guvernarea PASOK (1981–1989), mai puțin influențată de mediile eclesiastice, a continuat vechea politică, dar a introdus noi accente într-un context sensibil schimbat: ruptura finală a Albaniei cu China, complicarea relațiilor cu Iugoslavia prin exacerbarea tensiunii din Kossovo. Într-un discurs la Ioannina,

premierul Andreas Papandreu a afirmat oficial inviolabilitatea tuturor frontierelor, inclusiv cea greco-albaneză și că Atena va apăra drepturile individuale ale membrilor minorității elene din Albania.

Poziția mai flexibilă a Greciei a determinat o evoluție mai armonioasă a relațiilor bilaterale, mai puțin influențate de statutul minorității elene. A fost deschis punctul de frontieră de la Kakavia, astfel că pentru prima dată în perioada postbelică etnici greci din Albania au obținut dreptul de a vizita Grecia. În iulie 1987, guvernul PASOK a lichidat complet starea de război în ideea atragerii Albaniei în procesul cooperării interbalcanice. Noua fază a relațiilor bilaterale a fost consacrată prin acordul greco-albanez din aprilie 1988.

După 1990 în Grecia s-a cristalizat un consens național în problema minorității elene din Albania. A prevalat ideea că soluția chestiunii se află în adâncirea raporturilor bilaterale și cooperarea multilaterală în Balcani. Un moment de referință a fost vizita la Tirana a premierului Konstantin Mitsotakis (1991). Cu toate că problema minorității nu a fost neglijată, ea nu a constituit o condiție a dialogului; Atena a decis să aștepte pașii Tiranei în domeniul drepturilor minorității. Totuși, ameliorarea relațiilor dintre Albania și Turcia – vezi și recenta vizită (februarie 1993) a președintelui Turgut Özal la Tirana – crează posibilitatea corelării problemei minorității elene din Albania cu cea a minorității musulmane din Grecia¹⁵. Din calcule nu poate fi omisă situația explozivă din Kosovo și nici perspectiva tragică a „kossovizării” Macedoniei după „libanizarea” Bosniei-Herțegovina.

Aceste patru studii reflectă eforturi notabile de abordare, cu mijloacele istoricului, a unor probleme de certă actualitate. Interesul lor decurge mai ales din faptul că după multe decenii istorici din Bulgaria coboară în demersurile lor științifice până în prezent cu o anumită detașare care oferă credibilitate.

Note

1. Pierre **Renouvin** et Jean-Baptiste **Duroselle**, **Introduction à l'histoire des relations internationales**, 4e édition mise à jour, Paris, Armand Colin, 1991, p. 314.
2. Pentru aspectele teoretice, vezi: **ibidem**, p. 315–349; Jean-Baptiste **Duroselle**, **Tout empire périra. Une vision théorique des relations internationales**, seconde édition, Paris, Publications de la Sorbonne, 1982, p. 87–95.
3. Djengiz **Hakov**, **Turkey's policy on the national problem. The Kurdish question**, p. 159–166.
4. Pentru istoria kurzilor, vezi și Basile **Nikitine**, **Les Kurdes. Etude sociologique et historique**. Préface par Louis Massignon, Paris, Editions d'Aujourd'hui, 1956; pentru implicații geopolitice, cf. Alexandre de **Marenches**, **Atlas géopolitique**, Paris, Stock, 1988, p. 157; Gerald **Segal**, **The World Affairs Companion. The Essential One-Volume Guide to Global Issues**, New-York, 1991, p. 262–263.
5. Agop **Garabedian**, **The Cyprus version in Turkish Policy towards the so-called external Turks**, p. 167–199.
6. Pentru premisele formării statului și originile invaziei, vezi și Dimitri S. **Bitsios**, **Cyprus – the vulnerable Republic**, Thessaloniki, 1975; memoriile fostului ministru de externe al Greciei se referă la anii '50 – '60 cu un epilog pentru evenimentele din 1974.
7. Pentru un bilanț al evoluției generale a statului insular, vezi: **Republic of Cyprus. 30 Years, 1960–1990**, Nicosia, 1990.
8. Apostolos **Christakoudis**, **Moslem minority in Greece**, p. 200–215.
9. Pentru ultimele evoluții ale acestei probleme, vezi: **Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey. A Helsinki Watch Report**, New York, March 1992.
10. Vezi recent: Paul **Hidiroglou**, **Western Thrace in the Light of the National Ideal of the Turks**, Athens, 1990.
11. Michael **Byron**, **Military leg to Moslem Arc**, în „Greece's Weekly”, Athens, December 21, 1992, p. 11.
12. Sergey **Roussev**, **Greek foreign policy and the problem of Macedonia and Northern Epirus**, p. 216–232.
13. Vezi și Evangelos **Kofos**, **The Macedonian Question: the Politics of Mutation**. Extras din *Balkan Studies*”, Thessaloniki, 27, 1986, 16 p.
14. Pentru completarea informației, vezi: Nicolas **Martis**, **The Falsification of Macedonian History, Greek-Turkish Relations. Appendix (Letters and Ethnographical Maps)**, Athens, 1992; este o aducere la zi a lucrării din 1984 citată de autor;

- Macedonia. More than a Name...**, General Secretariat for Press and Information, Athens, 1992; **Greece awaits Skopje response to Security Council draft resolution**, în „Daily News Bulletin”, Athens News Agency, Athens, nr. 1376, Thursday, 25 February 1993, p. 1–2.
15. Pentru posibilele implicații ale unei axe Ankara - Skopje - Tirana, vezi Michael **Byron, Is Islam growing and spreading?** în „Greece's Weekly”, Athens, September 28, 1992, p. 24; George **Ventury-Canning, Is danger from the East that serious?**, în „Greece's Weekly”, Athens, December 28, 1992, p. 4–6.

Rolul Bizanțului în istoria romanității balcanice

Romanitatea balcanică, reprezentată astăzi de aromâni, meglenoromâni și istroromâni, iar în Evul Mediu și de grupurile între timp dispărute ale vlahilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice și din Haemus, constituia, inițial, numai una din componentele marelui bloc etnic și lingvistic al romanității orientale din care făceau parte și dacoromânii, strămoșii românilor nord-dunăreni de astăzi. Din punct de vedere genetic, grupurile romanice din Peninsula Balcanică sunt, ca și masa romanicilor din vechea Dacie, români, adică urmași ai coloniștilor romani și ai iliro-tracilor romanizați din Europa sud-estică, iar graiurile pe care ei le vorbesc, ca și dacoromâna, româna propriu-zisă, dialecte ale uneia și aceleiași limbi romanice, ale limbii române, latina vorbită neîntrerupt din antichitate până astăzi în această vastă arie geografică.

De la un anumit moment însă, destinul acestor români balcanici s-a despărțit de acela al românilor din vechea Dacie. Sub acțiunea unor factori istorici – instalarea slavilor și a bulgarilor în Peninsula Balcanică, constituirea statelor medievale slave, încheierea culturilor sud-slave – și în condiții geografice și antropogeografice favorizante pentru această evoluție, romanitatea balcanică a fost separată de cea dacică, blocul etnic și lingvistic al romanității orientale a fost dezmembrat, fragmentat, iar grupurile romanice, mai mult sau mai puțin izolate între ele și încadrate în structuri politice și de civilizație diferite, s-au diversificat. Aceste grupuri au fost într-o anumită măsură marginalizate în societățile alogene și aloglote în sânul cărora au trăit, ele și-au găsit expresia culturală proprie numai în formele folclorice, ale oralității, iar manifestarea politică proprie, independentă, numai în anumite forme de autonomie locală. Remarcabila energie creatoare a grupurilor romanice din Peninsula Balcanică a fost pusă în serviciul formelor superioare de viață spirituală și de stat ale popoarelor balcanice între care ele erau dispersate și pe care nu erau în măsură să le concureze prin manifestări de civilizație echivalente proprii. Tentativele în această direcție, chiar atunci când au fost susținute cu tenacitate, vreme mai îndelungată, așa cum s-a întâmplat în secolul al XIII-lea, în cazul vlahilor din Haemus, prin Asănești sau în secolele XIX – XX, în cazul aromânilor din Pind și Macedonia, antrenati într-o adevărată

mişcare de redeşteptare națională ocrotită de statul român, s-au soldat, în cele din urmă, cu eșecuri. Sensul implacabil al istoriei romanității balcanice, spre deosebire de acela al romanității dacice, pare să fie nu concentrarea într-o viață politică și spirituală bine individualizată, din ce în ce mai puternic și original afirmată, ci, dimpotrivă, divizarea și dispersiunea, asimilarea cu mediul cultural și spiritual străin, altfel spus – stingerea treptată. În chip paradoxal, pentru romanicii din Peninsula Balcanică, progresul social, economic și cultural a dus la slăbirea și nu la întărirea caracterului lor etnic. Dușan Popovici și Tache Papahagi au surprins în cuvinte sugestive și au încercat să explice această realitate¹.

Între factorii istorici care au dat evoluției romanității balcanice sensul specific se numără, ca unul de maximă importanță, Imperiul bizantin. Înglobând în cuprinsul hotarelor sale, pentru lungi perioade de timp, întreaga masă a romanității balcanice sau numai o parte importantă dintr-însa, Imperiul bizantin i-a determinat în măsură considerabilă destinul și i-a modelat ființa, acționând asupra ei atât în plan politic, prin acte de stat, cât și în plan spiritual, prin biserică și cultură. Acțiunea Bizanțului asupra romanității balcanice a fost atât directă, atunci când reprezentanții ei erau supuși nemijlocit autorității împăratului din Constantinopol, cât și indirectă, ca urmare a politicii bizantine față de statele balcanice în cuprinsul cărora ei erau înglobați. Mă voi opri în cele ce urmează asupra principalelor direcții pe care Bizanțul le-a imprimat evoluției romanității balcanice, cu durabile consecințe pentru destinul acesteia.

Este neîndoielnic că, în faza de tranziție "de la Roma la Bizanț"², în perioada numită convențional "protobizantină" din istoria sa, Bizanțul a fost unul dintre factorii decisivi care au determinat însăși constituirea romanității orientale ca atare. Opera de romanizare a Sud-Estului european, începută de Roma, a fost desăvârșită, pe parcursul câtorva secole, de Constantinopolul inițial latin. Principalele instrumente de romanizare a lumii traco-ilirice din Peninsula Balcanică folosite de Bizanț au fost armata și biserica. La rândul-i, romanitatea balcanică a constituit cel mai important izvor de cadre militare și politice pentru Imperiul constantinopolitan până în secolul al VII-lea, imprimând acestuia notele unei adevărate "balcanizări": din rândurile oștirilor de recrutare balcanică s-au ridicat personalități de prim rang, precum împărații Constantin cel Mare și Iustinian³. În această fază din istoria sa, Bizanțul nu face deosebire între romanicii din sudul și cei din nordul Dunării, dar nici între cetățenii latinofoși și grecofoși ai Imperiului, numiți deopotrivă romani (lat. **Romani**, gr. **Rhomaioi**)⁴.

În perioada, pentru noi obscură din pricina penuriei de informație scrisă, a secolelor VII-X, Peninsula Balcanică a fost teatrul unor transformări istorice deosebit de importante. Populația latinofonă, romanitatea orientală în ansamblul

ei, a fost împuținată și despărțită de Imperiu ca efect al invaziilor barbare și al statornicirii slavilor, apoi a bulgarilor, în părțile de nord ale Peninsulei. Această desprindere a populației latinofone de Imperiu, sub presiunea invadatorilor slavi și bulgari în Europa sud-estică, următoare căderii sub germani a regiunilor apusene ale României, a marcat un moment decisiv în procesul grecizării Imperiului supraviețuitor în Constantinopol. Ceea ce s-a întâmplat mai târziu în Peninsula Balcanică – constituirea unui Țarat bulgar creștin, a unui popor și a unei culturi creștine slavo-bulgare, în dependență de și sub influența Bizanțului, apoi în rivalitate cu el – a definitivat despărțirea întregii romanități orientale, a celei balcanice deopotrivă cu a celei dacice, de Imperiu și a întărit caracterul grecesc al acestuia. Disputată între Roma și Constantinopol, romanitatea orientală cade și bisericește în sfera de autoritate și influență a slavo-bulgarilor. Acceptând și consfințind toate aceste transformări, Bizanțul a contribuit așadar la îndepărtarea romanității orientale de Imperiu, la "barbarizarea" acesteia. Totodată, în această perioadă zisă obscură își are rădăcinile despărțirea romanicilor din Peninsula Balcanică de cei din vechea Dacie⁵.

Imperiul bizantin recuperează teritoriile ce-i fuseseră răpite de bulgari către sfârșitul secolului al X-lea – începutul celui de al XI-lea. În consecință, el recuperează pe foștii săi cetățeni latinofoni, pe romanicii din Peninsula Balcanică. Această regăsire nu este însă însoțită de o restituire a condiției depline de cetățean roman către vechiul ei deținător. Pentru bizantini, românii balcanici nu mai sunt romani, ci **vlahi**, cum îi numesc slavii, un popor barbar, marcat de îndelungata simbioză cu cuceritorul slavo-bulgar de la care a primit etnonimul diferențiator. Conștienți de ponderea și valoarea elementului vlah, romanic, din Peninsula Balcanică, în pofida ruralizării și barbarizării sale, bizantinii desfășoară, în vremea lui Vasile al II-lea și a urmașilor săi, o politică adecvată, menită să-l desfacă din legătura cu lumea slavo-bulgară și să-l atașeze Imperiului. Pe linia acestei politici ni se pare că se înscriu două importante măsuri administrative și bisericești luate de Bizanț în privința vlahilor. Cea dintâi este crearea, probabil la Vranje, a unei episcopii a vlahilor din fosta Bulgarie, așezate sub autoritatea Ohridei⁶. Cea de a doua este organizarea vlahilor din Pind, a aromânilor, într-o unitate administrativă cu rosturi importante militare în paza trecătorilor, unitate destinată în viitor unei dezvoltări impresionante: ea va deveni, după toate indiciile, zona autonomă a Vlahiei Mari⁷. Este de presupus că acesta este momentul istoric în care majoritatea vlahilor balcanici, în orice caz strămoșii aromânilor de astăzi, au intrat definitiv în cercul de influență al bisericii și culturii bizantine, grecești, fiind ruși din brațele slavonismului cultural. Faptul marchează desprinderea romanității balcanice de romanitatea dacică și, în măsura în care Bizanțul a fost nevoit să o tolereze, divizarea romanității balcanice însăși prin

consacrarea dependenței unora dintre vlahi, cei din nordul Peninsulei, de autorități bisericești și politice slave, îngăduite aici.

Bizanțul a contribuit în chip hotărâtor la fixarea statutului social-politic și a regimului fiscal al vlahilor din Peninsula Balcanică. În principiu, vlahii Imperiului bizantin erau oameni liberi care-și desfășurau viața și activitățile pe domenii imperiale și mănăstirești, în marea lor majoritate ca păstori, fiind îndatorați la anumite obligații față de autoritatea centrală sau, prin cesiune din partea acesteia către mănăstiri, față de biserică. Vlahii erau constituiți în comunități, cu privilegii de autoadministrare, având șefi proprii. Denumirile comunităților și ale șefilor lor (**cătun**, **fălcare**, **celnic**, **primikiur** etc.) reflectă deopotrivă vechimea instituțiilor și "vlahitatea" lor, pe de o parte, dar și îndelungata simbioză a vlahilor cu slavii, pe de alta⁸. Din datele, totuși relativ puține, de care dispunem putem presupune că a existat o diferențiere a vlahilor în raport cu gradul de libertate de care se bucurau: erau vlahi **strateutoi** și vlahi **astrateutoi**⁹. Este cert că anumite comunități de vlahi aveau privilegiul de a purta arme și datoria de a servi cu ele Imperiul¹⁰. Regimul fiscal al vlahilor a fost și el variat, de la regiune la regiune. În general, vlahii sunt scutiți de anumite obligații servile, fiind obligați numai la anumite impozite (choirodekatea, probatochoirodekatea, poriatikon) legate de numărul vitelor (oi, porci) aflate în proprietatea lor și de folosirea drumurilor în pendulări transhumante. Vlahii sunt atestați ca un însemnat factor economic, producători de lactate și pânzeturi, de unde, probabil, în parte, statutul lor privilegiat, dar și ca un valoros element militar. Încălcarea privilegiului fiscal din partea autorității stă îndeobște la originea conflictelor lor cu Imperiul¹¹.

S-a vorbit mult despre autonomia vlahilor din Imperiul bizantin. Unii cercetători au atribuit anumitor împărați o politică susținută de încurajare a autonomiei vlahilor. G.Murnu, de pildă, atribuie o asemenea politică dinastiei Comnenilor și o explica chiar prin presupusa origine vlahă a acestei familii¹². În realitate, atât în cazul Comnenilor, cât și în altele, înflorirea autonomiilor vlahice în Imperiul bizantin se încadrează în regimul de guvernare mai puțin strict centralizat instaurat de unii împărați și de care au beneficiat toate provinciile Bizanțului. Între acestea se numără diversele **Vlahii**, zone de compactă locuire romanică, dintre care cea mai însemnată este desigur Vлахия Mare din Pind. Autonomia Vlahiilor a fost preluată probabil de bizantini de la slavo-bulgari și a căpătat din partea lor, nu o dată, forma unei codificări scrise, așa cum s-a întâmplat, în vremea lui Ioan Cantacuzino, cu Vлахия Mare¹³. Bizantinii sunt creatorii modelului de statut al vlahilor atât în privința autonomiei lor locale, cât și a regimului lor fiscal privilegiat, cât și a structurii lor sociale, model preluat și adaptat apoi în felul lor necesităților vremii de sârbi și, mai târziu, de otomani

pentru vlahii din teritoriile cucerite de ei¹⁴. Statutul privilegial al vlahilor a constituit un element de susținere a individualității vlahilor, iar prin generalizarea lui panbalcanică, unul de menținere a unității romanității balcanice. Prin măsurile pe care le-a adoptat sub imperiul propriilor sale interese economice și politice în privința vlahilor, Bizanțul a contribuit așadar la menținerea individualității și unității lor.

Nu poate fi vorba, așa cum au crezut că pot prespune unii cercetători, de existența unor state ale vlahilor în cuprinsul Imperiului bizantin¹⁵. Analiza privilegiului acordat de Ioan Cantacuzino lui Ioan Anghelos, în calitatea acestuia de stăpânitor al Vlahiei Mari, este elocvent în acest sens. Cârmuitorul Vlahiei Mari nu poate ncidecum să împiedice exercitarea autorității împăratului în cuprinsul stăpânirii sale, contactul direct dintre arhonții Vlahiei și împărat¹⁶.

Este evident că Bizanțul a fost totodată un factor inhibitor în afirmarea independentă a vlahilor și a culturii lor. Dacă pe plan politic centralismul bizantin, vestit în istoria lumii, a oprit la nivelul unei oarecari autonomii, nu totdeauna respectate, manifestarea independentă a vlahilor, pe plan cultural și bisericesc, nu mai puțin cunoscutul clasicism bizantin a împiedicat sistematic închegarea unei culturi romanice proprii vlahilor, așa cum a împiedicat, de altfel, multă vreme, formarea unei literaturi demotice neogrecești și cum a combătut, fără să o poată împiedica, afirmare nestânjenită a bisericii și culturii slave. Nu se poate însă vorbi, credem, de o politică sistematică de deromanizare a vlahilor care să fi fost dusă de Bizanț. Deși colorată adesea de ostilitate și dispreț, imaginea vlahilor în literatura bizantină nu poartă amprenta celui naționalism grecesc exclusivist, de factură modernă, pe care-l vom întâlni în Peninsula Balcanică în secolul al XIX-lea. Bizantinii sunt conștienți de originea latină, romană a vlahilor, ei nu contestă, ci afirmă unitatea de neam și limbă a românilor balcanici cu cei din vechea Dacie, se referă chiar la componenta traco-dacică din ființa etnică a românilor¹⁷. Toate aceste elemente ale reprezentării bizantine a vlahilor, însoțite de unele locuri comune puțin măgulitoare referitoare la caracterul lor și la moravurile lor barbare, dar mai ales numele etnic de **vlahi** ce le fixează condiția marginală în raport cu lumea de obârșie "romeică", romană, se vor impune, prin filiera bizantină, în literatura umanistă occidentală. Bizantinii au contribuit astfel și la fixarea în conștiința europeană a unei imagini a romanității balcanice, socotite parte a romanității orientale întregi, a poporului român, dar caracterizate prin note specifice. În ultima perioadă din istoria Bizanțului constatăm la autorii bizantini conturarea unei atitudini de netă simpatie și admirație față de românii din nordul Dunării, sprijinitori generoși ai greșităii creștine, atitudine vădit diferită față de aceea adoptată față de vlahii balcanici. Această distincție se va adânci cu timpul.

Rezumând și conchizând, cred că putem concentra astfel constatările noastre: Imperiul bizantin a contribuit, în faza închegării sale, la romanizarea lumii iliro-trace și, pe aceasta cale, la formarea romanității orientale din care face parte romanitatea balcanică. El a contribuit, indirect, la desprinderea întregii romanități orientale de Imperiu, la intrarea acesteia în sfera de autoritate și influență culturală a lumii slavo-bulgare. El a contribuit totodată la desprinderea romanității balcanice de cea dacică, la fragmentarea și diversificarea romanității balcanice și la individualizarea grupului aromânilor prins, prin el, în sfera de influență a culturii grecești. El a fixat statutul social, politic și fiscal al vlahilor balcanici într-o formă preluată ulterior de statele slave din Peninsula Balcanică și de Imperiul otoman și care le-a asigurat în bună măsură supraviețuirea și relativa unitate. În schimb, el a împiedicat cristalizarea unor state proprii și a unei culturi naționale la romanicii din Peninsula Balcanică. În sfârșit, Bizanțul a contribuit la fixarea în conștiința culturală europeană a unei anumite imagini a romanității balcanice, a vlahilor.

1. Dușan Popovici în "Revue internationale des études balkaniques", VI, 1937, p.611.
Tache Papahagi în **Dicționarul dialectului aromân**, București, 1974, ed. a II-a, p.5-12.
2. Preluăm expresia prof. Victor Papacostea, care și-a intitulat astfel cursul rămas inedit de introducere în istoria popoarelor balcanice predat la Universitatea din București la începutul anilor '40.
3. Cf.V.Papacostea, **La Péninsule Balkanique et le problème des études comparées**, în "Balcania", VI, București, 1943, p.XIII-XIV și, pe larg, I.I.Russu, **Elemente traco-gețice în Imperiul roman și în Byzantium (veacurile III-VII)**, București 1976.
4. Un exemplu elocvent îl oferă pasajul, altminteri viu discutat, din **Arta militară** atribuită lui Mauricius, din primul pătrar al secolului al VII-lea, în care se vorbește despre "refugiații" Rhomei, adică romani, de la nord de Dunăre, cf. **Fontes Historiae Daco-Romanae**, II, București, 1970, p.561 (editor și traducător H.Mihăescu).
5. Dovada cea mai puternică a faptului că românii balcanici și cei din vechea Dacie au constituit o masă etnică și lingvistică unitară pâna la statornicirea slavilor în Peninsula Balcanică o constituie omogenitatea influenței slave în toate dialectele limbii române, cf. Elena Scărlătoiu, **Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud**, București, 1980, cu istoricul problemei. Lipsa influenței maghiare în aromână este o dovadă a separării romanității balcanice de cea dacică anterior invaziei maghiare.
6. Supunerea vlahilor din toată Bulgaria față de arhiepiscopul Ohridei a fost decretată de împăratul Vasile al II-lea în 1020, iar existența unei episcopii a acestor vlahi, supuse Ohridei, este atestată sub Alexie I Comnenul. Cf. **Fontes Historiae Daco-Romanae**, IV, București, 1982, p.24-25, Silviu Dragomir, **Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu**, București, 1959, p.136-138.
7. Organizarea vlahilor din tema Eladei într-o unitate aparte, sub o căpetenie bizantină, este atestată pentru prima dată într-un decret al împăratului Vasile al II-lea, reprodus de scriitorul bizantin Kekaumenos, către sfârșitul secolului al XI-lea, cf. **Fontes Historiae Daco-Romanae**, III, p.42-45 cu bibliografie.
8. Cf. Anca Tanașoca et N.S.Tanașoca, **Ancienneté et diffusion du "cătun" vlahique dans la Péninsule Balkanique au Moyen Age**, în "Revue des Etudes Sud-Est Européennes", XXVII, 1989, 1-2, p.139-144.
9. Cf. S.Dragomir, **op.cit.**, p.135-136
10. Izvoarele bizantine se referă la numeroase înrolări de vlahi în armata Imperiului, în toate timpurile, vezi **Fontes Historiae Daco-Romanae**, III, p.109, 115, 251, 239, 453.
11. Astfel, la Larissa, în 1066, răscoala ratată de Kekaumenos, în Haemus, în 1185, răscoala Asăneștilor, în 1299, în tema Boleron, într-un conflict local, în

- 1285, în Tracia, de unde sunt strămutați în Asia Mică, fiind și spoliați de fisc.
12. G.Murnu, **L'origine des Commènes**, în "Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, XI", București, 1924, p.212-216.
13. Textul hrisovului prin care Ioan Cantacuzino numește pe Ioan Anghelos cărmuitor al Vlahiei Mari, definind statutul acesteia în **Fontes Historiae Daco-Romanae**, III, p.485-491 (anul 1342).
14. În legătură cu această continuitate a statutului vlahilor, pusă în evidență mai ales de cercetările lui N.Beldiceanu, vezi Anca Tanașoca, **Autonomia vlahilor din Imperiul otoman în secolele XV-XVII**, "Revista de istorie", 34, 1981, 8, p.1513-1530, cu indicații bibliografice.
15. Cf. I.Arginteanu, **Istoria românilor macedoneni**, București, 1904.
16. V. citatele **Fontes**, III, p.490-491.
17. Cf. Ioan Kinamos în **Fontes**, III, p.239, Laonic Chalcocondyl în **Fontes**, IV, p.453 (fr. 2), Kekaumenos în **Fontes**, III, p.41.

Teoria imigraționistă a lui Georg Stadtmüller

Continuând o tradiție mai veche, în ultimele decenii au apărut în spațiul de limbă germană o serie de lucrări generale și speciale care se referă, în principal sau în subsidiar, la istoria poporului ori a teritoriului românesc în perioada medievală. În paginile următoare vom face câteva observații pe marginea a trei lucrări generale care abordează, în subsidiar, aspecte ale istoriei medievale românești. Cele trei cărți sunt importante pentru locul rezervat istoriei românești în istoria europeană și mai ales sud-est europeană, loc pe care ele îl evaluează pornind însă de la teza imigraționistă. Această teorie, veche de două veacuri, postulează părăsirea în masă, după retragerea aureliană, a teritoriului de astăzi al României de către populația autohtonă, romanizată în proporții diferite, precum și recuperarea aceluiași teritoriu de către populația, deplin romanizată de data aceasta, venită de la sud de Dunăre, în momente istorice datate în mod diferit, într-un interval de timp plasat începând cu veacul al IX-lea până în cel de al XII-lea inclusiv.

Având în vedere ordinea cronologică a apariției lor, primele două din cele trei lucrări de care ne ocupăm aici aparțin cunoscutului medievist și balcanolog Georg Stadtmüller. Este vorba de **Geschichte Südosteuropas** („Istoria Europei sud-estice”), apărută în 1950, precum și de **Grundfragen der europäischen Geschichte** („Probleme fundamentale ale istoriei europene”), publicată în 1965. Idei similare acestora, cel puțin în privința istoriei românești, împărtășește și cea de a treia carte, scrisă de profesorul Klaus Zernack, tipărită în 1977 și intitulată **Osteuropa. Eine Einführung in seine Geschichte** („Europa de est. O introducere în istoria ei”), ultima sub raport cronologic. Remarcile noastre vor porni de la aceasta din urmă.

O idee valoroasă pe care Zernack o exprimă cu acest prilej este aceea că pentru spațiul sud-est european se pune în ansamblul său și îi este specifică, întocmai ca și pentru Europa apuseană, mai puțin sau chiar deloc prezentă în schimb pentru celelalte regiuni ale Europei răsăritene, problema continuității de la antichitate la evul mediu¹, întrucât sud-estul Europei include, ca și unele regiuni

din Europa apuseană, un leagăn de civilizație mai străvechi decât alte spații est-europene (precum cel polon și rusesc, Zernack incluzând Sud-Estul Europei în noțiunea mai largă de „Europa de Est”).

Datorită marilor migrații, continuitatea în sud-estul Europei nu este privită numai sub aspectul populației, care a suferit schimbări în trecerea de la o epocă la alta, ci în primul rând sub acela al civilizației, care în chip evident s-a schimbat și ea, urmând o evoluție ascendentă, fără a fi lipsit și momente de regres, dar în ansamblu este marcată de la un capăt la celălalt de filonul continuității. Iată deci că o problemă a continuității – în primul rând de civilizație – există pentru toate popoarele sud-est europene, nu numai pentru români, așa cum au crezut-o unii istorici.

În ceea ce privește istoria românească, autorul împărtășește în schimb teza imigraționistă, pe care, fără a fi specialist al istoriei românești, o împrumută de la alți istorici, în primul rând de la Georg Stadtmüller, deși citează și autori care au susținut continuitatea românilor², iar dintre autorii români invocă numai autoritatea lui A. Philippide³, fără referire la scrierile lui A.D. Xenopol, D. Onciul și N. Iorga, cu toate că realizările importante ale istoriografiei române îi sunt în general cunoscute⁴.

Influențat cel mai mult de Stadtmüller, autorul admite o imigrație românească de la sud la nordul Dunării, punând-o în legătură cu cea albaneză începută în veacurile al XI-lea – al XII-lea și continuată până în sec. al XIV-lea. „Mai importantă încă a fost plecarea vlahilor înrudiți ca limbă și învecinați ca teritoriu cu ei, adică a acelor romani balcanici care-și aflaseră refugiul ca păstori pe înălțimile inaccesibile dinlăuntrul munților Balcani. În veacul al XIII-lea aceștia au atins ținutul Dunării de Jos, de unde împreună cu resturile sedentare ale romanității din vechile orașe de la Dunăre au pătruns în ținuturile păduroase ale Carpaților. Modul valah de viață economică găsea aici posibilități favorabile de dezvoltare. Conducătorii lor erau, evident, așa cum o arată și numele, de origine cumană, deci ei sunt de atribuit aceluiași popor de stepă care în veacurile al XII-lea și al XIII-lea a străbătut Rusia de sud ca polovți, ajungând până la Dunăre. Din pătura superioară străină și din romanici balcanici valahi s-a desăvârșit creația etnică a românilor ortodocși, în cursul sedentarizării lor și al organizării statale în Transilvania în secolul al XIII-lea, sub supremație maghiară, precum și în Țara Românească. În a doua jumătate a veacului al XIV-lea românii au fost în măsură să-și desprindă din dependența față de marele regat maghiar principatul lor Țara Românească, precum și ținutul de margine Moldova (die Grenzmark Moldau), pe care regii maghiari îl creaseră ca pe o marcă împotriva tătarilor. Grecii, bulgarii, sârbii, albanezii și românii sunt deci națiunile medievale pe care,

începând din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, expansiunea otomană le-a întâlnit în calea ei”⁵.

Aceeași opinie reiese și din prima din cele două hărți anexate la sfârșitul cărții; e vorba de o hartă politică a Europei estice pe la anul 1000, unde românii nu figurează niciunde, pe teritoriul țării noastre fiind trecuți doar pecenegii, iar Țaratul bulgar la sud de Dunăre.

Oprindu-ne asupra sintezei de istorie est-europeană a lui Zernack, am făcut remarcă preliminară că, în privința românilor, autorul este complet tributar viziunii lui Georg Stadtmüller, specialist al întregului spațiu sud-est european, în special al perioadei medievale a acestui spațiu istorico-geografic, pentru studiul căruia posedă o bună bază de pornire ca bizantinist, formație inițială dobândită în universități germane din perioada interbelică.

Demn de reținut este faptul că, mergând pe urmele lui Stadtmüller, atunci când e vorba de istoria românească, Zernack nu face nici o mențiune asupra faptului că teza expusă de el, preluată de la alții, are o vechime însemnată și că, alături de ea, ca de altfel și în opoziție cu ea, s-a dezvoltat în istoriografie teza contrară, aceea a continuității vechii populații daco-romane la nordul Dunării; aceasta este teza pe care a susținut-o și o susține în ansamblul ei istoriografia română. Înainte de a vedea însă concepția expusă de G. Stadtmüller în importanta sa sinteză de istorie a sud-estului european (**Geschichte Südosteuropas**), e bine să remarcăm modul în care concepția imigraționistă a profesorului münchenez a cunoscut sensibile rețușuri de la o scriere la alta.

G. Stadtmüller și-a făcut cunoscută teza sa imigraționistă încă înainte de cel de-al doilea război mondial, găsind pentru aceasta o foarte bună primire în istoriografia maghiară de atunci⁶. Este demn de remarcat faptul că Stadtmüller și-a dezvoltat teza în strânsă legătură cu preocupările sale albanologice inițiale. Întrucât istoria medievală a Albaniei cunoaște un fenomen migraționist de proporții extinse încă înainte de cucerirea otomană – ca să nu ne mai ducem cu gândul la migrația petrecută în perioada turcocrăției peste strâmtoarea Otranto în Italia de sud, care a stat la baza arbăreșilor de astăzi – și întrucât evoluția istorică a popoarelor și limbilor română și albaneză oferă o serie de paralele puse în lumină de către învățați, autorul german a fost probabil atras de aceste paralele, ca și de o serie de teze ale adversarilor continuității românești, susținând teoria imigraționistă „mai mult pe baza unor concluzii logice, decât pe aceea a argumentelor”⁷. Este vorba în fapt de o reluare a teoriei roesleriene.

În **Forschungen zur albanischen Frühgeschichte** („Cercetări privitoare la istoria albaneză timpurie”), studiu apărut în periodicul maghiar „Archivum Europae Centro-Orientalis”, Budapesta, 1941, caietul 1-3, Stadtmüller a combătut

existența unei coabitări între romani și stră-albanezi înainte de venirea slavilor în jurul anului 600, accentuând în expunerea sa milenara coabitare slavo-albaneză, pentru ca în concluziile aceleiași lucrări, să sublinieze că „ambele popoare – adică românii și albanezii – au viețuit într-o strânsă simbioză”, care s-a accentuat din veacul al XI-lea, când albanezii au coborât din regiunile muntoase ale lui Mati și au ocupat văile locuite până atunci de slavi⁸.

După încheierea războiului, în prima ediție a sintezei sale de istorie sud-est europeană (1950), autorul la care ne referim a reluat acest punct de vedere, cu accente sporite: dacă în „Cercetări privitoare la istoria albaneză timpurie” vorbea nu de o coabitare, ci numai de o vecinătate între români și albanezi, în „Istoria sud-estului Europei” a folosit noțiunea de simbioză, care ar fi fost strânsă și îndelungată între cele două popoare.

Este de remarcat faptul că autorul este dominat de ideea migrației autohtonilor și pentru situații anterioare veacului al III-lea în Dacia, afirmând că după cucerirea lui Traian „se pare că populația autohtonă a Transilvaniei a emigrat în mare parte”⁹. Fără a stăruii ulterior asupra unui alt aspect și nici a declara răspicat acest lucru, aceeași lucrare include întregul teritoriu de azi al României în granițele primului Țarat bulgar, cum reiese din harta politică a sud-estului european pe la anul 830, unde această formațiune politică trecea munții Balcani în sud și ajungea să se învecineze cu Imperiul bizantin dincolo de Philippopolis. Pe teritoriul țării noastre nu figurează decât „resturi ale gepizilor” în perioada menționată, când pecenegii sunt fixați la răsărit de Prut¹⁰, pentru a trece ulterior dincoace de Prut, așa cum reiese dintr-o hartă următoare, care, pe la 1025, nu înregistrează decât pecenegi pe teritoriul țării noastre¹¹. Un element deosebit de important altminteri pentru toate hărțile redade de către autorii ce contestă continuitatea românilor rezidă în aceea că nici în sudul Dunării acestui popor nu i se notează un teritoriu anume, în care el să se fi aflat la momentul respectiv, cu toate că acest fapt era obligatoriu în viziunea și logica faptelor.

Stadtmüller acordă un loc important colonizării germane în sud-estul Europei, proces petrecut sub influența statului feudal maghiar. „Pornind din Ungaria, colonizarea germană și împreună cu ea cultura germană și-a croit drum la români, iar prin anumiți precursori împrăștiați, chiar până în Bulgaria, Serbia și Bosnia. Deja din timpul când românii au început să se cristalizeze ca popor, ei au pășit în cercul de influență al culturii apusene. Tinerele principate românești, Moldova și Țara Românească, nu au scăpat puterii de iradiere a orașelor germane apărute în cursul veacului al XIII-lea în ținuturile învecinate ale Transilvaniei și nordului Moldovei (Bucovina)”¹². Urmarea acestui punct de vedere nu întârzie să se arate la pagina următoare, unde „orașele Câmpulung din Țara Românească,

Baia, Cotnari, Târgu-Neamț și altele din Moldova sunt declarate orașe germane la începuturile lor¹³. Faptul acesta ne va surprinde mai puțin, dacă ne gândim că lista orașelor germane din Ungaria, aflată în același context este mult mai lungă, între care și Buda, „strălucita Ofen”¹⁴.

Captat de marea mișcare de colonizare specifică întregii Europe apusene în veacurile XI–XIII, în cadrele foarte largi ale căreia legături strânse cu Sud-Estul european a avut extinderea coloniștilor germani spre răsărit, istoricul Stadtmüller consideră că harta etnică a sud-estului european a suferit în perioada menționată transformări fundamentale, datorate unui amplu proces de colonizare, petrecut din două direcții: prima, dinspre nord-vest – colonizarea germană – iar a doua din sens contrar, calificată de el în text și ca „extindere de așezări” (deși titlul întregului capitol – al 13-lea din totalul de 24 ale întregii lucrări – este „Mișcarea de emigrație albano-română (sec. XI–XIII)”. Autorul consideră deci acest fenomen drept unul migraționist târziu, un fel de continuare a marii migrații a popoarelor, pe de o parte, iar pe de altă parte, dat fiind că îl plasează după anul 1000, îl leagă și de mișcarea de colonizare specifică Europei apusene în aceeași perioadă.

Constatarea pe care o facem pornind de aici este că Stadtmüller dezvoltă teoria imigraționistă referitoare la români nu din studiul intrinsec al istoriei lor, ci din construcția logică a întregii lucrări, al cărei eșafod i s-a părut mai interesant dacă la o serie destul de lungă a capitolelor anterioare privitoare la tot felul de migrații și colonizări¹⁵ – existente însă în realitate – adaugă încă una, considerând că în acest mod sinteza sa de istorie – meritorie altminteri – se realizează mai frumos. Această ultimă migrație nu este însă numai românească, ci – cum am remarcat deja – albano-românească. Am mai observat iarăși că pentru o migrație albaneză în unele zone ale peninsulei Balcanice există dovezi, în special în izvoarele bizantine și, mai ales, pentru veacul al XIV-lea¹⁶. Numai că această migrație albaneză nu a avut nici pe departe proporțiile unei migrații obișnuite: în primul rând, ea a pornit din regiunile Albaniei de astăzi (sau învecinate cu acestea) și a ajuns, în cazuri extreme, cel mult până în Peloponez; în al doilea rând, teritoriul albanez a rămas populat, servind în continuare drept leagăn al viitoarei națiuni albaneze. Dimpotrivă, elementul albanez din zonele spre care emigrase a fost asimilat cu trecerea timpului. Aici rezidă, în opinia noastră, principala contradicție a viziunii lui Stadtmüller cu privire la „migrația” românilor din sudul Dunării la nordul fluviului în perioada tratată. Fenomenul migraționist în cazul românilor nu este susținut de istoricul münchenez prin probe oferite de istoria lor, ci de propria sa viziune asupra istoriei europene „im Ganzen”, adică în ansamblul ei, oferind în perioada medievală o serie de migrații succesive, mai cu seamă în sud-estul Europei. Este o realitate faptul că popoare învecinate cu

cel român cunosc niște migratori la începuturile lor (e vorba de bulgari, de sârbi și de maghiari). Poporul român nu cunoaște migratori la începuturile ființei sale etnice, dar teritoriul său din nordul Dunării înregistrează poate cel mai mare număr de asemenea migratori. Prins în vârtejul migrațiilor, evident că poporul român a fost obiect al acestora, adică le-a suportat efectele. Adversarii continuității merg însă dincolo de acest punct și dincolo de mărturia izvoarelor, pentru a face din poporul român și un subiect de migrație, de astă dată din sudul la nordul Dunării, după ce strămoșii săi din veacul al III-lea – aceiași adversari sunt cei ce o spun, fiind nevoiți la aceasta, spre a-și susține teza – părăsiseră Dacia odată cu legiunile romane.

Teoria imigraționistă a lui Stadtmüller nu se întemeiază pe cunoașterea intrinsecă a istoriei poporului român – oricum nu pornește de la această cunoaștere –, ci pe căutarea apriorică de analogii istorice. Departe de noi gândul de a nega valoarea analogiilor în analiza fenomenelor istorice; considerăm însă că valabilitatea lor se afirmă pe baza cunoașterii inițiale a fenomenelor ori a situațiilor comparate și a punerii lor în legătură abia după aceea, nicidecum pe inversarea celor două faze: punerea apriorică în legătură a unor fenomene nedemonstrate inițial, ci doar presupuse a fi avut loc pe baza unor alte premise, foarte îndepărtate și ele. Faptul duce la tendința de a forța realitatea istorică în funcție de ideile aprioric create. Stadtmüller pornește de la premisa existenței unor legături strânse de origine între popoarele român și albanez, care pot să fie asemuite, de pildă, cu cele existente între alte două popoare balcanice ca bulgarii și sârbii. Într-adevăr, între albanezi și români există elemente de strat și de substrat comune, observate atât de istorici, cât și de lingviști. Aceasta nu înseamnă însă nicidecum că ambele popoare au trăit cândva în vecinătate, sau chiar în „simbioză”, cum susține Stadtmüller, plasându-se în cea mai bună tradiție a teoriei imigraționiste. Mergând pe același fir logic – cu toate că logica nu se potrivește totdeauna cu realitatea istorică – firește că dacă românii au avut atâtea lucruri comune cu albanezii în trecutul lor foarte îndepărtat, de ce să nu fi avut și o migrație, de vreme ce și ceilalți au avut. Numai că ambele migrații, în ipoteza că au existat în adevăr ambele, nu se aseamănă deloc între ele. La acest punct logica lui Stadtmüller se contrazice pe sine însăși, admitând un fenomen migraționist – cel românesc – doar pe baza analogiei cu un altul – albanez – deși modalitatea de manifestare a lor și a rezultatelor lor a fost total diferită, chiar opusă una alteia: cel albanez și-a păstrat vatra etnică inițială, fiind asimilat doar elementul migrator, pe câtă vreme cel românesc și-a pierdut această vatră etnică postulată de adversarii continuității în sudul Dunării, chiar în contact direct cu teritoriul și elementul etnic albanez, unde populația romanică s-a asimilat cu

timpul între alogeni, pentru a-și crea noua sa vatră etnică la nordul Dunării.

Stadtmüller consideră că după luarea în stăpânire de către slavi a unor teritorii întinse din Peninsula Balcanică (die slawische Landnahme), albanezii și românii înrudiți cu ei au dus vreme de aproape o jumătate de mileniu o viață „complet lipsită de istorie” (**ein fast geschichtsloses Leben**), practicând transhumanța în regiunile muntoase, zonele mănoase ale câmpiei fiind ocupate de slavi. Istoria albanezilor și a românilor în acest răstimp – continuă autorul pe pagina următoare – se situează în afara cursului istoriei generale (**Geschichte abseits der Weltgeschichte**)¹⁷. Mai mult decât atât, „instinctele de jaf ale acestor neamuri de păstori erau ținute în frâu de marele Țarat bulgar, în ale cărui hotare erau ele cuprinse”, păstrând liniște, de bine de rău, cât timp a existat acest stat. Abia odată cu dispariția lui sub loviturile bizantinilor a sunat „ora istorică a ambelor popoare de păstori”, care au apărut atunci pentru prima oară la lumina istoriei, ajungând factori politici importanți ai Peninsulei Balcanice în răstimpul celor două veacuri care au urmat. Albanезii apar în izvoarele istorice în veacul al XI-lea, iar românii înrudiți cu ei au „o mai mare și mai bogată istorie”¹⁸, trăind sub numele de vlahi (dat însă de străini) în zone muntoase din Peninsula Balcanică. „Pe lângă acestea, se pare că la Dunărea de Jos existau pe atunci și romani sedentari, urmașii populației balcanice romanice a orașelor de la Dunăre, care a avut o importantă contribuție la dezvoltarea culturală a Țaratului bulgar în evul mediu timpuriu”¹⁹. Teza imigraționistă a istoricului münchenez se modifică deci substanțial aici, întrucât admite existența unei populații romanice în orașele de la Dunărea de Jos, care nu migrase niciodată și care a jucat un important rol în dezvoltarea culturală a primului Țarat bulgar, teză care poate intra mai mult în atenția istoricilor din țara noastră.

Care au fost însă destinele acestei populații romanice din orașele de la Dunărea de Jos? După ce bizantinii au recucerit teritoriul respectiv și l-au înglobat în thema Paristrion, ea cunoaște forme de organizare administrativă în Dobrogea de azi, unde apar pe la 1100 stăpâniri locale ale căror șefi poartă nume tûrice – cumane sau pecenege – ceea ce înseamnă, după opinia lui Stadtmüller, că această romanitate sedentară din orașele dobrogene a fost organizată pe plan politic de către pătura tûrică suprapusă. Un punct de vedere similar este și a fost împărtășit chiar și de istorici români cu privire la întemeierea Țării Românești. Numai că Stadtmüller susține în continuare aserțiunea conform căreia „marea răspândire a poporului român în ținutul împădurit și închis pe atunci al Carpaților s-a produs nu din partea romanilor din Paristrion, ci din partea vlahilor, păstori nomazi din interiorul ținuturilor muntoase ale Peninsulei Balcanice. Chiar și conducătorii lor de la nord de Dunăre poartă în bună parte nume cumane.

Cumanii par să fi jucat deci un rol considerabil în această mare migrație valahă spre nord²⁰. Evident că pentru autor Basarab era un nume turcic.

„Migrația” vlahilor din sudul în nordul Dunării a avut, în opinia sa, proporții uriașe, căci ea nu s-a limitat numai la teritoriul situat de ambele părți ale arcului carpatic – cuprinzând Transilvania, Moldova și Țara Românească –, ci și dincolo de acesta, în Ungaria estică, Slovacia și Ucraina carpatică, având trei teritorii inițiale de iradiere, situate în Transilvania, anume Făgăraș (unde, se afirmă în carte, românii sunt menționați pentru prima oară în Transilvania în jurul anului 1210), Maramureș și Bihor²¹.

Stadtmüller nu explică de ce românii veniți din sudul Dunării s-au stabilit mai întâi în Transilvania, ba chiar în Maramureș, lăsând Țara Românească să fie populată ulterior. În sfârșit, el afirmă că valah sau vlah era desemnat nu numai cel care vorbea românește, ci oricine ducea modul de viață păstoresc și ținea de „dreptul românesc” (jus valachicum, jus valachale)²².

Aceeași teză imigraționistă este expusă de Stadtmüller într-o altă sinteză a sa, privind istoria europeană în ansamblul ei, remarcând că ea constituie o veche problemă istorică. „De mai bine de un secol datează o pasionantă controversă între savanții maghiari și români pe tema care dintre cele două popoare s-a stabilit mai întâi în Transilvania (Transsylvania, Erdély, Ardeal) și drept urmare care dintre ele este îndreptătit să pretindă dreptul istoric al primei nașteri, adică al autohtoniei. Autohtonია, această boală de copii – continuă același istoric – este, pentru perioada timpurie a cercetării istorice moderne, deosebit de caracteristică spațiului cu multe popoare al Europei răsăritene și continuă să acționeze și astăzi în mod diferit, chiar dacă în forme atenuate, la dezbaterrea unor probleme de istorie timpurie”²³.

Căutând să se situeze în limitele obiectivității, același autor afirmă ulterior că în privința Transilvaniei este foarte probabil că mai întâi s-au așezat acolo bulgarii, apoi au venit ungurii și mai târziu românii. După atlasul lingvistic al lui Pușcariu și după cercetările lui Ernst Gamillscheg și Günter Reichenkron trebuie totuși avută în vedere și posibilitatea ca resturi neînsemnate (geringe Reste) ale romanilor provinciali să fi continuat a exista în Transilvania chiar și după evacuarea romană a provinciei Dacia Trajana (271), care apoi s-au întărit cu începere din secolul al XII-lea, printr-un puternic aflux de români din interiorul Balcanilor. Acest aflux nu poate fi pus la îndoială. El a fost dovedit în chip convingător din izvoare istorice și literare, atât de învățați neromâni, cât și de români. Căci unde au trebuit în definitiv să dispară păstorii nomazi din interiorul Balcanilor și care vorbeau românește?”²⁴.

Am stăruit mai mult asupra tezei lui Stadtmüller întrucât o considerăm

cea mai sistematică și totodată mai sintetică reluare a teoriei roesleriene în istoriografia actuală, căutând să desprindem nu numai contradicțiile și laturile ei deficitare, ci și punctele de sprijin cele mai puternice, pentru a raporta mai ușor diversele aspecte ale ei la realizările de până acum ale istoriografiei noastre. Constatăm astfel că multe din aceste realizări, mai ales din cele mai recente, nu sunt cunoscute de către autorul german. Exemplul cel mai frapant îl reprezintă numeroasele descoperiri arheologice făcute pe teritoriul țării noastre în sprijinul continuității, care nu sunt luate în considerare de Stadtmüller, cum nu sunt luate în seamă nici de alți autori străini. Aceștia par să se lase convinși mai curând de argumentele de altă natură, cum ar fi cele lingvistice, decât de cele arheologice.

În sfârșit, concluzia cea mai utilă pe care o considerăm demnă de atenție, este aceea că există, chiar și la adversarii continuității românești, o serie de teze parțiale care trebuie dezvoltate de către istoriografia română în viitor. Este de menționat în acest sens teza existenței unui singur popor romanic în Europa de sud-est în evul mediu, adică a identității etnice dintre romanitatea sud-dunăreană și cea nord-dunăreană, precum și aceea a rolului cultural pe care această romanitate l-a jucat printre migratorii așezați alături de ea.

1. Klaus Zernack, **Osteuropa. Eine Einführung in seine Geschichte**, München, Verlag C.H. Beck (Beck'sche Elementarbücher), 1977, p. 41–42.
2. Ca de exemplu E. Gamillscheg, **Zur Herkunftsfrage der Rumänen**, SOF V/1940, p. 1–21 (apud Zernack, **op. cit.**, p. 98, n.157).
3. Zernack, **loc. cit.**
4. **Ibidem**, p. 139–140. Este adevărat că în această bibliografie generală a istoriei românești, ușor mai redusă comparativ cu alte țări sud-est europene, autorul nu-l citează nici pe R. Roesler.
5. **Ibidem**, p. 48–49.
6. Detalii la I. Hurdubețiu, **Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen**, București, Kriterion, 1977, p. 126 și urm.
7. Cum s-a exprimat și C. Daicoviciu, **Domnul prof. G. Stadtmüller și continuitatea**, în „Tribuna”, Cluj, anul XVI, nr. 4 din 27 ian. și nr. 6 din 10 febr. 1972 (apud Hurdubețiu, **op. cit.**, p. 162, n. 61).
8. G. Stadtmüller, **Geschichte Südosteuropas**, München, 1950, p. 202: „Beide Völker lebten nach Ausweis ihrer zahlreichen Sprachgemeinschaften in einer länger andauernden Symbiose” (cf. Hurdubețiu, **op. cit.**, p. 127 și 162, n. 64).
9. Stadtmüller, **op. cit.**, p. 28.
10. **Ibidem**, p. 115.
11. **Ibidem**, p. 127.
12. **Ibidem**, p. 196.
13. **Ibidem**, p. 197.
14. **Ibidem**, p. 194.
15. Ca, de pildă, „migrația germanică a popoarelor”, „migrația eurasiatică a popoarelor”, „vechea colonizare bavareză spre sud-est” și „colonizarea germană spre sud-est a evului mediu”.
16. Textele bizantine referitoare la această migrație în G. Ostrogorsky, **Histoire de l'État byzantin**, Paris, Payot, 1956, p. 411; G. Weiss, **Ioannes Kantakuzenos – Aristokrat, Staatsmann, Kaiser und Mönch – in der Gesellschaftsentwicklung des 14. Jahrhunderts**, München, 1971, p. 71.
17. G. Stadtmüller, **Geschichte Südosteuropas**, p. 206.
18. **Ibidem**.
19. **Ibidem**, p. 207.
20. **Ibidem**, p. 207–208.
21. **Ibidem**, p. 208–209.
22. **Ibidem**, p. 209–210.
23. Idem, **Grundfragen der europäischen Geschichte**, München-Viena, 1965, p. 90–91.
24. **Ibidem**, p. 91.

Date noi privind Țările Române în raporturile dintre Poartă și Habsburgi la mijlocul veacului al XVI-lea

Este un fapt știut că istoria Țărilor Române s-a aflat, veacuri de-a rândul, sub înrâurirea expansiunii și stăpânirii otomane din sud-estul și centrul Europei. Tocmai acest fapt explică și marea atracție pe care relațiile Țărilor Române cu statul otoman au exercitat-o asupra cercetării istorice din ultimile decenii. Ele au fost examinate, în mod fatal, în funcție de ideologia dominantă a epocii, prin prisma unor concepte vehiculate paralel, marcate de o încărcătură emoțională: jugul turcesc, aservirea Țărilor Române de către turci¹. Vehicularea temporară a acestor concepte pe diferite planuri convenționale ale istoriografiei române: politic, militar, economic și mai puțin cultural a vădit, în primul rând, abordarea emoțională a relațiilor româno-otomane precum și exagerarea aplicării dogmei marxist-leniniste în interpretarea istoriei noastre. Eliminarea treptată, prin înlocuirea lor tacită cu alte concepte (suzeranitate, vasalitate, dominație otomană), s-a datorat deopotrivă cerințelor amintite, precum și folosirii crescânde a izvoarelor turco-osmane. De altfel, cercetarea și publicarea lor în cadrul unui program vast² impune necesitatea reformulării, corectării și precizării conceptelor vehiculate în reconstituirea acelui proces istoric, numit în mod convențional relațiile româno-otomane. Recurgem, din păcate, și astăzi la unele concepte-clișeu cu un conținut imprecis și parțial incorect: monopolul comercial otoman³ sau regimul turco-fanariot⁴. Această constatare ne îndreptățește să punem problema cercetării sau a înlocuirii lor pe baza unui aflux nou de informație furnizată de izvoare turco-osmane și europene, necunoscute și de mare însemnătate. S-ar elimina, pe această cale, multe verigi și pete albe, atenuându-se exagerări, totodată, deslușindu-se anumite direcții în evoluția sinuoasă a relațiilor româno-otomane. Deslușirea acestor relații și tendințe reprezintă, după părerea noastră, premisa necesară cunoașterii mai corecte a realității istorice, a verificării criteriilor de delimitare cronologică a raportului stabilit între Țările Române și Imperiul otoman.

Credem că este momentul să se renunțe la folosirea emoțională a informației prin filtrul clișeeilor și al ideilor preconcepuate. A venit de asemenea vremea ca afirmații și aprecieri referitoare la acțiuni și momente ale relațiilor

româno-otomane să se întemeieze mai mult pe documente, impunând, deopotrivă, acolo unde informația lipsește sau nu o îngăduie, renunțarea la generalizări întemeiate pe presupuneri⁵ sau pe un joc logic. Toate aceste împrejurări sporesc, de fapt, adăugând dimensiuni noi, rolul și însemnătatea izvoarelor în stabilirea adevărului istoric. Acesta a fost imboldul real și mobilul cercetării împreună cu Costin Feneșan a fondului de arhivă deosebit de bogat, numit în mod convențional **Turcica**. Această denumire desemnează în realitate fondul de arhivă creat de activitatea cancelariei de stat vieneze, cunoscută sub numele de **Staatskanzlei Türkei de la Haus-Hof und Staatsarchiv zu Wien**, care a avut menirea de a centraliza toate datele referitoare la Imperiul otoman și la relațiile politico-diplomatice (în oarecare măsură și militare) cu acesta.

Am întocmit, așadar, în cadrul colaborării dintre Institutul de Studii Sud-Est Europene și Institutul de Istorie "Nicolae Iorga", volumul de documente intitulat: "Turcica. Documente din arhiva Cancelariei vieneze privind relațiile Țărilor Române cu Poarta și Habsburgii în secolul al XVI-lea." Informațiile noi pe care le cuprinde acest volum de documente sunt necesare elucidării și nuanțării evenimentelor dintr-o epocă de mari frământări în Europa centrală, de sud-est și în Anatolia răsăriteană. Încercarea celor doi autori de a introduce în circuitul științific 143 de acte emise în anii 1523-1560 a fost determinată de următoarele considerații: a) necesitatea stringentă a descoperirii și editării de izvoare noi, nefolosite până acum. Din acest punct de vedere, fondul **Turcica** nu s-a aflat deloc în atenția cercetării românești. Acest fond de documente nu a fost folosit până acum în toată amploarea sa nici de către alte istoriografii europene (austriacă, maghiară, germană), fapt menționat de dr. Karl Nehring în argumentarea proiectului său de a publica, în cadrul oferit de Südost-Institut din München, rapoartele ambasadurilor imperiale de la Istanbul din anii 1538-1552⁶. Pe această cale, proiectul amintit va continua colecția începută în deceniul patru al secolului al XIX-lea de către Anton von Gévay⁷; b) necesitatea cunoașterii reale și a aprecierii corecte, mai apropiată de realitatea vremii, a unor evenimente și demersuri diplomatice, care aruncă o lumină nouă asupra poziției diferențiate a celor trei Țări române în raport cu expansiunea habsburgică, cu limitele europene și cu condiționarea asiatică (luptele purtate cu Safavizii din Iran) a politicii otomane; c) necesitatea cercetării modului de constituire a Principatului autonom al Transilvaniei ca o placă tumantă în Europa centrală și de sud-est, proces care nu a stârmit până acum interesul istoriografiei românești.

Ținem, de asemenea, să precizăm că la data la care am început investigația noastră, adică în septembrie 1990, nu am știut de publicarea la Viena a unor categorii de acte osmane din fondul amintit de către profesorul Anton Schaendlinger, cu colaborarea Claudiei Römer. Aceste acte sunt scrisori redactate

în limba turco-osmană, pe care sultanul Süleyman Kanunî (Legiuitorul) le-a trimis unor monarhi europeni (Carol Quintul, Ferdinand de Habsburg, Maximilian al II-lea)⁸, precum și unor vasali, funcționari și judecători⁹. Am inclus, așadar, în volumul nostru numai acele acte osmane capabile să reflecte desfășurarea evenimentelor din Țările române și relațiile lor cu cele două puteri rivale din Europa centrală: Poarta și Habsburgii. Includerea lor s-a întemeiat pe dorința de a conferi acestui volum de documente un caracter de corpus, dar și pe faptul că ele sunt complementare actelor înregistrate într-una din cele mai vechi condici osmane din seria **Mühimme Defteri** (Condicile afacerilor importante), păstrate în Biblioteca Muzeului Topkapî Sarayı din Istanbul, în manuscrisul **Koğuşlar K. 888**¹⁰.

Condica amintită a fost semnalată cercetării internaționale încă în 1968¹¹, constituind un izvor deosebit de însemnat pentru perioada 11 ianuarie – 22 decembrie 1552, vreme în care Poarta a pregătit și înfăptuit cucerirea Banatului de la câmpie și transformarea sa în eyaletul Timișoara. Până acum, actele din această condică nu au fost folosite integral, în ciuda faptului că în istoriografia românească au existat unele încercări în această privință¹².

Acest volum cuprinde 143 de documente redactate în limbile latină, osmană, italiană, germană și maghiară, rodul parcurgerii atente și a selecției minuțioase, la care a fost supus un număr de 14 role de microfilme a câte 1.200 cadre din fondul Staatskanzlei Türkei de la **Haus-Hof und Staatsarchiv zu Wien**. Microfilmele se păstrează la Direcția Generală a Arhivelor Statului din România și sunt rezultatul inițiativei CIBAL (Centre international pour les sources de l'histoire balkanique et méditerranéenne) de a microfilma fondul menționat și de a oferi câte o copie fiecăruia dintre membrii săi.

Din punct de vedere cronologic, actele, pe care le-am inclus în volum, acoperă, în mod inegal, în funcție de situarea Țărilor Române în conul de lumină al înfruntării dintre Habsburgi și Poartă, perioada delimitată de anii 1523-1560. Am început, în chip firesc, cu fragmentul din relatarea unei iscoade imperiale din aprilie 1523, care oferă informații complet necunoscute cu privire la persoana domnului Țării Românești, Vladislav al III-lea și la intrigile țesute pe lângă sultan de către fostul domn, Vlad Călugărul și Mehmet bei Mihaloglu, fost pretendent domnesc. Pentru intervalul 1523-1541 dispunem de informații noi furnizate de 7 documente, dintre care 2 osmane referitoare la Moldova și mai ales la Transilvania¹³.

Primul act care privește Moldova este raportul întocmit la Buda, la 1 octombrie 1538, de către Ivan Pastor din Z. către Ferdinand I de Habsburg. El reține atenția prin modul în care este relatată și amendată informația adunată la Sibiu de autorul său despre expediția sultanului Süleyman Kanunî în Moldova¹⁴.

Disponem astfel de informații care le întregesc pe cele cuprinse în scrisoarea de la Grind (18 august 1538)¹⁵ a lui Ioan Zápolya, vădind spaima față de înaintarea otomană în Europa. Ocuparea cetății de scaun a lui Ștefan cel Mare înlesnită de supunerea boierilor moldoveni îndreptăța unele supoziții cu privire la un plan otoman de ocupare a Țărilor Române și de dezlănțuirea atacurilor în direcția Slavoniei, Stiriei și Carintiei.

Interesante sunt, prin conținutul lor, două documente, care privesc relațiile domnului Moldovei, Ștefan Lăcustă cu Ferdinand I de Habsburg, înlesnite de Hieronim Laski. Astfel Laski a cerut lui Ferdinand, la 22 iulie 1539, acordarea, în mare taină, a salvconductului necesar vornicului Petru Vartic, care urma a fi trimis în misiune la Viena¹⁶. Pe de altă parte, Ferdinand I de Habsburg l-a înștiințat, câteva luni mai târziu (9 septembrie 1539), pe Ștefan Lăcustă de misiunea în Moldova a secretarului său, Tranquillus Andronicus¹⁷.

Diversitatea și calitatea știrilor referitoare la situația politică din Transilvania și la reglementarea succesiunii la tronul Ungariei accentuează și mai mult locul recunoscut principatului autonom de către otomani precum și inflexibilitatea, întemeiată pe o stranie principialitate, a politicii Porții în Europa centrală. Cornelius Dupplicius Schepper pare să nu se fi înșelat în iulie 1534, când, în raportul pe care i l-a adresat lui Ferdinand I de Habsburg, insistă asupra gradului de implicare otomană în conflictul din Transilvania de partea lui Aloisio Gritti¹⁸. Totodată, atitudinea adoptată de Poartă față de căsătoria lui Zápolya cu Isabella, fiica regelui Poloniei, reprezintă un alt exemplu relevant. Această căsătorie a stârnit o asemenea nemulțumire în cercurile conducătoare otomane, încât se ajunsese până la a se cere medierea lui Ferdinand I de Habsburg pentru a garanta statutul echidistant al lui Zápolya între Polonia, "Sfântul Imperiu Romano-German" și Imperiul otoman¹⁹. Moartea lui Ioan Zápolya a devenit un moment crucial în lupta puterilor rivale: Imperiul otoman și "Sfântul Imperiu Romano-German" pentru preluarea succesiunii regatului ungar dispărut în urma dezastrului de la Mohács. Ferdinand I de Habsburg s-a străduit să pună în aplicare prevederile tratatului secret, pe care-l încheiase la Oradea, la 24 februarie 1538, cu defunctul rege Ioan Zápolya. De altfel, Ferdinand nu a precupețit nici un efort fie el politic sau militar pentru a stăpâni, nu numai de drept – ca urmare a intrării în vigoare a tratatului amintit –, ci și de fapt, teritoriile fostului regat ungar. Nici Poarta nu pare să fi ignorat existența acestei înțelegeri, fiind, după unele opinii²⁰, chiar la curent cu prevederile sale.

Mai însemnat este faptul că, după știința noastră și până la proba contrarie, Poarta s-ar fi abținut de la o reacție fătisă și de la explicații. Rațiunile au fost, fără îndoială, de ordin pragmatic, izvorând și din interesul de a evita crearea

unui precedent periculos, apt să alimenteze pretențiile lui Ferdinand la tronul ungar.

Din punct de vedere otoman, legitimarea după 1541 a politicii față de Transilvania și Ungaria s-a întemeiat și pe un mit, pe care înșiși demnitarii otomani l-au creat. Prin ignorarea voită a negocierilor lui Ioan Zápolya cu Ferdinand I de Habsburg și a tratatului încheiat la Oradea în februarie 1538 s-a născut, treptat, mitul credinței totale a lui Zápolya față de Poartă. Acesta a justificat, în momente de criză și de schimbare netă a raportului de forțe în favoarea Habsburgilor, atribuirea scaunului princiar al Transilvaniei, fiului său minor, Ioan Sigismund Zápolya.

În septembrie 1540, sultanul Süleyman Kanunî s-a folosit atât de calitatea sa de arbitru în fostul regat ungar, cât și de necesitatea respectării principiului guvernării pământene, cerută de o parte a nobilimii. Pe acest considerent s-a întemeiat așadar ordinul dat voievodului Transilvaniei, Ștefan Mailat, de a-l recunoaște și de a i se supune lui Ioan Sigismund, ca unui succesor legitim al tatălui său Ioan Zápolya²¹. Numai după ce s-a încredințat de existența urmașului lui Ioan Zápolya, Süleyman Kanunî s-a folosit de o asemenea soluție, care reînvia vasalizarea Ungariei și a Transilvaniei. Acesta a fost de fapt dublul temei, care anula, pe de o parte, **de iure** pretențiile Habsburgilor la coroana Ungariei și a justificat, pe de altă parte, intervenția armată otomană în Ungaria împotriva trupelor trimise de Ferdinand I de Habsburg. Atribuirea lui Ioan Sigismund Zápolya a calității de rege (în 1541) și apoi a celei de principe (1552-1556) a reprezentat, pentru concepția politicii otomane, simbolul și garantarea suzeranității Porții asupra unei zone de însemnătate geopolitică din Europa Centrală. Acordarea titlului de Kîral (rege) unui copil în scutece a avut, ca și mai târziu, în 1605, în cazul lui Ștefan Bocskay, o mare semnificație politică. Această acțiune a contestat în principiu orice calitate a Habsburgilor de a fi regi ai Ungariei, ștergând, astfel, temeiul legal al oricărei intervenții sau imixtiuni imperiale în Transilvania. De altfel, desfășurarea evenimentelor între anii 1540-1541, 1549-1551 dovedește încă o dată cât de pătrunzătoare și pertinentă a fost observația făcută de N. Iorga în legătură cu rolul jucat de rivalitățile și luptele interne din statele sud-est europene în favorizarea și accelerarea procesului de cucerire otomană.

Perioada cuprinsă între anii 1543-1547 nu este ilustrată din punct de vedere documentar în volumul nostru dat fiind că evenimentele reprezentative s-au redus numai la confruntări militare între cele două imperii rivale însoțite de negocieri paralele²², nesemnificative pentru soarta Țărilor române. Evenimentele amintite au pus în lumină faptul că nici una dintre puterile rivale nu a fost capabilă, cel puțin din punct de vedere militar și politic, să preia integral autoritatea și rolul statului dispărut la Mohács. Acest fapt explică, totodată, necesitatea încheierii

unei păci temporare, favorabilă din punct de vedere otoman reluării războiului împotriva Iranului. În aceste condiții s-a ajuns, în urma unui șir de tratative, la încheierea păcii din 19 iunie 1547²³ între Sfântul Imperiu Romano-German și Imperiul otoman, care a fost ratificată de sultanul Süleyman la 18 octombrie în același an²⁴.

Începând din noiembrie 1547, actele care provin din fondul **Turcica** demonstrează în mod peremptoriu calitatea Transilvaniei de "zonă fierbinte" a Europei veacului al XVI-lea și de placă turnantă pentru regiunea centrală și de sud-est a continentului nostru. Un număr mare de documente (circa 120) pune în lumină poziția diferențiată a Țărilor Române, rolul determinant jucat de principatul autonom al Transilvaniei în deznodământul confruntărilor politice și militare dintre Habsburgi și Poartă, precum și motivele – necunoscute încă – ale ieșirii Transilvaniei de sub dominația habsburgică și a trecerii în 1556, sub suzeranitatea Porții.

Astfel, incapacitatea puterilor rivale de a se substitui integral statului dispărut după lupta de la Mohács reprezintă condiția esențială în care promovarea unei politici abile de echilibru a asigurat existența Transilvaniei ca principat autonom. În cadrul acestei politici se înscriu: încheierea tratatului de pace de la Gilău (29 dec.1541) cu Ferdinand de Habsburg, precum și negocierile dintre Ferdinand și Isabella, pentru a pune în aplicare prevederile tratatului menționat. Trebuie să mai amintim că izbucnirea rivalității între episcopul de Oradea, Gh.Martinuzzi și comitele de Timiș, Petru Petrovici, s-a suprapus cu încercarea Porții de a ocupa, pe cale pașnică cetățile Becei și Bečkerek (Zrenjanin), puncte strategice însemnate pentru apărarea Banatului. Pretențiile oficiale otomane au fost exprimate numai în momentul adâncirii conflictului între Isabella și Martinuzzi. Începând din iunie 1546 și până în toamna anului 1551 Poarta nu numai că nu a renunțat la aceste revendicări teritoriale, dar chiar le-a extins și asupra ținutului Timiș²⁵. Pericolul de ciuntire a principatului autonom a impus unitatea de acțiune a stărilor privilegiate și a episcopului Martinuzzi. Împreună au știut să-și învâluie refuzul de cedare a cetății Becei într-un șir de "rugămini", adresate sultanului în care se înscriu 3 scrisori întocmite la 11-12 noiembrie 1547²⁶ în numele lui Ioan Sigismund Zápolya, Gh.Martinuzzi și a regnicolarilor din Ungaria. Textul lor reflectă creșterea îngrijorării față de reluarea pretențiilor teritoriale otomane, ca urmare a încheierii păcii între cele două imperii. În astfel de împrejurări se impunea înlăturarea oricărui motiv de nemulțumire a Porții stârnite de întârzierile cu care era trimis haraciul Transilvaniei. Aceasta a fost motivul pentru care guvernatorul Gh.Martinuzzi s-a străduit să le justifice cu o grijă deosebită. Răspunzătoare de întârzieri au fost așadar lipsa de argint provocată de o secetă îndelungată, importul argintului necesar din Polonia, etc.²⁷.

Stăpânirea de drept și de fapt a Transilvaniei a fost întotdeauna, din 1541 și până în 1699, nodul gordian al tratatelor osmano-habsburgice, generând nenumărate momente de impas. În asemenea situații s-au confruntat poziții ireconciliabile, care au putut fi îndreptate spre un compromis numai prin politica faptului împlinit, respectiv prin modificarea lăuntrică a raportului de forțe existent în Transilvania fie în favoarea principelui agreat de Poartă (Ioan Sigismund), fie în favoarea Curții de la Viena prin abdicarea reginei Isabella în numele minorului Ioan Sigismund (1551).

Documentele incluse în volum pun așadar în lumină locul real și dimensiunile dobândite, în așa-numita perioadă a interregnelui, respectiv de la abdicarea reginei Isabella din 1551 și până la reînscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya în 1556, de lupta acerbă pentru stăpânirea principatului Transilvaniei²⁸. Nu este întâmplător faptul că documentele reflectă, în mod inegal, intervențiile militare otomane din anii 1551-1552 în Transilvania și în Banat. Probabil că o parte a corespondenței trimise de otomani spre Banat și Transilvania nu a mai fost vândută de dragomanii Porții oratorului imperial la Istanbul, Giovanni Maria Malvezzi, arestat la 1 august 1551 din ordinul marelui vizir, Rüstem pașa²⁹. Numărul mare de acte (38), care privesc expediția otomană în Banat și intervenția domnului Moldovei, Ștefan Rareș, în Transilvania³⁰, poate fi pus în legătură cu informațiile transmise Curții de la Viena de reprezentanții săi trimiși să cârmuiască fostul principat autonom. Majoritatea documentelor cuprinde scrisori redactate în numele sultanului Süleyman Kanunî și a vizirului Ahmed pașa, comandantul oștii însărcinate cu cucerirea Banatului. Deși campania împotriva Iranului a ocupat locul central al politicii otomane în anii 1551-1552, acest fapt nu l-a împiedicat pe sultan să acorde atenția cuvenită înlăturării ocupației habsburgice din Transilvania. Luptele cu Safavizii din Iran explică însă diluarea efortului otoman în suprimarea imixtiunii habsburgice din Transilvania.

Pe de altă parte, tocmai documentele incluse în volum ne îngăduie să subliniem valoarea de simbol conferită prezenței lui Ioan Sigismund Zápolya în fruntea principatului, eforturile repetate și armele psihologice folosite de Poartă³¹ pentru a-i sili pe reprezentanții stărilor privilegiate și ai autorităților locale să alunge trupele habsburgice din Transilvania. În acest scop, Poarta a recunoscut sau, mai bine zis, a proclamat dreptul stărilor privilegiate de alegere liberă (**libera electio**) a voievodului pe care-l doreau. Mai mult, exercitarea dreptului de **libera electio** de către stări a fost definită de sultan, la sfârșitul lui decembrie 1552, ca un vechi obicei al țării³². Ea era considerată, nu fără temei, primul pas de revenire în sistemul otoman de alianțe și vasalitate față de Poartă.

Cu totul noi și interesante sunt datele cu privire la aplicarea soluției otomane pentru rezolvarea crizei politice din Transilvania și pentru revenirea

principatului autonom în sistemul de alianțe al Porții. De altfel, soluția era previzibilă, tradițională, înscriindu-se în jocul politic prefigurat de Poartă pentru a neutraliza prezența Habsburgilor în Europa centrală. Astfel, cedarea întregii Transilvanii, inclusiv a cetăților Cașovia, Oradea și Gyula, precum și plata haraciului anual de 30.000 de ducati pentru Ungaria au fost fixate de Poartă drept condiții sine qua non pentru reluarea tratatelor de pace³³ cu Viena. De altfel, declarația oficială de renunțare la Transilvania și la cetățile sale³⁴, amânată din răspunderi de către Ferdinand I de Habsburg, a fost singura acțiune politică prin care Curtea de la Viena a mai putut "cumpăra" pacea cu Imperiul otoman. Soluția "retrocedării benevole" impusă Curții vieneze de desfășurarea evenimentelor din anii 1555-1556 a transformat Transilvania, în planurile diplomației imperiale, în monedă de schimb pentru garantarea teritoriilor stăpânite în Ungaria, Croația și Slavonia³⁵.

Majoritatea actelor din volum contribuie – așa cum am menționat – la delușirea mai aproape de adevăr și de realitățile vremii a unor întrebări ridicate de istoria principatului autonom al Transilvaniei. Iar aceasta cu atât mai mult, cu cât până acum istoria politică și diplomatică a acestei țări românești nu s-a bucurat – din motive străine de știința adevărată – de atenția cuvenită și necesară a istoriografiei române. Cunoașterea mai temeinică a mecanismelor de instaurare și de translație a diferitelor influențe și stăpâniri asupra Transilvaniei reprezintă condiția necesară definirii conținutului, limitelor și cronologiei procesului numit de istorici suzeranitatea otomană asupra Țărilor Române de la răsărit și sud de Carpați.

Dorim să mulțumim, în încheiere, Direcției Generale a Arhivelor Statului pentru solitudinea de care a dat dovadă în a ne oferi spre cercetare, sub formă microfilmată, întregul fond **Staatskanzlei Türkei** de la **Haus-Hof-und Staatsarchiv Wien**.

Se cuvin deasemenea mulțumiri dr. Karl Nehring de la Südost Institut din München pentru înțelegerea cu care ne-a pus la dispoziție proiectul detaliat al cercetării și editării rapoartelor solilor și ambasadurilor imperiale la Istanbul în perioada 1539-1552, cu scopul de a evita includerea în volumul a actelor pe care le va edita.

- 1 Vezi **Istoria României. Tratat** vol.II, Ed.Acad.R.P.R., /1962/, P.629, 817, 818
- 2 Menționăm colecțiile de cronică și documente otomane editate de M.Guboglu și M.A.Mehmet; M.Guboglu, M.A.Mehmet, **Cronici turcești privind Țările Române**, vol.I, București, 1966; M.Guboglu, **Cronici turcești privind Țările Române**, vol.II, București, 1974; M.A.Mehmet, **Cronici turcești privind Istoria României**, Vol.I, București, 1976, vol.II, București, 1983, vol.III, București, 1986; M.Maxim, **Culegere de texte otomane**, Universitatea București, 1974; V.Veliman, **Relațiile româno-otomane 1711-1821**, București, 1984; T.Gemil, **Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești 1601-1712**, București, 1984.
- 3 Vezi C.C.Giurescu, **Despre caracterul relațiilor dintre români și turci** din volumul **Probleme controversate în istoriografia română**, Ed.Albatros, 1977, p.117.
- 4 Vezi **Istoria României. Tratat**, vol.III, ed.Acad.R.P.R., București, 1964, p.340,346.
- 5 Vezi problema majorării haraciului Moldovei în toamna anului 1552 la M.Maxim, **Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538-1574** în "Bulletin Association internationale d'Etudes du Sud-Est Européen", t.X, 2, 1972, p.232-240 precum și explicația documentată a acestei majorări la V.Veliman, **Câteva considerații privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea**, "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D.Xenopol", vol.XIX, 1982,p.288-300.
- 6 K.Nehring, **Kaiserliche Gesandtschaftsberichte und Finalrelation aus Konstantinopel als Quelle zur Geschichte Südosteuropas im 16. und 17. Jahrhundert**, "Etudes Balkaniques", 3, 1986, p.111-114.
- 7 A.von Gévay, **Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte. Aus Archiven und Bibliotheken**, vol.1-3, Viena 1838-1842
- 8 A.C.Schaendlinger, **Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V. Ferdinand I und Maximilian II. aus dem Haus-Hof und Staatsarchiv zu Wien**, unter Mitarbeit von Claudia Römer, Viena, 1983
- 9 A.C.Schaendlinger, **Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter aus dem Haus-Hof und Staatsarchiv zu Wien** unter Mitarbeit von Claudia Römer, Viena, 1986.
- 10 Vezi **Topkapî Sarayı Müzesi İstanbul Koğuşlar K.888** – aflată subformă de microfilm la Direcția Generală a Arhivelor Statului, **Colecția Microfilme Turcia**, rola 48.
- 11 U.Heyd, **Ottoman documents on Palestine 1552-1616. A study of the firman according to the Mühimme Defteri**, Oxford, 1960, p.XVIII; M.Berindei, G.Veinstein, **L'Empire ottoman et les Pays Roumains 1544-1545**, Paris, 1987, p.9-10.
- 12 Vezi V.Veliman, *op.cit.*; Cr.Feneșan, **Un aspect méconnu de la fondation de l'eyalet de Timișoara: l'instauration des autorités ottomanes à Timișoara en 1552**, "Revue des Etudes Sud-Est Européennes", vol.XXVII, 1-2, 1989, p.73-79.
- 13 Vezi doc.nr.6 și nr.7.
- 14 Vezi doc.nr.3.

- 15 Vezi doc.nr.6261 de la Topkapı Sarayı Müzesi ed.Cr.Feneşan, Jean-Louis Bacqué-Grammont, **Notes et autres documents sur Aloisio Gritti et les Pays-Roumains**, "Anatolia Moderna", III, 1992, p.86-87.
- 16 Vezi doc.nr.4.
- 17 Vezi doc.nr.5.
- 18 Vezi doc.nr.2.
- 19 Vezi doc.nr.4 din 22 iulie 1539.
- 20 Vezi I.H.Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, vol.IV, p.337 și după el T.Gemil, **Români și otomanii în secolele XIV-XVI**, Ed.Academiei Române 1991, p.22-46.
- 21 Vezi doc.nr.6.
- 22 A.C.Schaendlinger, **Die osmanisch-habsburgische Diplomatie in der ersten Hälfte des 16. Jhdts**, "Osmanlı Araştırmaları", IV, 1984, p.186.
- 23 Ibidem, p.188-191; Pentru detalii vezi E.D.Petritsch, **Der Habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547**, "Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs", vol.38, 1985, p.53-55.
- 24 Ibidem p.55-59, 71-80.
- 25 A.Verancsics, **Öszes munkai. Monumenta Hungariae Historica, series Scriptores**, vol.VI, p.186.
- 26 Vezi doc.nr.10-12
- 27 Vezi doc.nr.11.
- 28 Ele completează reconstituirea acestei epoci făcută de A.Veress, **Erdély fejedelmi interregnuma (Izabella királyné diplomáciai működése 1551-1556)**, Budapest, 1899, "Ertekezések a történeti Tudományok Köréből", vol.18, nr.2.
- 29 Jean-Louis Bacqué-Grammont, **Une lettre de Ferdinand d'Autriche à Soliman le Magnifique**, "Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes", vol.70, 1978, p.67.
- 30 Vezi seria documentelor cuprinse între nr.22 și nr.61.
- 31 Iminența invaziei otomane, pierderea averilor și a vieții, distrugerea totală a Transilvaniei au fost folosite din februarie și până în august 1552 ca mijloace de presiune psihologică asupra stărilor și notabililor din Transilvania și Banat.
- 32 Vezi firmanul sultanului Süleyman Kanunî din 28 decembrie 1552 – 6 ianuarie 1553 prin care recunoștea nobilimii dreptul de a alege potrivit "vechiului obicei" pe candidatul propriu, cu condiția de a-i alunga pe imperiali din Transilvania, doc.nr.59.
- 33 Aceste condiții i-au fost comunicate în iunie 1556 lui Ferdinand I de Habsburg de către oratorii săi la Istanbul, vezi doc.nr.122.
- 34 Declarația a fost întocmită în iunie –iulie 1556, fiind anexată memoriului consilierilor unguri către Ferdinand (doc.nr.123). Ea reprezintă o parte a textului scrisorilor de răspuns adresate sultanului, oratorilor imperiali și marelui vizir Ali pașa. Ferdinand îi anunța sultanului renunțarea formală la Transilvania și la cetățile sale în favoarea lui Ioan Sigismund Zápolya, în timp ce în scrisoarea către oratorii săi la Poartă adăuga în codicilul secret următoarele: "nu va ceda turcilor Ungaria și partes adnexas și va lupta pentru acestea în caz de nevoie, deși preferă pacea".
- 35 Vezi instrucțiunile date de Ferdinand la 27 martie 1556 oratorilor săi de la Istanbul, doc.nr.121.

Arta românească și pictura veneto-cretană în secolul al XVII-lea

Țările române – în primul rând Țara Românească, apoi, într-o măsură mai mică, Moldova și, în cele din urmă, chiar și mediul artistic românesc din Ardeal – au fost atrase, pas cu pas, în cursul veacului al XVI-lea, în albia procesului de „internaționalizare” și omogenizare sub semn veneto-cretan a picturii sud-est europene. Această integrare a urmat îndeaproape curba ascendentă a influenței grecești în spațiul cultural și religios românesc. Departate de a fi simple accidente, vibrații întâmplătoare ale vectorului creației artistice locale, elementele veneto-cretane au fost determinante în precizarea dinamicii acestui vector, ponderea lor fiind, la o privire cantitativă, aproape egală cu cea a tradiției autohtone în conturarea faciesului artistic românesc al secolului al XVI-lea. Artiștii veniți, de cele mai multe ori, din „provincia” veneto-cretană – adică mai ales din Grecia centrală și de nord-vest — au potențat în chip paradoxal individualitatea artei românești, conferindu-i în același timp, un aer de „modernitate” și asigurându-i participarea la comunitatea artistică post-bizantină din Balcani.

După ce vreme de două veacuri fuseseră un teritoriu de frontieră, cu un chip cultural și o experiență istorică frământate de tentația alternativelor, Țările române sunt imobilizate, în ultima parte a secolului al XV-lea, pe axa ariei de civilizație bizantino-slavă. Bizanțul de după Bizanț se instalează acum definitiv, pentru a nu mai ceda locul decât târziu, în primele decenii ale veacului al XIX-lea, unei Europe ce se străduise intermitent și cu succes schimbător, în secolele al XIII-lea , al XIV-lea și al XV-lea să integreze în propria sa geografie culturală Carpații și bazinul inferior al Dunării. Expresia cea mai directă a acestui proces a fost modelarea artei românești din veacul al XVI-lea în conformitate cu principiile școlii veneto-cretane. Stil oficial și dominant al creștinilor din Turcografie, maniera veneto-cretană a luat în stăpânire tradiția – ezitantă și încă deschisă spre Occident – a artei locale, aliniind-o cu autoritate unor norme, generale la scară sud-est europeană, în același timp grecești și ortodoxe. Acest nou limbaj al imaginilor și al formelor nu face, în final, decât să dea glas unor fenomene care traversează toate straturile istoriei generale, purtându-și eco-ul în registrul mentalităților elitelor, al sensibilităților colective ori al circulației ideilor.

Pe acest temei se așează studiul raporturilor dintre arta românească și pictura veneto-cretană în secolul al XVII-lea. Analiza problematicii concentrate de veacul precedent dăduse loc unui demers comparativ în care considerațiile de ordin stilistic constituiseră principalul instrument de lucru¹. Disocierile, asemănările și analogiile permisese să desfășurarea unei investigații complete a picturii murale, icoanelor, ilustrației de carte și artelor somptuare, precum și identificarea, pe fiecare nivel de creație artistică, a ponderii exacte a elementelor veneto-cretane. În ciuda diversității sale, imaginea finală era suficient de coerentă pentru a îngădui fixarea reperelor în raport cu care s-a derulat fenomenul constituirii unui orizont artistic românesc cu trăsături inconfundabile în cadrul tradiției post-bizantine.

Atât cronologic, cât și metodologic, cercetarea secolului al XVI-lea nu a avut decât un caracter preliminar. Este evident astăzi că analiza stilistică a unui univers figurativ de factură medievală, fie ea și întârziată, cum este cazul Sud-Estului european, nu poate fi un scop în sine decât cu riscul punerii între paranteze a **istoricității** fenomenului. Or, ceea ce contează în ultimă instanță, este caracterul funcțional al imaginilor într-un context social dat. Prin urmare, jocul analogiilor stilistice nu a fost convocat în cuprinsul studiului veacului al XVII-lea decât cu titlul de argument al unei demonstrații care s-a bizuit, în principiu, pe alte elemente. Este vorba, mai precis, despre circulația unor motive iconografice și despre urmărirea felului în care funcția imaginii dobândește valențe noi, sau măcar diferite de cele ce pot fi observate în epocile anterioare. Pentru că, în cele din urmă, însăși ambianța stilistică a artei sud-est europene este radical schimbată față de veacul al XVI-lea.

În secolul al XVII-lea, noțiunea de pictură veneto-cretană este, mai degrabă, de natură arheologică. Astfel, diglosia stilistică nu mai traduce o conștiință a pluralității sau dualității formelor derivată din programe cu orientări culturale diferite, ci este expresia, uniform distribuită, a exercițiului tehnic asimilat în ateliere. De aceea, relativa omogenitate a picturii balcanice din veacul XVII-lea nu mai este dată, ca odinioară, de autoritatea unor centre de creație – precum Creta, Veneția sau muntele Athos – și de prestigiul unor maeștri – ca de pildă, Theofan Bathas –, ci de circulația intensă a cartoanelor și a caietelor de modele. Diglosia și eclecticismul stilistic încetează deci să mai fie o opțiune a pictorului, motivată fie de propria sa experiență artistică, fie de presiunea comanditarului. Eclecticismul este deja prezent în formația artiștilor, fiind permanent insinuat în repertoriile de modele care le stau la dispoziție. Eclecticismul reprezintă acum însăși tradiția și se bucură de indiscutabilul prestigiu al acesteia.

Consecința este pe cât de paradoxală, pe atât de importantă. Alegerea modelului din patrimoniul de forme bizantin sau din oferta stilistică occidentală este coborâtă de la nivelul unei crize de conștiință și al unui conflict estetic în

registru inventarului de tipuri iconografice. Faptul de a opta între tradiție și modernitate fusese, în veacul al XVI-lea, urma materială a unei tensiuni, rezultatul unei diferențe de potențial între ceea ce artiștii și publicul lor nu se puteau opri să admire, adică triumful artistic renașcentist și manierist și, pe de altă parte, ceea ce se simțeau încă datori să venereze – tradiția bizantină înrădăcinată într-un patrimoniu religios tot mai des privit ca o moștenire națională elenică, ca un instrument de supraviețuire a grerității și creștinismului oriental. Acum, chiar și acest patrimoniu – dincolo de atașamentul moral indiscutabil pe care continuă să-l suscite – este raționalizat prin confruntarea din ce în ce mai sistemantică cu gândirea occidentală și cu cea antică, din nou recuperată.

În ceea ce privește domeniul vizualității, acesta capătă o oarecare autonomie, prin utilizarea unor modele de referință situate tot în ordinea figurativă. Practic, imaginile nu se mai raportează nemijlocit la un sistem de validare exterior, cel teologic, ci funcționează după o dinamică internă, declanșată de configurația caietelor de modele. Un epifenomen al acestui proces – ilustrat, de pildă, de redactarea **Apocalipsei** de la Dionisiou – este cel de „spălare” a originii unor teme iconografice (de obicei de sorginte occidentală) și de rescriere a istoriei lor plecând din interiorul sistemului. În al doilea rând, explozia caietelor de modele contribuie hotărâtor la „internaționalizarea” rapidă, în limitele sud-estului european firește, a experimentelor întreprinse de fiecare școală locală. Mai mult decât în orice altă perioadă, originea etnică și zona de proveniență a meșterilor devin indiferente, dacă nu chiar amăgitoare atunci când sunt folosite ca elemente de circumscriere stilistică. În Țara Românească, de exemplu, ansamblul de la Arnota, realizat de Stroe din Târgoviște, este mai aproape, prin rafinamentul său grafic și prin prețiozitatea decorăției, de memoria picturii cretano-athonite a secolului al XVI-lea decât, bunăoară, frescele de la Topolnița, executate într-o manieră frustă, aproape populară, de doi zugravi veniți din Grecia de nord-vest: Dima Vlahul și Gheorghe Grecul.

Pe de altă parte, se poate observa cum această relativă autonomizare a domeniului figurativ înlesnește pătrunderea unor elemente occidentale, fără a mai da loc deliberărilor și controverselor care frământaseră mediile artistice în epocile anterioare. Simpla includere a unor astfel de elemente în caietele de modele le investeste cu o autoritate pe care altădată nu o putea conferi decât teologul ordonator al programului. De fapt, nu este vorba decât despre infiltrarea, pe această cale anonimă, a unor citate iconografice și a unor formule expresive împrumutate din repertoriul baroc. Trei au fost porțile care s-au deschis larg în fața provocării barocului. Mai întâi, școala de nord-vest, prin activitatea lui Frankos Kontaris și Frankos Katellanos, apoi Țara Românească – unde imaginea emblematică este cea a **Răstignirii** de la Cretulești – și, în sfârșit, Moldova lui Vasile Lupu unde pătrund, prin intermediul mediului artistic ucrainean, ecouri ale barocului polonez.

Estomparea medierii ecleziastice a favorizat, în plus, libera circulație în interiorul caietelor de modele a unor motive apocrife și populare. Interferențele de origine sunt și aici maxime, un exemplu ilustrativ fiind prezența în pictura din Țara Românească – la Arnota, Roata-Cățunu și Topolnița – în redactarea **Judecății lui Pilat** a unor detalii iconografice noi: apariția soției lui Pilat, purtând coroană și a unui scrib consemnând sentința. Or, aceste detalii sunt incluse în narațiunile scenei din unele manuscrise grecești din veacul al XVII-lea (e.g. ms. gr. 601 de la Biblioteca Academiei Române). Cum s-au transmis în iconografie aceste amănunte ce țin de o interpretare populară a epicii creștine? Cum au fost transpuse din mediul literar grecesc în imagini românești? Iată întrebări redutabile la care nu se poate răspunde decât prin soluția caietelor de modele elaborate în centre culturale omogene, în care comunicarea dintre text și imagine era directă. Astfel de centre au fost, în cursul secolului XVII-lea, Athosul (mai atașat de stereotipele stilistice ale veacului precedent) și Epirul – purtător al unui dinamism artistic în care controlul ierarhiei ecleziastice nu a jucat decât un rol extrem de discret.

În ce măsură însă relaxarea acestui control și autonomizarea domeniului figurativ s-au resimțit cu adevărat la nivelul funcției imaginii? Și, mai ales, pe ce căi?

De la primul nivel al analizei pot fi privite modificările înregistrate de aspectul vizual al universului artistic sud-est european. Ilustrarea în ciclu narativ și stilul monumental cedează pas cu pas locul tehnicii juxtapunerii de tablouri: în cadrul programelor decorative, scenele devin autonome, pot fi supuse, fiecare în parte, izolării și decupajului. Realizarea decorului mural cere acum, în primul rând, abilitatea de a asambla imagini ce dețin o raționalitate și un sens propriu. Pe un drum lipsit de orice fel de spectacol, pictura balcanică a secolului al XVII-lea înfăptuiește, bine disimulată sub masca inventarului formal bizantin și cu două secole întârziere față de arta occidentală, trecerea de la imaginea medievală la tabloul modern. Pictura e tot mai puțin percepută drept o scriere sacră redactată în cod figurativ și ascultând de regula coerenței mesajului; ea se impune treptat ca o colecție de reprezentări plastice ce se supun rigorilor organizării compoziționale. Se petrece în acest punct un fel de „revoluție de catifea”, foarte puțin declarativă, dar perfect sesizabilă, ce descompune, din interior și fără riscurile evidenței, sistemul figurativ post-bizantin, netezind calea instalării, pe firul veacului al XVIII-lea, a tabloului de tip occidental în spațiul cultural al Europei de sud-est. Semnul inconfundabil al acestui proces revoluționar este apariția, către sfârșitul secolului al XVII-lea, a portretelor de meșteri și autoportretelor de pictori. În acest fel, îndeletnicirile artistice sunt investite cu o autonomie necunoscută tradiției, în măsura în care este justificată nu de prestigiul mesajului religios, ci de demnitatea gestului creator.

La un al doilea nivel de analiză se remarcă o schimbare a rosturilor imaginii în sensul unei socializări mai precise a tematicii. Imaginile își pierd tot mai frecvent neutralitatea teologică, pentru a comenta, cu mijloace specifice și cu respectul vocabularului bizantin, contextul transformării mentalităților, practicilor și sensibilităților colective. **Pilda talanților** capătă astfel, uneori, o dezvoltare amplă, parcurgând câteva scene ce transpun, de fapt, episoade de manipulare nechibzuită a monedei. Alteori, în redactarea **Judecății din Urmă** artiștii cufundă în râul de foc un personaj nou: bogatul. Textele epocii n-ar fi suportat o condamnare atât de radicală și lipsită de nuanțe a economiei întemeiate pe acumularea de capital financiar. O biserică scăpătată, în permanentă căutare de resurse de subzistență, cum era cea din sud-estul Europei, trebuia să se mulțumească, prin vocea unor prelați ca Ilie Miniatul, Ioan Avramios ori Antim Ivireanul să acuze doar proasta utilizare a avuției. Imaginea arată însă ceea ce teologii nu puteau rosti: banul ca atare este incriminabil, iar monetarismul generează, prin definiție, secularizarea societății. Astfel de imagini nu impun însă regula. Ele demonstrează totuși vocația spre o mai mare elocvență a picturii post-bizantine, faptul că – prin mijlocirea școlii veneto-cretane – arta sud-est europeană a secolului al XVII-lea, inclusiv cea românească, începe să gândească, încă timid, este drept, prin imagini. Tradiția bizantină impusese practica imaginilor gândite într-un sistem exterior celui al vizualității, adică în discursul teologic. Acum, imaginile încep să gândească după metode proprii, ce țin de orizontul formelor.

Problematica esențială degajată de cercetarea raporturilor dintre arta românească și pictura veneto-cretană în secolul al XVII-lea are deci în centrul procesului de transformare lentă a funcției imaginii religioase, deziconizarea acesteia sub presiunea picturii occidentale, exercitată prin intermediul veneto-cretan.

Dacă în secolul precedent școala veneto-cretană îndeplinise misiunea de catalizator al identității artistice românești în perimetrul post-bizantin, ea nu mai deține acum decât modesta partitură de vehicul al unor inovații stilistice punctuale și al unor tipare iconografice noi pe care ea însăși nu le mai asimilează, punându-le doar în circulație pe orbita caietelor de modele. De fapt, în veacul al XVII-lea, pictura veneto-cretană nu mai există ca școală artistică relativ omogenă, ci, pur și simplu, ca mediu în transparența căruia se zărește altceva, ca instrument de vindecare a reticenței în fața noutății stilistice și iconografice, ca rețea prin care se transmit, sub formă de citate, datele formale ale barocului.

- 1 Daniel Barbu, **Relațiile artistice dintre țările române și școala veneto-cretană în secolul al XVI-lea** (rezumatul tezei de doctorat), Universitatea din Cluj Napoca, 1991; idem, **O mărturie a relațiilor artistice româno-grecești: Corbii de Piatră** (datare și încadrare stilistică), „Cercetări de Istorie și Civilizație Sud-Est Europeană” IV, 1987, pp. 113–123; idem, **Biserica Buna Vestire Greci din Pitești – un ansamblu veneto-cretan din veacul al XVI-lea**, „Verbum” II/1–6, 1991, pp. 105–114. idem, **Școala veneto-cretană și ilustrația manuscriselor slave din Țările române în secolul XVI**, RITL XXXIX/3–4, 1991, pp. 403–408.

Evenimentele sud-est europene în primele periodice românești (1829–1859)

Primele periodice românești apar după Pacea de la Adrianopol, când Poarta a recunoscut autonomia politico-administrativă a Principatelor Române, acceptând acordurile marilor puteri încheiate la Londra, în iulie 1827 și martie 1829 referitoare la autonomia Serbiei, în plină perioadă de desfășurare a războiului ruso-turc și a mișcărilor de eliberare socială și națională izbucnite în multe din posesiunile Turciei europene. Este așadar firesc ca aceste periodice să furnizeze, cu precădere, știri despre evenimentele generate de anacronismul dominației otomane.

În cele trei decenii care au marcat perioada dintre semnarea Tratatului de pace de la Adrianopol și înfăptuirea Unirii Moldovei cu Muntenia – constituirea statului național român – sistemul otoman a traversat câteva crize majore. Principala cauză a acestora, a fost lupta de emancipare națională a popoarelor dominate, cu cele două componente ale sale: câștigarea independenței politice depline și unificarea teritorială în jurul nucleelor statale pivot (Grecia, Serbia, Principatele dunărene). Este de altfel, perioada afirmării „programelor naționale” moderne ale acestor popoare. De asemenea, este vorba de deceniile în care marile cancelarii europene au început să manifeste un interes tot mai acut pentru destinul succesiunii dominației Imperiului otoman, cel puțin pe continent (vezi, de pildă prezența Turciei între puterile învingătoare în războiul Crimeii din 1853–1856). El avea să fie foarte prezent din rațiuni diverse (economice, financiare, strategice, de prestigiu etc.) până la dispariția Sublimei Porți. Prin urmare, „chestiunea orientală” a dobândit dimensiuni noi în perioada aflată în atenția noastră. Evaluarea realistă a profunzimii crizei nu poate face abstracție de acțiunile centrifuge ale unor autorități otomane locale, îndeosebi periferice, fie civile, fie militare, și nici de tentativele – parțial eșuate – de reforme interne preconizate de elita conducătoare de la Istanbul. Să reținem totuși că epoca „Tanzimatului”, inaugurată în 1839, avea să determine supraviețuirea Imperiului încă nouă decenii. În mod cert, este perioada de început a modernizării, a „europenizării” societăților sud-est europene, inclusiv a celei otomane¹. Sunt deci o multitudine de procese, fenomene, evenimente, repere de interes care puteau

atrage atenția opiniei publice din teritoriile românești grație eforturilor foarte tinerilor publiciști români îndeobște intelectuali de marcă și oameni politici în afirmare.

Pentru a ilustra criteriile care au stat la baza selecției de texte excerptate din presa românească a primelor trei decenii de la data apariției, încercăm o succintă trecere în revistă a principalelor evenimente din Sud-Estul european ale căror ecouri le-am întâlnit în paginile acestora.

Grecia. Mișcările de eliberare din Balcani de la începutul secolului al XIX-lea au fost stimulate de exemplul dat de poporul grec în lupta sa de eliberare. Rezultatele războiului de independență au depășit pe cele obținute de revoluția sârbă și datorită unor factori specifici: 1. Societatea greacă, mai dezvoltată, cu o diaspora mai organizată, a imprimat mișcării de eliberare din Grecia caracterul unei revoluții burgheze; 2. Interesele marilor puteri față de importanța geopolitică și strategică în Mediterana au determinat intervenția acestora în favoarea Greciei. Rezultatul a fost fondarea primului Stat balcanic independent, eveniment de referință pentru evoluția mișcării de emancipare a popoarelor din Balcani și totodată pentru politica mediteraneeană și europeană. Deci, în perioada 1821–1829 mai cu seamă, Grecia s-a aflat în centrul atenției politicii europene dar ecourile acestor evenimente pot fi urmărite, în periodicele românești numai după 1829.

În perioada 1828–1831 Grecia va fi condusă de Ioannis Capodistria² care se remarcă prin tendința de modernizare a vieții economice; Tratatul de pace de la Londra din mai 1832 (Marea Britanie, Rusia și Franța) marchează pentru Grecia începutul monarhiei prin urcarea pe tron a lui Otto de Bavaria. O analiză a evoluției organizării instituțiilor din perioada următoare duce la concluzia că intervenția bavareză în viața politică a Greciei schimbă cursul firesc al istoriei poporului grec și este „departe de a marca un progres”³ față de politica lui Capodistria care preconiza o modernizare rapidă. Ca urmare a mișcării de protest împotriva xenocrației (comentată și de George Barițiu care vorbește despre lipsa de afinitate dintre popoarele grec și german) este promulgată, în martie 1844, o constituție de orientare conservatoare care inaugurează perioada monarhiei constituționale ce va dura până în 1856.

Se cuvine să menționăm că acele constituții care i-au precedat (1822, 1823, 1827) au fost mai întâi expresia ideilor revoluției franceze, apoi a constituției americane, fapt care nu a trecut neobservat în primele periodice, din care am excerptat referiri atât la evenimente, cât și la cele două personalități marcante ale deliberărilor din Parlamentul grec din 1844, Alexandros Mavrocordatos și Ioannis Colettis, conducătorii primelor guverne constituționale. Acesta din urmă lansa, într-un discurs parlamentar din ianuarie 1844, proiectul unificării elenismului

– devenit idee forță a spiritului public grec. Prin acest plan vast cunoscut sub denumirea de „Marea Idee”, Colettis susținea că regatul Greciei, constituit de fapt din partea cea mai mică și mai puțin productivă (Macedonia, Tracia, Epirul, Tessalia, Insulele egeene rămăseseră sub dominația otomană), ar trebui să cuprindă în realitate multe alte regiuni, aflate în cuprinsul ariei geografice pe care se întinsese odinioară Bizanțul, zone în care istoria și cultura greacă nu se alteraseră decât foarte puțin în secolele de dominație otomană.

Realizarea acestei idei ar fi condus la deteriorarea echilibrului teritorial în Balcani astfel încât Anglia, interesată în menținerea statu-quo-ului a blocat orice inițiativă în acest sens, întărindu-și influența în Grecia în defavoarea Franței. Raporturile internaționale în această perioadă au influențat atitudinea cabinetelor europene față de evenimentele din Grecia, precum și politica acestora față de Imperiul otoman și problema orientală. Se punea din ce în ce mai mult sub semnul întrebării problema menținerii dominației otomane, lupta pentru supremație în Grecia concretizându-se prin intervenția marilor puteri și instalarea monarhiei bavareze⁴.

Dacă revoluția sârbă (care, la fel ca cea greacă, nu a eliberat decât o parte din teritoriul ei național) a fost deșeurată de indiferența și interesele Europei, cea greacă a suferit din cauza intervenției puterilor occidentale. În interior, mișcarea de eliberare a Greciei s-a manifestat prin rezistența la xenocrație iar în exterior prin activități în teritoriile „captive”⁵. Știri despre revolte continue, represalii turcești împotriva grecilor, incidente de frontieră, alături de știri cu un caracter strict politic sau economic, comercial, administrativ etc., vor fi relatate în paginile primelor periodice.

Un proces de edificare a unei societăți și a unui stat burghez își va croi drum în zonele parțial eliberate din Balcani – Grecia independentă, Serbia și Muntenegru cu o largă autonomie – tinzând spre o deplină afirmare, evoluție care va fi influențată de factorul european: urmările războiului ruso-turc, insurecțiile din Polonia, revoluțiile de la 1848–1849, războiul Crimeii, războaiele de unificare a Italiei sau a Germaniei.

Serbia. La începutul secolului al XIX-lea emanciparea Peninsulei Balcanice a debutat prin revoluțiile de eliberare din Serbia (1804) și din Grecia (1821–1829), prima favorizată de poziția ei de regiune periferică a Imperiului otoman, a doua de contactele directe și influența mai rapidă venind din zona mediteraneană. Insurecția din 1804 din Serbia de importanță balcanică și în egală măsură europeană a marcat începutul unui proces de transformări pe plan național și social care a condus la formarea statului modern sârb, prima nouă creație statală a popoarelor iugoslave, imbold al lanțului de revoluții care vor marca întregul secol al XIX-lea. Formarea națiunilor și a statelor moderne, fruct al acestor

revoluții și mișcări de eliberare, va obliga marile puteri la revizuirea politicii lor în Balcani. După recunoașterea autonomiei, Serbia încearcă să pună în aplicare Hatașeriful din 1830: reintegrarea celor șase regiuni (nahii) desprinse în 1813 și înlăturarea spahiilor otomani din țară. Acestea nu pot fi obținute decât pe cale revoluționară, motiv pentru care, în anii '30, prințul Miloș susținea orice mișcare ce tindea să submineze autoritatea otomană, începând cu Mustafa Pașa de „Scutari” până la mișcările de eliberare din teritoriile vecine, mai cu seamă din teritoriile bulgare⁶. Aproape fiecare periodic, începând cu anul 1829, informează cititorul român despre evenimente legate de activitatea prințului. În 1833 izbucnește insurecția din Serbia orientală spre a se extinde apoi, sub îndrumarea prințului Miloș; se instalează administrația sârbă, situație în care Poarta, pusă în față unui fapt împlinit, recunoaște, în mai 1833, noile frontiere ale Serbiei de cuprind teritoriile pe care de fapt le obținuse după revoluția de la 1804–1813. Perioada următoare este marcată de tulburări continue în imediata apropiere a frontierei sârbe (Niș: 1833, 1841; Pirot: 1836 și altele). În regiunea Niș, izbucnește în 1841 una din cele mai mari revolte țărănești în care este implicat și prințul Miloș care, după ce a pierdut tronul, incită la revolte în teritoriile de sub dominația otomană.

În **Muntenegru**, lupta de eliberare influențează mai ales zonele din apropierea Bosniei-Herțegovinei și ale Albaniei. Conflictele de frontieră erau constante, Muntenegru fiind refugiul rebelilor urmăriți de autoritățile otomane. În 1831 muntenegrenii atacă Zabljak și Podgorica susținându-l pe Pașa de Shkodra (revoltat împotriva sultanului); conflictele otomano-muntenegrene continuă până în 1842 când au fost stabilite frontierele Herțegovinei.

Bosnia este la rândul ei într-un permanent conflict cu puterea și opune rezistență reformelor lui Mahmud al II-lea. În **Croația**, evenimentele de după 1848 au contribuit la dezvoltarea sentimentelor naționale îndreptate spre emanciparea socială, economică și națională. Este perioada în care apar unele manifestări de solidaritate sârbo-croată și se stabilesc relațiile dintre Serbia și Muntenegru. Crește rolul Belgradului ca centru de activitate al revoluționarilor din toate regiunile jugoslave, unde se elaborează proclamații referitoare la unificarea slavilor de sud. Criza monarhiei habsburgice, mișcările naționale ale ungarilor, jugoslavilor, italienilor, stimulează noi planuri de acțiune în vederea pregătirii insurecției în toate zonele de sub dominație otomană. În anii următori are loc o luptă înverșunată împotriva puterii centrale. La Constantinopol se iau în acest timp măsuri militare menite să pună capăt rezistenței din Bosnia și Herțegovina (1850) și a celei din Muntenegru (1853).

Albania este marcată, de asemenea, de un șir de mișcări revoluționare conduse de Mustafa Pașa de Shkodra: insurgenții cuceresc Skopje îndreptându-se spre Veles, Bitolia, Ioannina. Revoltele sunt înăbușite de Poartă dar noi mișcări

izbucnesc în Albania în 1832 ca replică la recrutarea forțată și la efectuarea serviciului militar în afara teritoriului albanez.

Pe teritoriul **Bulgariei** spiritul revoluționar este menținut de insurecțiile din Balcani iar prințul Miloș întreține, din anii 1828-'29, relații strânse cu bulgarii din Vidin, Gabrovo sau Plovdiv prin numeroși agenți și diverse canale secrete⁷.

În ce privește **Turcia**, știrile din primele periodice se referă cu precădere la măsurile de reprimare a neîncetatei mișcări din zonă; acestea sunt detaliate și se încheie întotdeauna cu enumerarea prăzilor, a prizonierilor, a morților. Cum Turcia traversează o perioadă de reformă⁸, știrile care privesc măsuri de ordin politic, economic, cultural, chiar și unele modernizări introduse în viața cotidiană-sărbătoriri, acțiuni de protocol, vestimentație – parvin cititorului român prin relatări binevoitoare și de mai mare întindere.

Din această succintă schiță a evenimentelor din Sud-Estul european care se reflectă în primele periodice românești nu poate să lipsească războiul rusoturc (1828–1829) care formează, în Moldova, obiectul și unicul subiect a trei foi separate premergătoare „Albinei” românești, iar în Muntenia ocupă spații largi în „Curierul românesc”.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea Principatele române aveau să treacă și ele prin numeroase prefaceri economice și sociale. Referindu-se la cele două decenii care au precedat anul 1855, Alecu Russo observa că în acest răstimp „mai mult a trăit țara decât în cele de pe urmă două veacuri”. Angrenate tot mai intens – după Tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774) dar mai ales după Pacea de la Adrianopol (1829) – în circuitul comerțului european, Țările române se înscriu treptat în procesul de modernizare⁹. Folosind toate mijloacele puse în slujba progresului social, dezvoltarea pe care a luat-o învățământul și tiparul creează mediul propice unei acțiuni culturale care se desfășoară în diferite domenii, inclusiv prin presa aflată încă la primii pași.

Pe un teren total lipsit de o publicație periodică în limba română, anul 1829 marchează data apariției, în Moldova a „Albinei românești” și în Țara Românească a „Curierului românesc”. Gheorghe Asachi, inițiatorul „Albinei” își înștiințează cititorii, printr-o foaie volantă, că publicația preconizată va cuprinde „politicești” și interesante novitale din toate țările lumii, buletine de la teatrul războiului, culegeri istorice, literare și filologice, în spiritul unor reguli „după sistima practisită în țările politice”. Și toate acestea, subliniază Asachi, „în limba patriei”. Prenumeranții care vor colecționa toate numerele, precizează Gh. Asachi, „vor avea în casa lor un hronograf deplin de evenimente în mijlocul cărora însuși viază”.

„Curierul românesc” care apare la 8 aprilie 1829 sub conducerea lui Ion Heliade Rădulescu și a lui C. Moroiu s-a dorit, și a fost în realitate „un vestitor

de obște” structurat, la început, pe înștiințări „din afară”, de regulă de la Petersburg, comunicate din timpul războiului ruso-turc” de la trupul armii Caucasului” și știri „dinlăuntru” de obicei de natură administrativă. Unică sursă de informare pentru cei ce nu aveau acces la presa străină, atât „Albina” cât și „Curierul” au fost timp îndelungat instrumentele prin care cititorul putea lua contact cu evenimentele care se petreceau dincolo de frontierele spațiului românesc, canale importante prin care puteau fi receptate concepții mai evoluate – unul din drumurile spre lumea modernă. Sub aspectul care ne interesează, acela al reflectării evenimentelor sud-est europene se remarcă o similitudine, firească dacă ținem seama de sursa lor comună: Petersburg, Constantinopol, Smirna, Corfu. Știrile care privesc țările occidentale au un spectru larg pentru posibilitățile de atunci: Franța, Germania, Belgia, Elveția, Spania. America, chiar Australia (sau „a 5-a parte a lumii”). Alături de relatarea evenimentelor „din afară” (care ocupă totuși spațiul cel mai mare în economia publicațiilor deși atenția cercetărilor s-a îndreptat cu precădere spre interesul pe care îl prezintă pentru contribuțiile din domeniul limbii și literaturii), pot fi urmărite știri din țară precum și rubricii, din ce în ce mai substanțiale, pe probleme de economie, educație, răspândirea unor cunoștințe științifice etc.

Până în jurul anului 1835, aceste periodice se limitează la informarea seacă, redactorii nu au încă profesionalismul necesar pentru a selecta și rezuma într-o expunere omogenă știri provenind din surse diferite; ei preiau știrea, nu intervin, nu comentează, nu pun sub semnul întrebării autenticitatea informației. O redau fără emoție și fără culoare. Nu-i surprind știrile uneori contradictorii – în funcție de sursă, acestea sunt doar preluări, traduse, poate nu întotdeauna foarte corecte dar, pentru acele vremuri, scrie Mihail Kogălniceanu în 1855”... ele fură o adevărată revoluție pentru români. Ele deschise o lume nouă punându-i în contact cu celelalte popoare, mai civilizate, arătându-le faptele, propășirile și mai ales driturile”.

Ambii redactori sunt în permanentă căutare de prenumerați. În 1833 Gh. Asachi se mai plânge de „puținul succes” pe care îl are publicația sa; atât „Albina” cât și „Curierul” recurg la formula bilingvismului pentru a face accesibilă gazeta lor și necunoscătorilor de limbă română, iar în 1847 Asachi salută apariția cu litere latine a „Curierului” care a reușit astfel să doboare „zidul cel chinez cel opuneau literele kirilice”. În 1849, Asachi ținea să sublinieze că „Albina” nu a renunțat niciodată să urmărească ”cursul evenimentelor politice ce în zgâlțâiturile lumii înrăurează și preste ungheriul pământului în care soarta ne-a așezat”, afirmație ce ne îndeamnă să credem că atitudinea lui Asachi nu era chiar atât de conservatoare pe cât a fost acreditată până în prezent de către specialiști. Până la „explozia” publicistică din anul 1848, și din următorii ani, când apar numeroase publicații, „Curierul” rămâne în Muntenia sursa principală de informare în care

Ion Heliade Rădulescu polemizează uneori – detașându-se prin aceasta de „Albina” –, stimulând interesul cititorului pe care-l îndreaptă pas cu pas spre formarea unei opinii proprii. Contribuția „știrilor din afară” la unificarea, desăvârșirea, modernizarea și cultivarea limbii este dintre cele mai însemnate pentru că, odată cu introducerea în limbajul presei, a unor concepte noi și a terminologiei adecvate, se poate accepta ideea că primul pas spre mediatizarea acestora a fost realizat. Aceste știri dinafară au servit drept material de lucru, limbajul presei evoluând permanent, fără să renunțe la lexicul tradițional.

Precedată de câteva publicații efemere, în 1838 apare „Gazeta de Transilvania” după ce obținuse, la cererea lui George Barițiu, „înalta voie” de la Viena. Este vremea când foaia de Brașov, scrie Nicolae Iorga – „se ridică la însemnătatea întâiului organ panromânesc, întâia gazetă cuprinzând informații despre toți românii, în acest spirit al culturii românești unice”¹⁰. Stilul său este, ca și în periodicele lui Asachi și Heliade, la nivelul cetățeanului de rând, poate mai elaborat, mai elegant, dar urmărind ca cititorul să fie interesat de eveniment, dornic să-i cunoască consecințele, deznodământul, să-l ajute să facă legătura dintre evenimentele doar aparent lipsite de legătură, petrecute într-un anumit spațiu. La început practică, la fel ca redactorii din Principate, o prezentare impasibilă a faptelor, jurnalismul este încă în faza de amatorism; nici Barițiu nu citează sursa, nu semnează știrea. „Gazeta de Transilvania” va fi o foaie preponderent politică în care, deși la început orientată numai spre informare, vor fi dezbătute și apărute interesele politice ale românilor ardeleni. Semnate sau nu, cele mai numeroase contribuții din primii ani aparțin lui Barițiu; materialele elaborate în plină perioadă de deznaționalizare au un ton moderat, necesar și pentru că se adresa unui public ce părea mai puțin interesat de receptarea unor știri ce priveau o zonă de care nu se simțeau legați. După 1840 materialele publicate în Gazeta de Transilvania devin mai bogate, reproducerile din alte ziare nu se mai fac sec – Barițiu începe să le comenteze –, sunt critice, iar valoarea lor rezidă mai ales în strădania de a stimula interesul pentru evenimentele ce au loc dincolo de frontierele Principatelor, prezența știrilor din această zonă, în aproape toate numerele demonstrând clar orientarea lui George Barițiu în această direcție. În spiritul viziunii sale panromânești, ține legătură permanentă cu publicațiile din Principate ale căror materiale le reproduce sau sintetizează, supunând atenției cititorilor săi, pe lângă rubricile de strictă informare, teme permanente pe care se sprijinea ideologia sa: latinitatea, continuitatea, necesitatea îmbogățirii lexicului și a cultivării limbii și nu în ultimul rând, formarea opiniei publice. Ca și pe confrății săi din Principate, îl neliniștește inerta unora, ceea ce îl determină să-i mustre deschis în nr. 5/1844. „Mulți oameni care nu voiesc a se despărți nicidecum de treburile cele târâse ale vieții de toate zilele, când li se întâmplă a ceti vreun lucru mai serios decât veștile de uliță, ei nepricepându-le zic că sunt nimicuri

pentru că în capetele lor nu încap nimic /.../" și promite că se va orienta spre lucrări „mai vărtos politice”.

Prin varietatea lor, știrile, ca și articolele publicate de „Gazeta de Transilvania” depășesc foile din Principate. Lucrau în această direcție, mărturisese George Barițiu la aniversarea a cincizeci de ani de la apariție, „toți câți știau să poarte pana” și scopul era atunci ca pe lângă progresul privit în ansamblu” să ne dăm și educațiunea politică a cărei lipsă o simțim foarte tare...”¹¹.

Știrile „din afară” publicate în „Gazeta de Transilvania” denotă, prin selecție și mai târziu prin comentariu, tocmai acea prudență pe care au remarcat-o cercetătorii acestei publicații; să nu uităm că tocmai prin poziția uneori ambiguă Barițiu s-a strecurat printre constrângerile legii, cu demnitate și profesionalism. Gazeta a contribuit substanțial la transformarea Brașovului dintr-un centru comercial într-un punct de iradiere a culturii românești, unde se vor concentra interesele românilor din Transilvania.

Este cunoscut faptul că presa românească a fost un factor important care a contribuit la modernizarea lexicului, transmiterea știrilor referitoare la evenimente politice impunând necesitatea găsirii terminologiei corespunzătoare.

Unul din aspectele care atrag atenția cercetătorului gazetelor din perioada începuturilor îl oferă abundența de neologisme, glosate în cuprinsul articolului, sau în subsol, sau explicat prin notarea în paranteză a unui echivalent, a unui calc sau a unor sinonime cunoscute cititorului, confirmând grija redactorilor de a introduce termeni noi, pe de o parte, și de a se face înțeleși pe de altă parte. Cititorii nu întârzie să protesteze împotriva cuvintelor necunoscute lor”... se aud unii zicând că nu înțeleg prea bine gazeta aflând în ea oarecare cuvinte străine” („Albina”, 1829, nr. 11 p. 43). Și redactorul „Curierului” mărturisește grija sa pentru „deslușirea” termenilor noi, ea fiind chiar unul din obiectivele principale ale gazetei. Preocuparea pentru tălmăcirea termenilor noi este evidentă și în „Gazeta de Transilvania” care dă pentru fiecare termen explicații amănunțite încă de la primele numere. După 1843, George Barițiu socotește că românii își pot explica un termen și fără ajutorul său dar, la reacția publicului, dă următorul răspuns „A explica zicerile până acum necunoscute: care domnilor? /.../ De vei sta a face tot stelițe, paranteze, perifrize, jurnalul ți se preface în frazeologie și lexicon, prin care vom ajunge de batjocura străinilor /.../” („Gazeta”, 1843, nr. 60, p. 240). Totuși, a continuat încă mulți ani să gloseze termeni noi. În sprijinul celor de mai sus dăm câteva exemple:

Trei foi volante care preced „Albina românească” sunt intitulate „Novitale de la armie”. Găsim termenul **noveau** în „Înștiințarea” care anunța, în 1817, apariția unei foi ce urma să se numească „Novele sau gazete românești” și să apară la Lemberg din inițiativa lui Th. Racoccea. Asachi „pluralizează”¹² termenul italian

novită după sistemul de formare a pluralului cu **-ale**. Alte exemple: „**înainte-păzitori**” adică avangardele armatei rusești s-au apropiat ca la trei sute de stânjeni de contrascarpa cetății: **contrascarpă** = cuvântul de fortificație, înseamnă costișă zidită dinlăuntru șanțului care costișă este în fața zidului cetății numită scarpă; **asedie** se zice când o armie se așează înaintea unei cetăți și face operațiile spre a lovi și a o lua. Alta înseamnă încongiurare și alta asedie. Lipsa unui cuvânt sistemantic ca acesta în limba noastră au cerut a se împrumuta de acolo cu acel drit cu care se politicește **asaltul** în loc de **iureș** turcește și **sturm**, nemțește, și alte asemenea.” Abundă în aceste „Novitale” o terminologie militară germano-rusă din care exemplificăm: **barabancic** = toboșar; **roate** = companii; **vahmeisteri** = sergenți de cavalerie; **paralelă** = două linii drepte deopotrivă înșămnează drumul de comunicație adânc săpat între țările ce se fac împregiurul cetății; **aleu** = drumul cu copaci; **Domo** = veche biserică, catedrală. „Gazeta de Transilvania” excelează în glosarea termenilor politici: **radicalii** sunt o facție aplecată spre republică (1838, nr. 2, p. 7); **manifest** se zice declarația, adecă vestirea unui guvern făcută scris, prin care se dezvinovățește arătând pricinile vreunei trebi ce are să o isprăvească (1839, nr. 27, p. 107); **balotaj** = în țara aceasta (Anglia) se fac până acum alegerile deputaților la Parlament adică au Dietă sau adunare de țară prin numire slobodă, iar fiindcă prin acest feliu de alegere se făceau multe nedreptăți acum s-au făcut mișcări, ca să se aleagă și aici deputații cu sorti rătunde aruncate într-un vas și acesta se zice **Balotaje**.

În „Curierul românesc” Ion Heliade Rădulescu face o distincție între „limba duhului și a inimii” și „limba politicii” și își propune, pentru aceasta din urmă, să aducă „o mulțime de vorbe necunoscute”. El mărturisește că a folosit în mod deliberat cuvinte ca **deputat**, sau **tribunal** etc., numai ca să aibă prilejul de a-i familiariza pe cititori cu acești termeni. Ținând seama de tematica variată a „Curierului” și glosele vor îmbrățișa un spectru larg de termeni dar, credem, ponderea o au termenii social-politici, cea mai mare parte rămași în lexicul limbii române până astăzi.

Modul acesta de lucru corespundea desigur fazei de început în care lipsea un lexic specializat și în care cititorul trebuia călăuzit, ajutat să înțeleagă. Deși Gh. Asachi era de părere că a existat „o răvnă prea timpurie pentru neologhism” și că a căuta termeni „aiurea” este „o tirănie filologică” el însuși n-a ezitat să-i introducă în periodicul pe care-l conducea. Sub presiunea acestor termeni, mediatizați prin presă, termenii pătrunși odată cu administrația otomană, ca și cei de origine rusă vor fi treptat eliminați în favoarea celor de origine romanică.

Primele trei decenii de presă românească care corespund perioadei de tranziție au fost axate pe materiale preponderent informaționale, la început, apoi cu un conținut din ce în ce mai variat, cu un rol determinant în formarea unei noi mentalități. Din sumara noastră cercetare a lexicului vehiculat la începuturile

presei românești se observă cu ușurință că fiecare autor – sau traducător – al știrilor se exprimă prin mijloace lingvistice și stilistice proprii: construcții sintactice greoaie (la George Barițiu se simte că este un bun cunoscător al limbii germane) sau alăturarea unor neologisme de termeni arhaici dând uneori textului o savoare deosebită.

Este greu să judecăm gradul de independență a ziarelor din epocă, cu atât mai mult cu cât, ținând seama de influența lor asupra opiniei publice, anumite cercuri au tendința de a le folosi autoritatea. Necesitatea de a se „strecura” printre constrângerile impuse de cenzură a marcat activitatea primelor periodice românești și a determinat selecția știrilor în funcție de vigilența cenzorilor. La întrebarea generalului Pahlen, în timpul administrației provizorii ruse, cum se rezolvă „delictele” comise prin intermediul presei, Divanul răspunde „la presse avait été de tous temps libre en Moldavie et qu'elle n'était soumise à d'autres restrictions qu'à celle du respect de la religion et de la moralité”¹³. În 1829 Gh. Asachi obține autorizația de a publica „Albina” „după sistima practicașită în țările politice”, Sfatul Ocârmuitor rămânând răspunzător pentru tot ce se publică la rubrica „știri dinlăuntru” și „știri din afară”. Cele interne trebuiau să poarte semnătura Agăi orașului, a directorilor de departament sau a funcționarilor care aveau dreptul de a publica. „Încât privește străinătatea, redactorul era volnic a-și culege știrile numai din foile de la Petersburg, Odessa. Observatorul austriac și Gazeta de stat a Prusiei”, toate articolele urmând să treacă în prealabil pe la Secretarul de Stat; sub aceeași „priveghere” se aflau și teascurile publice. În 1832 Kisselef este de părere, că „Albina” trebuie să fie ținta unei supravegheri speciale deoarece lipsa acesteia ar putea da loc unor interpretări greșite. În aceste condiții, spre a fi ferită „din cele împotriva legii și a moralului, „Albina” să se supuipe la cea mai aproape luare aminte a d-sale vel Postelnicu care va priveghea a nu se tipări nimic și din acele ce pot aduce tulburare liniștii obștești”¹⁴. În 1848 cenzura se înăsprește; Hristovul Domnesc nr. 93 din acest an adresat Sfatului administrativ menționează că „amplouații însărcinați cu partea cenzurii sunt datori a cerceta cu întreaga luare aminte osebitele tipărituri spre a nu se prilejui cea mai mică scăpare din vedere”. Presei venită din apus trebui „să se puie pecetea cenzurii, iar acele ce vor cuprinde rostiri neiertate să se desființeze, în parte, sau cu totul”. Cenzura veghează, trunchiază, recomandând îngrădirea tuturor expresiilor și „noimelor ținătoare”. Nerespectarea acestor reguli va duce în 1840 la suprimarea Daciei literare tocmai pentru că redactorul ei „s-a depărtat de la îndatoririle ce îngrădesc condițiile publicațiile acestei foi”¹⁵. Următoarea victimă va fi, la numai patru ani, „Propășirea”. În legătură cu acesta Kogălniceanu avea să scrie: „En Moldavie on m'avait interdit trois revues, l'une parce qu'elle avait dit qu'un diplomate russe devait savoir le whist, une autre parce que j'avais cité

un proverb moldave, une troisième parce qu'elle s'appelait Progrès". Situația nu este mai favorabilă în Muntenia unde Ion Heliade Rădulescu numește cenzura „foarfecă ce-ți taie limba, căluș ce-ți astupă gura, pila care îți tocește pana, care se numește... știm toți cum se numește". Iar în Transilvania, în primul său număr din 1838 George Barițiu este recunoscător autorităților de la Viena pentru „înalta voie” primită pentru tipărirea gazetei, sintagmă ce-o înscrie pe frontispiciu. În acele timpuri de aspră cenzură de strict sistem Metternich – scrie Nicolae Iorga –, dușman al oricărei culturi de colorit filosofic și național, foloasele pe care le-a adus Barițiu pentru unitatea și simțul de solidaritate al românilor este de neprețuit.

Desigur, activitatea paralizantă a cenzurii „acest aprig dușman al tiparului, cugetului și al cuvântului liber” – scrie tot N. Iorga, această permanentă reprimare a îngădit incontestabil activitatea publicațiilor românești din perioada la care ne referim, și socotim că datorită existenței unei asemenea instituții, știrile privind evenimentele din Sud-Estul Europei au stat sub incidența obtuzității ei, ajungând la cititor cu mare întârziere și după purificările de rigoare.

În pofida acestor dificultăți, primele periodice s-au sprijinit pe programe clare în care informarea despre evenimente externe era preponderentă, ceea ce explică inserarea lor, de regulă, pe prima coloană din prima pagină. Iar faptul că se rezumă la stricta informare „aceste foi nu au nevoie și nu au vreun color politic, de agiuns fiindu-le a încunoștiința pe cititor de tâmplările și faptele urmate în lume” („Albina”, 1847, p. 11), ar putea fi dat și pe seama dificultăților întâmpinate din cauza cenzurii. Așadar, după opinia noastră nu „informația literară internă și externă”¹⁶ era preponderentă; predomnante erau tocmai știrile cu caracter politic, și oricât de naiv ni s-ar părea astăzi modul de prezentare al acestora rolul lor a fost determinant, prin faptul că au pătruns în conștiința cititorului. După 1840, odată cu apariția articolelor de fond a cronicilor, a reportajelor sau a foiletoanelor, a articolelor semnate și comentate, se conturează stilul publicistic, sprijinit la rândul său pe un vocabular adecvat.

Care a fost ponderea știrilor politice în aceste foi ne spune Kogălniceanu în „Introducere” „la Dacia literară” (1840): „Cele mai bune foi ce avem astăzi sunt „Curierul românesc”, supt redacția lui Ion Heliade Rădulescu, „Foaia inimii” a d. Barițiu și „Albina românească”, care anul acesta mai ales, a dobândit îmbunătățiri simțitoare. **În afară de politică care li ia mai mult de jumătate din coloanele lor** (subl. ns.) tustrele au mai mult sau mai puțin o coloră locală”. Avem deci o confirmare că sub aspect cantitativ, informația politică este preponderentă.

Care a fost impactul asupra publicului este greu de stabilit, pentru că mijloacele de investigare nu permit, pentru perioada respectivă, o analiză a legăturii dintre jurnal și cititorul său și a eventualei interacțiuni. Dacă este relativ ușor de analizat conținutul unei știri, efectul acesteia asupra publicului scapă, deoarece fiecare își însușește știrea într-un mod personal: toți au la dispoziție

aceiași știre, dar reacțiile fiecăruia dintre cititori sunt diferite. Și dacă o carte se citește, de regulă, de la un capăt la celălalt, știrea este selecționată în funcție de gust, formație, convingeri etc. Este de presupus că primii cititori de gazete, interesați de acest nou instrument și în lipsa altei surse, citeau tot ce li se oferea, parcurgerea gazetei devenind treptat deprindere. Putem spune că la începutul secolului al XIX-lea ziarele au fost singurele intermediare colective între indivizii încă sumar instruiți și grupări politice în curs de constituire, capabile să exercite o influență considerabilă asupra formării opiniei publice, factor de echilibru indispensabil al vieții sociale.

O gazetă, pentru a câștiga teren, trebuie să-și definească personalitatea, să se identifice cu interesele publicului căruia i se adresează, să știe să pună în slujba sa toate forțele necesare pentru a contribui la modelarea opiniei publice. Sub acest aspect, periodicele românești s-au încadrat prin întregul lor conținut în tendința de modernizare a mentalității românești, prin lărgirea orizontului spiritual al cititorului și, în acest cadru, prin generarea unei mutații de interes către zone mai puțin cunoscute, deși acestea se aflau în imediata apropiere a frontierelor românești.

1. Pentru cadrul general vezi: George G. Arnakis, **The Near East in Modern Time. The Ottoman Empire and the Balkan State to 1900**, vol. 1, Pemberton Press, Austin and New York, 1969, p. 164 și urm.; Charles and Barbara Yelavich, **The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920**, Univ. of Washington Press, Seattle and London, 1977, p. 53 și urm.; Dimitrije Djordjevic and Stephen Fisher – Galați, **The Balkan Revolutionary Tradition**, Columbia Press Univ., New York, 1981, p. 91 și urm.; „La modernisation des sociétés sud est européennes” (début du 19e s. – fin du 20e s.) RESEE, 3–4/1992.
2. Ioannis Capodistria, om politic grec născut în insula Corfu, în 1777, asasinat la Nauplion în 1831. A fost ministru de interne, ministru al afacerilor externe (1816), apoi ministru al marinei și comerțului în Insulele Ioniene în timpul dominației britanice. În 1822 se alătură mișcării revoluționare grecești pentru a deveni președinte al Greciei în 1827. Se opune instaurării monarhiei bavareze.
3. C. Papacostea-Danielopolu, Societățile burgheze și problema modernizării în secolul al XIX-lea în Grecia, manuscris.
4. Barbara Yelavich, **Russia and Greece during the Regency of King Othon, 1832–1835**, Thessaloniki, Inst. for Balkan Studies, 1962.
5. Vezi evoluția societăților elene din această perioadă la: Douglas Dakin, **The Unification of Greece, 1770–1923**, Ed. Ernst Benn Ltd. London 1972, p. 66 și urm.
6. Vezi Michael Boro Petrovich, **A History of Modern Serbia, 1804–1918**, vol. 1, Ed. Harcourt Brace Yovanovich, New York and London, 1976, p. 129 și urm.
7. Vezi detalii despre ansamblul acțiunilor otomane și la Veselin Traikov, **Curențe ideologice și programe din mișcările de eliberare națională din Balcani până în anul 1878** Traducere: prof. dr. Constantin N. Velichi, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1986, p. 149 și urm.
8. Maria Todorova, **The Europeanization of the Ruling Elite of the Ottoman Empire during the Period of Reforms** in: „La Révolution industrielle dans le Sud-Est européen – XIXe siècle” Rapports présentés au „Colloque international de la Commission de l’AIESSE sur l’histoire sociale et économique” Hamburg, 23–26 Mars 1976, Sofia 1976, p. 103 –112.
9. Pentru aspectele culturale vezi Paul Cornea, **Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840** Ed. Minerva, București 1972; idem, **Itinerar printre clasici**, Ed. M. Eminescu, București, 1989.
10. Nicolae Iorga, **Istoria romanului ardelean**, f.a. p. 109.
11. **În amintirea aniversării a 50 ani a Gazetei de Transilvania (1838–1888)** Brașov, 1888, p. 4.

12. Barbu Lăzăreanu, „Novitalele lui Asachi” in **Glose și comentarii de istoriografie literară** E.P.L., București, 1958, p. 23–29.
13. Radu Rosetti, „Despre cenzura în Moldova” in „Analele Academiei Române” tom. XXIX, 1907.
14. Idem, **ibidem**.
15. **Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova** Ed. Acad. R.S.R., București, 1960, p. 22. și urm.
16. Al. Andriescu, **Limba presei românești în secolul al XIX-lea**, Ed. Junimea Iași, 1979, p. 46.

10 mai 1829

Novitale de la armie

În tabăra de la Silistra

Gătirile pentru asedie (1) cetății sporesc cu energie. Dușmanul să arată oarecum astâmpărat și nu prea supără șirul înainte pășitorilor noștri cari s-au apropiat ca la trei sute de (indescifrabil) de contrascarpa(2) Cetății. S-au primit de curând un raport de la Gheneralul Rot arătătoriu de o înșămnată izbândă ce au câștigat asupra însuși Marelui-Vizir, carele eșise din Sumla cu scop să lovească Târgul Pravodi. Tot atunci și Gheneralul Rot aduna într-un chentru corposul ce supt comanda sa trebuia să urmeze rășboiului. (...) Cătră 9 ceasuri au eșit dintre plaiurile de la Devna Gheneralul maior Balten cu patru batalioane, patru tunuri și două reghimente de cazaci ce făcu a să sparge călărimea vrăjmășească carea să îndăsea înapoia corposului Gheneralului Rot și însăși Marele Vizir făcându-să că se lasă de această apucare, s-au tras două verste înapoia cătră valea Nevezei. Bătălia să părea curmată, însă Turcii întărindu-se cu un agiutoriu de zece mii ostași sosiți de la Sumla, Reșid-Pașa au socotit de cuviință a mai cerca din nou norocul.

Căci cătră trei ceasuri după amiază, o ceată de patru mii de Turci au pășit înainte de-a lungul poalei Dealurilor ce despărțea corposul nostru de Târgul Pravodo, arătând prin aceasta scoposul lor de a încongiura pe Gheneralul Rot de spre Aripa stângă. Acest Gheneral socotind de trebuință a împotrivi mișcarea vrăjmașului porni asupra călărimei turcești. Reghimentul de Ohoțk și cu altul de reghimentul 32 de vânători și cu patru tunuri. Deodată, reghimentele Ohoțk și al 31 de vânători au fost încongiurate de călărimea turcească a căruia număr să vedea sporind cu repegiune. Aseminea turcii au sporit toată pedestrimea lor sprijinind lucrarea ei prin focul a zece tunuri./.../

1 **Asedie** se zice când o armie se așază înaintea unei cetăți și face operațiile spre a o lovi și a o lua(...): Să asediază atunci când se fac tării împregiur și să bombardează. Lipsa unui cuvânt sistematic ca acesta în limba noastră au cerut a să împrumuta de acolo și cu acel drit cu care se politicește „asaltul” în loc „iureș” turcește.

2 **Contra-scarpa** cuvânt de fortificație înșămnează costița zidită din lăuntru șanțului, care costișă este în fața zidului cetății numit **scarpa**.

Știrea ne spune în continuare că aceste condiții „era să fie perzătoare reghimentului Ohoțki care ajunsese la cea mai mare primejdie”. Dar – se spune în continuare – ajutat de colonel Linhin care s-a repezit asupra „desimei turcești”, bătălia nu s-a terminat în favoarea turcilor pentru care „perzarea au fost cumplită”.

Gazeta de Transilvania *nr. 1/2 iulie 1838.*

Grecia. Curierul grecesc nr. 30 vorbește cu neplăcere foarte mare despre pașii și purtarea cea eroistică a **opozității** de acolo precum și a gazetei ce poartă titlul **Atena** care adică dovedesc în vremile aceste fără îndoială sfaturile și scoposurile sale cele anarhice. Mai vârtos zice Curierul, nu va mai fi Atena așa nerușinată de a se mai numi pe sine prietina tronului și a liniștii după ce foile sale cele mai din urmă au vorbit într-un chip atât de întăritoriu împotriva interesurilor puterii și a păcii publice. Dar precum este cugetul ei antinațional, așa și poftirile ei sunt nedrepte și cuvintele, care și le alege a trăi cu dânsule, ca cu niște mijloace fermecătoare, sunt numai o perdea dindărăptul căreia ea cearcă să-și ascundă scoposul său cel rău. Nația trebuie să se păzească de nădejdlile acele mincinoase cu care s-au nevoit unii să o aducă la rătăcire. Vorbirea cea îndrăzneată și măreață a opoziției vădește cugetul ei cel nelegiuit. Însă schiptul crăiesc ocârmuiește țara întreagă și puterea cea crăiască neslăbănogită, pre toate întâmplarea va nimici planurile duhului anarhicesc care acum mai pe urmă dă semne de viață. În nr. 31 mai vorbește încă Curierul tot într-acest înțeles asupra foilor opoziției: Sotirul (altă gazetă grecească) cârtește asupra învățăturilor ce le dă Atina asupra „sporiului, libertății, drepturilor publice, interesului poporului”. Toate cuvintele îi atîntează acolo, ca să dovedească, cum că mijloacele de sporiu și mergere înainte care sunt folositoare pentru unele țări ale Evropii pentru Grecia nu pot fi bune. „Temelia însoțirii elenice până acum nu este așezat cu hotărâre și nemișcat și Ellada caută încă la întunerecu fundamental acel statornic pe care să trăiască neclătită”. Unirea și putera monarhică, preponderenție morală și materială este condiția cea de temelie pentru sigurisirea și fericirea țării.

Rolul Casei de Negoț Polizu în comerțul internațional al Țărilor Române

Casele de comerț, forme moderne de organizare a comerțului internațional, s-au constituit în sud-estul Europei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, având ca nucleu, de cele mai multe ori, vechile întovărășiri sau asocieri negustorești, cu care de altfel au și coexistat¹. S-a scris foarte puțin despre importanta activitate pe care au desfășurat-o marile case comerciale din Țările Române, mai ales datorită faptului că cea mai mare parte a materialului documentar referitor la acestea a rămas inedit, câteodată chiar neinventariat. Este și cazul casei de comerț Polizu, în legătură cu care arhiva comunității grecești din Viena, ce se află la biserica Sf. Treime, conținea un mare număr de documente inedite, la care ne-am referit foarte pe scurt într-o comunicare ținută la simpozionul româno-grec organizat la Salonic în 1970².

Dosarul Polizu din arhiva vieneză citată conține în principal corespondența lui, dar și diferite acte eliberate de autoritățile românești, austriece și prusace, liste de mărfuri, chitanțe etc., redactate în limbile greacă, germană, franceză și română (cu caractere chirilice).

Vom reaminti cine era Kiriaki Polizu. Într-o cerere nedatată, adresată cancelariei imperiale rusești, prin care solicita supușenia rusă, afirmă că este născut la Arghirocastro în Albania. Adaugă: "... négociant en plusieurs articles et en correspondance de différents pays. Tient magasin ouvert en Vallachie, Moldavie et à Vienne... y jugeant à propos se rétablir en Vallachie et ouvrir un négoce en correspondance en Russie, n'avoit pas de terres ni d'autres biens en Turquie."³ Nu știm dacă, în cele din urmă, Polizu a primit cetățenia rusă, în schimb putem constata că relațiile cu consulatele rusești de la Viena și București erau foarte bune. Sigur este că a fost supus turc și austriac (așa cum reiese din cele două pașapoarte pe care le-am găsit în arhiva sa) și că a primit și cetățenia prusacă, de vreme ce la 8 noiembrie 1792 era numit de regele Prusiei consul în Țara Românească și în Moldova⁴. În același an, i se cere de către secretarul ambasadei Prusiei la Constantinopol, von Stein, cu care întreținea relații foarte bune, "informații" asupra utilității și posibilității unui comerț între Prusia pe de o parte,

Moldova și Țara Românească, pe de altă parte". Polizu urma să furnizeze date asupra: produselor prusace care puteau fi vândute pe piața românească, ca și asupra mărfurilor ce puteau fi cumpărate din Principate⁵. Probabil că informațiile trimise de Polizu i-au servit lui von Stein la elaborarea cunoscutului plan, nerealizat, de a crea o companie de export, care urma să concureze Austria în Principate. Iată deci o primă informație asupra rolului jucat de casa de comerț Polizu în comerțul internațional al Țărilor române.

În cererea pe care Kiriaki Polizu o adresa regelui Prusiei pentru obținerea supușeniei prusace, printre altele, îl ruga să dea dispoziție ambasadorului său la Constantinopol "să-l ia sub protecția sa în calitate de negustor prusac stabilit la București..."⁶. Într-o altă scrisoare, adresată tot regelui Prusiei, Polizu mărturisește că este conștient de dificultățile întâmpinate de ambasadorul regelui la Constantinopol "pour obtenir le firman de la Porte vu ma qualité de sujet ottoman mis en suspense". Iar apoi, mai adaugă că afacerile sale în Principate "exigent le plus tôt possible ma présence à Bucarest"⁷. Între ianuarie 1792 și septembrie 1793 Polizu poartă corespondență cu von Stein, marquizul Lucchesini (reprezentant al Prusiei la Constantinopol), Michaël Merkelus (agent al Prusiei la București) și I. Frangopoulos (secretar al ambasadei Prusiei la Poartă). Din această corespondență reiese că aceștia îl sprijineau atât la Berlin, cât și la Constantinopol, trimițându-i chiar informații utile activității sale comerciale⁸.

În 1801, Kiriaki Polizu scria lui Kellio, ambasadorul Prusiei la Viena că este "foarte legat de afacerile sale din Moldova și Țara Românească"⁹. Deși sediul principal al activității sale era Viena, Principatele Române aveau să capete o importanță tot mai mare. Prezent la București încă din anul 1790¹⁰, contractul pentru deschiderea unei prăvălii (ergastiron) aici în tovărășie cu Grigore Sfungaras, supus austriac¹¹, avea să se încheie totuși abia la 22 octombrie 1796. Reproducem în traducere un fragment din acest interesant document: "Prin prezenta scrisoare de asociere se face cunoscut precum că Kiriaki Polizu l-a primit astăzi pe Grigore Sfungaras ca asociat în prăvălia pe care o are la București, înțelegându-se precum urmează:

a) Kir Polizu pune capitalul de 18.000 de groși, reprezentat de marfa pe care o are la București...

b) Iar Grigore Sfungaras pune un capital de 2.000 de groși și se angajează, cu frica lui Dumnezeu..., să muncească pentru această tovărășie cât va putea, să achiziționeze cu amintitul capital de 20.000 de groși marfă din Lipsca, Breslau și Viena..."

Cu același prilej, se consemnează că "Kiriaki Polizu este **capitalistul** care se află la București"¹². Dintr-o copie a contractului, făcută la 30 august 1799,

aflăm că martorii înțelegerii au fost: Gheorghe Sina și Gheorghe Pazzani¹³. Cu anul 1799 încep și neînțelegerile dintre Polizu și Sfungaras, consemnate în mai multe documente din arhiva citată. Acestea ne permit să constatăm modul în care erau soluționate în Principatele Române litigiile dintre negustorii ce aveau diferite cetățenii, legați însă prin contracte de afaceri. Dintr-o scrisoare în limba greacă, adresată la 13 noiembrie 1799, de la Viena domnului Țării Românești de către Kiriaki Polizu, aflăm că acesta din urmă are de primit de la Grigore Sfungaras o "cantitate" de aspri potrivit contractului și mărturiei acestuia însuși. El a prezentat toate documentele necesare consulatului rus și agentului imperial, Sfungaras fiind "sudit crăesc"¹⁴. Dar i s-a demonstrat că de fapt ar fi avut de încasat cu mult mai puțin decât pretindea el de la Sfungaras (5.000 de florini), potrivit mărturiei lui Gheorghe Turnavitul și semnăturilor a patru negustori. Atunci, la cererea sa, a fost sigilată prăvălia din București. Totodată a cerut să se prezinte spre judecata în fața Divanului domnesc al voievodului Moruzi. Boierii din Divan au hotărât ca Sfungaras să-și plătească datoria, dar urmând mazilirea lui Moruzi, anaforaua Divanului s-a pierdut, precum și codexul în care ea era consemnată. Cauza este rejudecată de patru boieri, care hotărăsc ca ea să fie supusă unui tribunal compus din șase negustori. Dar și aceștia îl nedreptătesc pe Polizu. Prin urmare, acesta cere respectarea primei hotărâri dată de Divan și-l informează pe domn că Sfungaras, care se afla la Viena, unde toți știau că îi este dator, a plecat spre o destinație necunoscută, în urma înștiințării primite despre demersul său din partea lui Gheorghe Cernovitz. La scrisoarea adresată domnului muntean, el alătură și o copie a "mărturiei" întocmită la Viena la 17 noiembrie 1792, prin care Cernovitz – care garantase pentru Sfungaras, ca și alți trei negustori din asociația lui – se angaja să achite suma datorată, în cazul în care ea n-ar fi plătită în decursul a 15 luni¹⁵. Într-o altă scrisoare, adresată la 4 noiembrie 1803 de la Viena domnului Țării Românești, se reia problema datoriei lui Cernovitz "negustor din partea locului", amintindu-se din nou despre anaforaua Divanului pierdută și în vremea lui Moruzi și în vremea lui Mihai Șutu, ca și condica nu fusese transcrisă. Adaugă că are treburi la Viena și nu-și mai poate pierde timpul cu asemenea problemă. Pe pagina următoare a scrisorii, este notat cu caractere chirilice: "fiindcă pricina este dreaptă, să se facă dreptate potrivit anaforalei"¹⁶.

La 20 februarie 1804, Kiriaki Polizu se adresează iarăși domnului Țării Românești, pretinzând ca Cernovitz, ca urmare a întârzierii, să-i mai plătească încă 1.500 de florini peste cei cinci mii, fie în numerar, fie în mărfuri, el, Polizu dispunând de un zapis domnesc în acest sens. Iarăși apare pe verso în românește porunca: "să se facă dreptate după hotărârea Divanului"¹⁷. În favoarea lui Polizu, în acest litigiu, mai interveniseră consuli Rusiei și Austriei, precum și

reprezentantul Prusiei la Constantinopol. Se pare, după cum reiese din unele scrisori ale lui Grigore Sfungaras că în cele din urmă "localnicul" Cernovitz a fost obligat să plătească. Același lucru mai reiese și dintr-o adeverință întocmită la București, la 19 mai 1804, prin care Gheorghe Cernovitz mărturisește că potrivit hotărârii Divanului domnesc are de achitat 5.000 de florini lui Polizu, pentru Sfungaras.

În ceea ce privește conflictul cu asociatul său, supusul austriac Sfungaras, acesta avea să se rezolve printr-o înțelegere între ei doi. Într-o scrisoare trimisă lui Polizu la Viena și datată din 1 ianuarie 1800, Sfungaras îl informa că nu i-a sosit marfa din cauza "vremurilor proaste", iar creditul său nu era suficient pentru a-și plăti datoriile față de "patronul și asociatul său", pe care-l și felicita cu prilejul anului nou¹⁸. La 17 noiembrie al aceluiași an, Sfungaras îi trimite o scrisoare de 12 pagini la Viena, scuizându-se pentru unele bârfeli nedrepte la adresa sa, pentru că el, ca om cinstit, prefera să moară decât să se atingă de averea altuia. E momentul să remarcăm că Sfungaras, așa cum reiese din corespondența sa, era un om instruit, dovedind imaginație și talent în descrierea unor evenimente. Iată, de pildă, ce-i transmitea lui Polizu la Viena la 2 februarie 1801: "negotul moare, marfa se învechește când nu este primenită, datoriile le scoatem cu greutate, nu există vreun mod de a micșora cheltuielile societății, ne pierdem mușterii neavând mai multe feluri de mărfuri...". În plus, medelnicerul Hristu dorea să-i scoată din prăvălie și să le mute marfa în magazia altcuiva¹⁹. Interesante sunt și alte informații pe care Grigore Sfungaras le transmitea prin rapoartele sale lui Polizu la Viena. Printre altele, el menționa că Bucureștiul are 80.000 de suflete; se mai dădeau și informații asupra desfășurării unor evenimente politico-militare, ș.a.

Desigur că cea mai mare atenție era acordată mersului negotului intern și internațional. La 25 august 1803, Kiriaki Polizu, potrivit înțelegerii cu Sfungaras, plătea pentru al cincilea an 500 de groși chirie "pentru bolta de piatră pe care o avem în apropiere de Șerban Vodă"²⁰. În arhiva bisericii Sf.Treime din Viena se află o serie de caiete în care Grigore Sfungaras consemnează afacerile în curs dintre anii 1792-1801. Începând cu anul 1792, sunt consemnate sumele destul de mari datorate casei de comerț de către: Costache Mihalache, Dimitrie Poalelungi, albanezul Aleco Văcărescu, Daniel Rohverer, vornicul Florescu, serdarul Atanasache, logofătul Dimitrache, Grigore Hrisoscoleu, dragomanul Petrovici, secretarul consulatului rus, vornicul Crețulescu, domnița Văcărescu, cămărașul Gheorghe Ipsilanti, Alecu Vilara, etc. Dintre "sudiții austrieci" îi amintește, la 30 noiembrie 1802, pe Vicențiu, secretarul Gundis, dentistul Lefter, Paler Sfartz, logofătul Sterghios, ceasornicarul Vimer, Etzet din Viena, Paul Bifrait, etc. Iar dintre "sudiții ruși" pe: dragomanul Petrovici, Pantazis, Ioannis Băltărețu, Gheorghios Castrisiu, Theodor secretar la Iași, domnul consul al rușilor. Printre

alte nume notate începând cu anul 1795 în caietele lui Sfungaras mai menționăm: cucoana Ilincuța Dehloaica, Nicolae Brâncoveanu, Cucoana vistiernicească Moruzi, Măriuța Buzoianu etc. Și numele acestea nu sunt decât o parte din cele care figurează în caietele lui Sfungaras, cărora li se adaugă și însemnările privind mărfurile vândute peșin sau pe datorie: cafea, vin, rom, baticuri, batiste, ciorapi, horbotă neagră, umbrele, veste albe și vărgate, macaturi englezești, pălării, funde, mănuși, nasturi, stofe aurii etc. Mai trebuie să amintim și numele a doi doctori: Constantin, căruia Kiriaki Polizu îi furnizase între anii 1799-1803 cărți (25 tomuri), și Dimitrie Marcu, căruia Sfungaras îi dăduse mărfuri pe datorie.

Un alt negustor din București cu care Kiriaki Polizu avea relații de afaceri era Ianaki Mihail. Într-o copie de pe o sentință judecătorească, dată la București în 22 august 1801, sunt reproduse, pe două coloane, pretențiile lui Ianaki Mihail și răspunsurile lui Kiriaki Polizu. Pe ultima pagină se află hotărârea tribunalului, potrivit căreia Ianaki Mihail datorează 250 de groși²¹.

Alți doi colaboratori ai casei comerciale Polizu la București au fost Constantin Darvaris și Dimitrie Varlaam, care, împreună cu vameșul Vasile Iconomu, din Galați, achiziționau mărfuri orientale, mai cu seamă de la Constantinopol. De fapt, ei erau un fel de reprezentanți ai casei Polizu la Constantinopol, de unde trimiteau rapoarte asupra mărfurilor expediate, variației prețurilor, cursului monezilor (îndeosebi a florinilor olandezi, imperiali și venetieni) ș.a. Precizăm că o parte a mărfurilor achiziționate la Constantinopol se vindeau la București, restul fiind tranzitate spre Europa centrală, așa după cum reiese din corespondența dintre Sfungaras, Darvaris și Polizu (anii 1800-1801).

Constantin Darvaris "și compania" – cum apare el menționat în unele documente²² – își avea sediul principal la Zemun, fiind angrenat, ca și fratele său Ioan Darvari stabilit la Viena²³, în comerțul de tranzit dintre Constantinopol și Europa centrală. Or, după cum am mai avut prilejul s-o spunem²⁴, drumurile terestre din Țara Românească și Transilvania, mai ales, au jucat un rol însemnat în acest domeniu. Drept care, frații Darvari au avut în anii 1797-1798 legături de afaceri cu firma comercială Manicati Safranu din Sibiu, firmă specializată îndeosebi în schimburile monetare dintre imperiul otoman și imperiul habsburgic²⁵. Pentru Casa Comercială Polizu, în special pentru "filiala" de la București, Constantin Darvari procura marfă de la Constantinopol, "ca și alți negustori din Sibiu", scria Gr.Sfungaras lui K.Polizu la Viena la 17 iulie 1800, în valoare de 2.000 de groși. Iar la 3 noiembrie 1800, Sfungaras îl informa pe Kiriaki Polizu ca Darvari i-a adus de la Constantinopol unele firme, precum și datoria în valoare de 3.516 florini, achitată de vizir²⁶. În schimb, la 25 iulie 1800, Constantin Darvari recupera prin intermediul lui Polizu de la Viena o cambie în valoare de 1.400 florini. La începutul aceluiași an (prin aprilie), când prăvălia din București a lui Polizu era

confruntată cu dificultăți, Constantin Darvari intervenise, preluând niște mărfuri mai vechi, precum și 1000 de bucăți tulpane, în valoare de 1.300 florini²⁷.

Un alt furnizor de mărfuri orientale (din India, de la Alep, de la Varna etc.) tranzitând prin Constantinopol, a fost, începând din 1798, Vasile Iconomu, vameșul de la Galați. Acesta figurează în registrele lui Polizu din București cu sume datorate pe anii 1797-1803, pentru care plătea o dobândă de 12%²⁸. Prin scrisorile trimise de Vasile Iconomu de la Constantinopol (din 16 aprilie și 15 iulie 1798) la București, lui Grigore Sfungaras, acesta din urmă este încunoștințat despre numirea lui Kiriaki Polizu în funcția de consul, știre aflată din mai multe surse și mai ales de la ambasada Prusiei, pe lângă Poartă. De asemenea, Iconomu îl vestește că i-a cumpărat marfa în valoare de 3.000 de groși și-l roagă să vândă propria-i marfă mai ieftin (cu 10%), ținând seama de prețurile de la Constantinopol. Sunt prezentate, apoi, și niște socoteli ale lui și ale fratelui său Petre Iconomu²⁹, privind marfa vieneză și franceză procurată pentru ei de firma Polizu.

Dimitrie Varlaam a fost un alt reprezentant la Constantinopol al casei Polizu. În anii 1803-1804, el îi adresează lui Kiriaki Polizu la București câteva scrisori. Aflăm din această corespondență că ei foloseau "poșta rusească sau nemțească" și că mărfurile procurate de Varlaam ajungeau la București trecând prin Rusciuc. Sunt notate cheltuielile de transport, ca și numele "datornicilor" de la Rusciuc, de unde Hristu Ratcu, un alt reprezentant al casei Polizu, avea de încasat 3.474 florini. Reprezentanții lui Kiriaki Polizu la Constantinopol se ocupau și de schimburi valutare (servind și o clientelă de evrei și armeni)³⁰.

Găsim enumerate în caietele lui Grigore Sfungaras pe anii 1792-1800 și mărfurile vândute prin prăvălia de la București: muselină albă și cu flori, macaturi (mici, mari, albastre, roșii) din Anglia și Silezia, pichet, cit englezesc (material ieftin de bumbac, înflorat și apretat) albastru sau galben, batiste de bumbac, ciorapi de mătase, pânză fină englezească, pantaloni, veste la modă, brățări, perii de dinți, cutii de flori, viori, cafea etc. Unele dintre aceste mărfuri erau achiziționate de Grigore Sfungaras personal de la Lipsca, așa cum reiese din câteva scrisori ale acestuia adresate lui Kiriaki Polizu la Viena. De pildă, la 8 septembrie 1799, el îi trimitea lista unor mărfuri achiziționate, iar la 17 septembrie îi comunica achiziționarea unor mărfuri "de la străini" cu 10% mai ieftine (tulpane englezești și altele de bumbac) în valoare de 2.000 de groși. De la "localnici" (deci de la lipscani) a cumpărat ață, cafea și mătase. La 24 noiembrie în același an îi comunica lui Polizu la Viena niște informații asupra pieții din Lipsca³¹.

Se întâmpla uneori ca însuși Kiriaki Polizu să expedieze mărfuri de la Viena prin vama de la Turnu Roșu, ca, de exemplu, în noiembrie 1799, când expediază cozi de jder și articole de galanterie în valoare de 100 florini³². Însă de cele mai multe ori, de achiziționarea mărfurilor se ocupau colaboratorii Casei

Comerciale Polizu de la Viena. Dintre aceștia, mai des pomeniți în documente sunt Polizachi Dimitriu Polizu, Toma Teodosie, Gheorghe Pazzani și Petre Vasiliu. Se pare că Polizache Dimitriu Polizu era nepotul lui Kiriaki Polizu³³ și îl găsim totdeauna menționat alături de Toma Teodosie, începând cu anul 1796³⁴. În 1797, ei trimiteau de la Viena diferite mărfuri: tafta, brocard, cașmir alb, postav, tabac din Galiția ș.a.³⁵, mai cu seamă prin vama de la Turnu Roșu³⁶, dar și prin cele de la Timiș și Căineni³⁷. Interesantă este scrisoarea adresată la 14/25 martie 1797 de Manicati Safranu lui Polizachi și Toma la Viena, prin care-i felicită pentru noua **societate de transport cu corăbiile**, întemeiată în tovărășie cu Eustatie Petre Pencovici³⁸. Există și o bogată corespondență din 1797 cu Manicati Safranu care le trimitea de la Sibiu importante sume de bani adunate din Transilvania și Țara Românească, spre a fi schimbate la Viena³⁹.

Sfungaras, printr-o scrisoare adresată lui Polizu la Viena, prin care îl încunoștiința că afacerile merg prost la București, îl sfătuiește, de asemenea, să intre în "tovărășie" cu Teodosie și Polizachi, "fără să se știe", deoarece aceștia erau "oameni serioși care au cunoscut lumea". Din versiunea greacă a unui înscris în germană semnat de Kiriaki Polizu și de Polizachi D.Polizu la 13 octombrie 1801 la București, aflăm că, fiind chemat în capitala Țării Românești de către agenția austriacă de aici pentru a ridica cheile prăvăliei de la Sfungaras, în urma datoriei pe care acesta o făcuse împreună cu Cernovitz și Cincu, Kiriaki îl lăsa în locul său la Viena pe Polizachi "negustor localnic de aici"⁴⁰. În 1803, Polizachi și Toma se aflau tot la Viena, ocupându-se de vehicularea unor importante cantități de monede, împreună cu E.Pencovici și Gh.Pazzani⁴¹. Tot în această ramură comercială, ei aveau să colaboreze în 1812 cu casa Nicolae Dimitrie Paciurea din Sibiu⁴².

Un alt reprezentant al lui Kiriaki Polizu la Viena a fost Gheorghe Pazzani. Între 22 iulie 1803 și 6 martie 1804, când Kiriaki s-a aflat la București, el a primit câteva scrisori din partea lui Pazzani, care-l informa despre mărfurile trimise lui Sfungaras, despre cursul monedelor (140 groși = 100 florini), o afacere de moștenire, despre colaborarea cu Nicolae Panu Ioannu din Brașov și cu Stavros Ioannu din Ianina (casa S. Ioannu avea filiale la Viena și Smirna, precum și relații de afaceri cu orașele Veneția, Livorno, Messina, Triest, Zemun, Amsterdam, Berlin, Pesta, Brașov, Sibiu, Iași, Constantinopol, Serres, Ianina, etc.). Îl mai informa, de asemenea, că se folosisese de avocatul său și că depusese la bancă suma de 6.000 florini ca să scape de închisoare (era probabil vorba de vreo amendă)⁴³. Și alte scrisori mai pomenesc de faptul că interesele lui Kiriaki Polizu la Viena erau apărate de un avocat, pe care-l plătea cu 1.100 de florini⁴⁴. Cu începere din anul 1805, Pazzani l-a avut ca ajutor pe Petre Vasiliu⁴⁵, acela care avea să poarte o corespondență în 1812 cu N.D.Paciurea privind interesele casei Polizu⁴⁶.

La Pesta, în perioada 1795-1799, Kiriaki Polizu era reprezentat de Iani Merkuri și mai ales de Rizo Doreusi (sau Domusi)⁴⁷. Aceștia se ocupau îndeosebi cu înregistrarea mărfii expediate (de fapt tranzitate) de la Pesta și cheltuielile de transport, care se efectua de regulă prin mijlocirea unor "căruțași români"⁴⁸. Aflăm, de pildă, că pentru niște mărfuri trimise de Rizo de la Pesta la Brașov lui Panu Ioannu, în 1794, căruțașilor li s-a plătit suma de 166 florini⁴⁹. Același Rizo expedia și la Sibiu mărfuri, lui Manicati Safranu⁵⁰.

Casa lui Manicati Safranu din Sibiu a fost menționată adesea pe parcursul expunerii noastre. Aflăm din numeroasele scrisori păstrate la Arhivele Statului din Sibiu că în perioada anilor 1795-1798 M.Safranu supraveghea trecerea mărfurilor venite de la Lipsca și Viena spre București prin vama de la Turnu Roșu, acesta informându-l pe Kiriaki Polizu asupra celor primite sau expediate spre București⁵¹. Sumele la care se ridica valoarea acestor mărfuri erau foarte mari⁵². Pe de altă parte, M.Safranu primea de la București și de la Constantinopol groși pe care-i expedia lui Kiriaki Polizu sau colaboratorilor acestuia la Viena ori le achita contravaloarea lor, păstrându-i pentru a-i topi la tarapanaua de la Alba Iulia⁵³.

La Brașov, interesele casei Polizu erau reprezentate de amintitul Nicolae Pannu Ioannu, care supraveghea trecerea mărfurilor (pantofi, haine, saci, vinuri, șampanie etc.) prin vama de la Bran⁵⁴. Pannu achiziționa din Transilvania pentru Kiriaki Polizu piei de iepure și cordovane⁵⁵. Pe de altă parte, primea groși din Țara Românească, pe care-i schimba în florini și-i expedia la Viena⁵⁶.

Asemeni celorlalți mari negustori ai timpului, Polizu se ocupa și de cămătărie, împrumutând sume de bani contra unor dobânzi apreciabile. De pildă, arhiva lui pe anii 1790-1803, consemnează împrumuturile repetate acordate căpitanului Ioan Ghica, lui Gheorghe Samari și altora⁵⁷.

În sfârșit, în contul lui Kiriaki Polizu mai erau transferate sau eliberate diferite sume de către băncile din Berlin și Amsterdam, operațiuni efectuate în răstimpul anilor 1799-1810. La Viena, el era creditat cu o dobândă de 23% de către "Wiener Banco"⁵⁸.

Din numeroasele și variatele documente referitoare la Kiriaki Polizu, am extras acele informații care scot în evidență rolul jucat de Casa lui Comercială în desfășurarea comerțului internațional în care erau implicate și Țările Române. În spațiul pe care l-am avut la dispoziție nu am putut reliefa bogăția de date asupra vieții economice, sociale și chiar politice, uneori, în contextul sud-est și central european, date conținute de documentele inedite și neinventariate din arhiva comunității grecești din Viena, ce ar merita totuși o cercetare minuțioasă.

Aflate în calea unor importante drumuri comerciale terestre, legând Orientul de apusul Europei, Țările Române ofereau condiții prielnice desfășurării negoțului cu sud-estul și centrul Europei. Nu întâmplător unele mari puteri ca

Rusia, Austria și Prusia, interesate în traficul din această zonă, își instalaseră, în perioada la care ne referim, consulate în Țările Române. De altfel și Kiriaki Polizu remarcă cu diferite prilejuri interesul deosebit pe care-l prezintă Țările Române în desfășurarea activității sale. Ca atare, Bucureștiul devine, alături de Viena, unul din principalele sedii ale casei sale comerciale.

Kiriaki Polizu este unul din reprezentanții tipici ai burgheziei balcanice care ajunsese la o mare prosperitate economică, întreținând relații cu principalele centre economice și politice din Europa și din Orient. Cunoscând interesul marilor puteri pentru piața răsăriteană, Polizu a știut să folosească aceste tendințe și a căutat să obțină sprijinul unor șefi de state (regele Prusiei și domnii Țării Românești), a unor diplomați (ruși, austrieci sau prusaci) și al unor oameni de afaceri bogați și influenți ai epocii, citați, în general, pe parcursul expunerii. Astfel, Kiriaki Polizu, s-a folosit de poziția geografică favorabilă în tranzitul est-vest mai ales a Țării Românești și a Transilvaniei în beneficiul casei sale comerciale, iar Țările Române, sau mai precis asociațiile negustorești ce au luat ființă în această perioadă aici, au profitat de pe urma relațiilor sale pentru a intra în circuitul internațional de mărfuri, modernizându-și modul de organizare, fapt ce reiese printre altele și din limbajul utilizat. Pentru că, așa cum foarte bine remarcă regretatul nostru coleg Mircea Popa, referindu-se la situația economică a Țării Românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea: "Este epoca în care activitatea comercială, acumularea de capital comercial și cămătăresc joacă un rol aparte în dezvoltarea capitalismului, influențând numeroase domenii de activitate și sectoare ale vieții sociale..."⁵⁹. De altfel, așa cum reiese și din documentele citate, lui Kiriaki Polizu i se atribuie titulatura de "capitalist".

Chiar și din succinta prezentare a arhivei Polizu putem constata schimbările produse în modul de organizare a comerțului internațional. Remarcăm în acest sens: multitudinea centrelor comerciale europene și orientale în care Casa Comercială Polizu își avea reprezentanți; modul în care era supravegheată tranziția mărfurilor prin punctele vamale cele mai importante; mijloacele de transport terestre și navale utilizate; folosirea băncilor pentru transferurile de capital și a cunoscătorilor legislației internaționale (a avocaților) în operațiunile comerciale, etc. Întrucât o mare parte a activității Casei Comerciale Polizu s-a desfășurat pe teritoriul Țărilor Române putem surprinde aceeași evoluție și în mentalitatea societății românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea.

Viena, constatăm și cu acest prilej, a avut un rol de seamă în viața economică a sud-estului Europei⁶⁰. Negustorii români și greci, în colaborare și cu cei bulgari, sârbi și albanezi, fie în cadrul unor companii comerciale sau asociații negustorești, fie în cadrul unei forme evolute de organizare, cum este casa de

comerț modern, au avut monopolul negoțului de tranzit între Orient și Europa, prin Viena. De aceea autoritățile habsburgice au sprijinit la început, din rațiuni economice, burghezia în formare din sud-estul Europei, ca în cazul lui Kiriaki Polizu, până în momentul în care aceasta va deveni o forță având un program politic ce urmărea eliberarea națională și crearea unor state naționale moderne.

Note

- 1 O.Cicanici, **Forme d'organisation de l'activité commerciale dans le sud-est de l'Europe au XVIIe et XVIIIe siècles, jusqu'au commencement du XIXe siècle**, în "Actes du IIe Colloque international d'Histoire", Athènes, 1985, p.86 și urm.
- 2 Idem, **L'activité commerciale de Kiriaki Polizu dans les Principautés roumaines vers la fin de l'époque phanariote d'après les Archives de l'église grecque de Vienne**, în "Symposium l'Epoque phanariote", Thessalonique, 1974, p.401-411.
- 3 În Arhiva bisericii grecești "Sf.Treime" din Viena găsim o notă în limba franceză a contelui Philippe Gattescky din 14 septembrie 1795 prin care cerea împărătesei Rusiei să-i acorde cetățenia rusă lui Domenic Polizo. O alta, din 10 decembrie 1795, arată că Domenic Polizo înapoiază contelui Gattescky o tabacheră și trei ceasuri de aur, deoarece își achitase datoriile.
- 4 N.Iorga, **Documente privitoare la istoria românilor. Rapoarte consulare prusiene din Iași și din București. 1763-1816**, București, 1895. Prefața, p.X; O.Cicanici, **op.cit.**, p.404-405.
- 5 Într-o scrisoare trimisă de von Stein de la Constantinopol în anul 1796 (Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena); N.Iorga, **op.cit.**, p.XLVII.
- 6 Din aceeași scrisoare reiese că maiorul von Knoblesdorf, ambasadorul Prusiei la Constantinopol, sprijinise această cerere a lui (Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena).
- 7 **Ibidem**; cioma redactată în limba franceză.
- 8 O.Cicanici, **op.cit.**, p.405. Pe plicurile scrisoriilor figurează adrese ca: Kiriaki Polizo "négociant de Bucarest à Vienne" (scrisoarea din 28 august 1792) sau "marchand très renommé à Bucarest" (scrisoarea din 15 septembrie 1803).
- 9 Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena.
- 10 O.Cicanici, **op.cit.**, p.406.
- 11 Reiese dintr-un document încheiat în ianuarie 1801 în prezența consulului rus și a agentului curții de la Viena (Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena).
- 12 **Ibidem**.
- 13 **Ibidem**.

- 14 **Ibidem.**
- 15 Semnătură indescifrabilă
- 16 Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena.
- 17 **Ibidem**
- 18 Adaugă că are o casă la Curtea Veche, care va fi vândută în cazul în care Sfungaras nu-și va plăti datoria. Urmează copia "mărturiei" făcută la Viena la 17 noiembrie 1799 de Gheorghe Cernovitz și asociații săi, prin care garantau plata celor 5.000 de florini datorati de Sfungaras.
- 19 Dintr-o serie de scrisori adresate lui Polizu la Viena între anii 1800-1801, prin care Sfungaras îl informează și asupra sumelor plătite în contul datoriei.
- 20 Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena.
- 21 **Ibidem.**
- 22 **Catalogul documentelor referitoare la viața economică a Țărilor române în sec. XVII-XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu**, vol. I, București, 1966, pp.284, 294.
- 23 Ioan Darvari și compania avea legături cu Casa Comercială Ioan Marcu din Sibiu în perioada 1792-1793 (cf. **ibidem**, pp.159, 160, 167, 179, 182).
- 24 O.Cicanici, **Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636-1746**, București, 1981, cap. VIII.
- 25 **Catalogul documentelor...**, pp.319,322, 383.
- 26 Originalul cu două peceti roșii (Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena).
- 27 **Ibidem.**
- 28 Această corespondență, ca și caietele de însemnări, sunt păstrate în **Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena.**
- 29 Petre Iconomu Vasiliu avea să fie reprezentantul casei Polizu la Viena din anul 1803 până în 1812.
- 30 Documente din **Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena.**
- 31 **Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena.**
- 32 **Catalogul documentelor...**, p.210.
- 33 Reiese dintr-o scrisoare trimisă de Manicati Safranu din Sibiu lui Polizachi și Toma Teodosie la Viena (**ibidem**, p.215). Ioan Marcu îi scrie în 1793 din Sibiu la București (**ibidem**, p.76). În 24 mai 1800, Gr.Sfungaras îl încunoștințează pe Kiriaki Polizu la Viena că Polizachi s-a căsătorit cu Elenco, fiica lui Zecu (**Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena**). N.D.Paciurea îi transmitea salutări soției lui, Elenco, într-o scrisoare adresată la București în 1812 (**Catalogul documentelor...**, p.428). La Arhivele Statului din București există un dosar privind diferendele căminăresii Elenco Polizu cu creditorii soțului ei, Polizachi Dimitriu, între anii 1826-1859 (**Documente economice din arhivele Casei Comerciale Ioan St. Stanu (1714-1870)**, vol. I, p.201).
- 34 **Catalogul documentelor...**, p.176.
- 35 **Ibidem**, pp.242, 257.
- 36 **Ibidem**, pp.265, 299.
- 37 **Ibidem**, pp.242, 310.
- 38 **Ibidem**, pp.257.
- 39 **Ibidem**, pp.226, 227, 235, 246, 263, 267, 330, 334, 352, 355, 384.

- 40 **Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena.**
- 41 **Ibidem.**
- 42 **Catalogul documentelor...**, p.446.
- 43 **Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena.**
- 44 **Ibidem.**
- 45 Scrisoare trimisă la 22 iulie 1805 de Pazzani lui Kiriaki Polizu (**ibidem**).
- 46 **Catalogul documentelor...**, pp.254-255, 476-477.
- 47 "Compania Rizo Dormuși și fiii din Pesta" apare într-o corespondență a lui Manicati Safranu din 10/21 decembrie 1796. (**ibidem**, p.215).
- 48 **Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena.**
- 49 **Ibidem.**
- 50 **Ibidem.**
- 51 **Catalogul documentelor...**, p.198 și urm.
- 52 **Ibidem**, p.210; câteva scrisori din anul 1796 (**Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena**).
- 53 **Catalogul documentelor...**, p.215; scrisoare din 22 februarie 1803 (**Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena**).
- 54 Mai mult scrisori din anii 1803-1804 (**Arh.bis. "Sf.Treime" din Viena**).
- 55 **Ibidem.**
- 56 **Ibidem.**
- 57 Pentru a putea recupera datoriile pe care Sfungaras ar fi trebuit să le încaseze din "cadilicele Dâmbovita și Muscel" între anii 1789-1802, Kiriaki Polizu cere sprijinul domnului Țării Românești (**ibidem**).
- 58 Reiese dintr-o serie de chitanțe sau din corespondență (**ibidem**).
- 59 **La circulation monétaire et l'évolution des prix en Valachie (1774-1831)**, Buc., 1978, p.17.
- 60 O.Cican ci, **Le rôle de Vienne dans les rapports économiques et culturels du sud-est européen avec le centre de l'Europe**, în "Revue des études sud-est européennes", tom XXIV, nr.1(1986), p.3-16.

Activitatea cartografică a lui Ienăchiță Văcărescu

Prin locul pe care-l deține la începutul multor drumuri în cultura românească, prin capacitatea lui de a întrupa problemele vremii sale în Sud-Estul Europei, deci prin această calitate de sud-est european reprezentativ care-l distinge de o seamă de cărturari ai noștri și pe care o împărtășește cu alți câțiva, Ienăchiță Văcărescu este vrednic de o atenție care nu i s-a acordat totuși decât arareori. De la schița de portret a lui Odobescu¹ și de la editarea *Istoriei* sale de către Papiu-Ilarian², până la cu totul nesatisfăcătoarea teză de doctorat care i s-a consacrat nu demult³, materialul documentar acumulat cu privire la el așteaptă încă să fie interpretat și – de ce nu? – sporit. Istoricii literari s-au mulțumit a-i recunoaște situația de precursor, fără să stăruie asupra operei, de altfel destul de firavă, de versificator bilingv, greco-român.

Biografia lui nu e a unui poet, ci a unui mare dregător. Dar celor interesați de istoria politică le-au scăpat din vedere unele episoade semnificative ale carierei lui Văcărescu sau motivațiile unora din inițiativele sale diplomatice. Într-un articol publicat mai demult⁴, am putut semnală pentru prima dată o corespondență dintre Ienăchiță și Kaunitz însuși, în 1777, cu zece ani înainte de întâlnirea lor la Viena. Desigur, nu sunt indiferente aceste contacte ale diplomatului român cu cel mai important om de stat al epocii, personaj care i-a impresionat pe contemporani și a rămas în memoria lor într-o măsură dovedită cu prisosință de versurile lui Vasile Pogor, de un involuntar comic: "Haractir are ca Caton, ca Brutus statornicie/ Și ca Cauniță sfetnic negreșit poate să fie"⁵. Cu același prilej, pe lângă scrisorile italienești ale lui Văcărescu către cancelarul Mariei-Tereza, am reeditat textele a două lungi denunțuri îndreptate în 1786 contra lui Nicolae-Vodă Mavrogheni, unul către ambasadorul rus la Constantinopol, prin intermediul consulatului din București, celălalt către Poartă – amândouă datorate fără îndoială tot lui Ienăchiță, cu a cărui poziție politică și cu a cărui cultură clasică și juridică ele coincid. **Pravilniceasca condică** din 1780, codul promulgat de Al.Ipsilanti după o îndelungată elaborare, îl avusese probabil pe Văcărescu drept principal redactor⁶.

Poetului, omului politic și juristului li se alătură însă istoricul, gramaticul și lexicograful, inseparabili și sincronizați, formând împreună o ființă proteică, dar esențial unitară în manifestările ei. Istoricul, de pildă, este geamăn cu omul politic și cu autorul **Gramaticii rumânești** în "silința cea pentru binele, cinstea și folosul simpatrioților și a patriei"⁷. Dar în **Istoria prea puternicilor împărați othomani**, imitând modelul istoriografiei turcești, prezența celor 29 de strofe care comentează, ca o altă voce, evenimentele relatate revendică un loc și pentru poet. Chiar declarația lui Văcărescu că scrie istorie "ca să mângâie cu aceasta osteneala și petrecerea vremii cei turburate întru care mă aflu"⁸ sugerează o neașteptată interpretare a îndeletnicirii istoricului ca divertisment evazionist. Să fie vorba de o ocupație eliberatoare, singura pe care cărturarul se încumetă să se sprijine într-o cumpănă grea a vieții sale? Văcărescu pare să o practice într-un spirit hedonist, integrând istoria în același orizont cu acrostihurile galante. Se afirmă astfel drepturile beletristicii într-un domeniu care nu e al literaturii de ficțiune. Istoria nemaifiind "carte de înțelepciune" în sensul de colecție de exemple morale, totodată fiind încă departe de rigoarea unei științe, rămâne în zona exercitiului retoric, o "zăbavă a fanasiei", o activitate a intelectualului care-și admira propria atitudine de a se cufunda în abstracții.

Cum spunea în aceeași vreme Nicolae Piteșteanu, copistul din 1782 al **Istoriei războiului ce au avut Poarta**: "Din vedere cu ochii și a face, minunat lucru este, iar nevăzând și din firească epimelie a întocmi, de minune și de a se povesti lucrul este. Dar cu cât mai vârtos este a sofisi cinevași, nu numai cele ce ar înțelege și ar vedea, ci și din mintea sa potrive toate"⁹. Constatăm că opera istorică a lui Văcărescu, îmbelșugat hrănită din izvoare orientale sau bizantine, însă folosind și pe Voltaire, Richter, Ladvocat, Büsching, etc. păstrează un iritant caracter factice, de compilație, până când se produce într-un târziu intervenția memorialistului care destăinuie din bogata sa experiență destul pentru "a birui și fireasca înlenevire cea spre citanie"¹⁰. Inaderența la subiect, neimplicarea autorului, se răzbună dând lucrării aspectul de coagulare livrescă.

Din nevoia de a se manifesta ca scriitor și ca artist, preocupat de virtuozitate tehnică, Văcărescu își perfecționează instrumentul prin căutarea echivalențelor din limbile turcă și germană¹¹. Face astfel o foarte meritorie operă de lexicograf, inedită până astăzi din nepăsarea vinovată a "fiilor celor gramaticești" în care-și punea nădejdea în epistola către Filaret al Râmnicului. Dictionarele sale se integrează într-o acțiune de apărare și ilustrare a limbii naționale: apărare probabil necesară față de puternica influență a învățământului grecesc și ilustrare în vederea căreia, cu darul său poetic, se străduia să aplice un program care fusese și al lui Miron Costin. Punând accentul pe limbă, pe elementul comun, social, al civilizației, Văcărescu a urmărit să asigure autonomia unei literaturi naționale, căreia îi propunea imitația doar spre a-i înlesni progresele. Scopul

acestor eforturi nu este unul în sine, sau este numai din cauza condițiilor care îndepărtează o altă țintă. Înțelegem că Văcărescu era în căutarea unei compensații pentru imposibilitatea de a revendica independența politică. **Observațiile** sale "asupra idiotizării limbii noastre" – asupra specificului, am spune noi astăzi, – s-au născut din această reacție de accentuare a personalității naționale. După cum se știe, partea finală a gramaticii din 1787 cuprinde cel dintâi tratat românesc de poetică, dovadă că Ienăchiță Văcărescu investea poezia cu funcția de a cristaliza utilajul lingvistic. Dar atunci înseamnă că, oricât de frivole ni s-ar părea stihurile despre turturele și canari, ele reprezentau, în intenția autorului, o explorare a posibilităților expresive ale limbii. Așa încât Văcărescu a avut un rol mai mare decât ar sugera-o proporțiile și nivelul artistic al operei sale, anume același, **mutatis mutandis**, ca – în Franța secolului al XVI-lea – Du Bellay și Malherbe.

De altfel, culegerea poeziilor sale nu e nici astăzi completă. Versurile de dragoste care încep așa: "Cocoană, de unde ești? / Au din cer picată ești / Sau de pe pământ născută, / Ca Dumniata n-am văzut" au fost citate de Sulzer ca exemplu de metrică și de limbă¹². Ele îi aparțin aproape cu siguranță lui Văcărescu, în acel stil "popularizant" care caracteriza și compunerile poezilor italieni de la începutul Renașterii.

Încă o aparentă contradicție care a provocat perplexitatea cercetărilor operei sale poetice, contrastul între lirica erotică și versurile de inspirație religioasă, își dobândește explicația în lumina unei concepții – nu numai a scriitorului, ci și a epocii – care conciliază viața publică și cea personală. Avem de-a face cu o capitulare a religiei în fața rațiunii, deghizată în capitulare a rațiunii. Ca și alți contemporani ai săi (de pildă Ioan Carp, poet din cercul lui Conachi, ctitorul bisericii din Țibănești), Văcărescu se mărturisește sărac de "fapte creștinești", aspiră spre purificare, suferă din cauza conflictului interior cu "împotrivnica armadă dă patimi ce mă trudes" ¹³. În termeni teologici, o asemenea doctrină ar putea fi definită drept quietism, erezie al cărei inițiator, Molinos, își recunoștea neputința de a se supune poruncilor unei morale severe: "Îl iubesc pe Dumnezeu, dar nu sunt stăpân pe trupul meu, patimile sunt mai tari decât voința mea".

Așadar, formula psihologică a lui Ienăchiță se caracterizează prin împăcare cu sine, după cum un fericit echilibru domnește între diferitele elemente ale personalității sale intelectuale. Un tip asemănător din generația următoare va fi Iordache Golescu, autor și el al unei gramatici și al unui dicționar, al unor scrieri filosofico-morale și al unor satire politice, traducător din limba franceză în grecește și din grecește în românește. Jurisconsult cu autoritate în vremea lui ca și Văcărescu, Golescu este cunoscut și pentru atlasul geografic pe care l-a tipărit la Viena în 1800¹⁴.

Preocupări în aceeași direcție găsim și la Ienăchiță Văcărescu, deși existența lor a trecut neobservată. De când Occidentul și puterile interesate de succesiunea Imperiului Otoman au avut nevoie să cunoască mai de aproape bazinul Dunării inferioare, cartografia țărilor române s-a dezvoltat, în Muntenia după Constantin Cantacuzino (1700), iar în Moldova începând cu Dimitrie Cantemir (1715). Cum ar fi fost posibil ca, timp de un secol, până la lucrările lui Golescu și Daniel Philippide, să nu apară alte încercări de a ridica harta principatelor decât cele datorate tehnicienilor militari austrieci și ruși? suntem astăzi în măsură de a pune în lumină trei momente în care asemenea hărți au fost proiectate sau realizate.

Prima oară în 1763. La 22 septembrie, într-o scrisoare inedită, Pierre-Michel Hennin, rezidentul Franței la Varșovia, îi răspunde lui Enăcachi Millo, secretarul domnului Moldovei Grigore Calimachi: "Le temps me manque aujourd'hui pour satisfaire au désir que vous me témoignez d'être en état de lever pour vous-même une carte de la Moldavie. Le procédé dont je vous ai parlé est fort simple et je ne manquerais pas de vous en envoyer le détail"¹⁵.

Douăzeci de ani mai târziu, harta exista, căci la 2 august 1783 Alexandru Vodă Mavrocordat trimite la Poartă o copie după originalul aflat la Iași, întocmit cu ajutorul "inginerului însărcinat cu întărirea cetății Ismail"¹⁶. Autorul hărții Moldovei nu poate fi căpitanul André-Joseph de Lafitte-Clavé, deoarece acest ofițer, care va inspecta amănunțit coastele de vest și de nord ale Mării Negre, participând la fortificarea și apărarea Oceaikovului, nu a sosit la Constantinopol decât la 16 martie 1784¹⁷. În *Essai sur l'histoire ancienne et moderne de la Nouvelle Russie*, Gabriel de Castelnau amintește rolul unui inginer german, numit Richter, în construirea fortificațiilor de la Ismail, care aveau să fie cucerite de trupele lui Suvorov în decembrie 1790¹⁸. Harta gravată la Augsburg în 1789 de Johann Michael Probst, *Mappa nova Principatus Moldaviae et Bucovinae cum finitimis Regionibus*, poartă și titlul *Carte nouvelle et exacte de la Principauté Moldavie et Bukovine avec des confins*, ceea ce ar părea să indice că originalul, cuprinzând Moldova, Bucovina, Basarabia, o parte din Țara Românească și teritoriul rus până la Oceaikov, a avut totuși un autor francez. Desenatorul, care poate a copiat-o numai, semnează "I.F.Carl B.L.", inițiale sub care se ascunde un oarecare Lange, autorul altei hărți, din 1788, *Neue Karte von den gegenwärtigen Kriegs Schauplatze*, pe care figurează "die ganze Moldau und Wallachey". Hărțile enumerate până acum au fost înregistrate de N.Docan în excepțional de conștiinciosul său memoriu din 1912 "despre lucrările cartografice privitoare la războiul din 1787-1791" dar fără a indica și raportul dintre ele¹⁹.

Războiul ruso-turc a izbucnit în toamna anului 1787, intervenția Austriei având loc în februarie următor. În ajunul declanșării ostilităților, la începutul lunii

august 1787, consulul Rusiei la București, Ivan I. Severin, comunica la Petersburg o informație deosebit de interesantă: "un pictor prost și vornicul Văcărescu lucrează, din porunca domnească, la stabilirea unei hărți topografice a Traciei și a Bulgariei și la însemnarea exactă a tuturor localităților și drumurilor... de la Dunăre la Adrianopol. Se străduiesc din toate puterile să aducă această treabă însemnată la sfârșitul dorit."²⁰

Colaboratorul lui Ienăchiță poate fi identificat cu certitudine. Singurul pictor despre care știm că-și desfășura activitatea la București în acea vreme este Giorgio Venier, "arhizugravul Iordache" sau "Gheorghe Venetianul", care, în august 1786, fusese trimis de N.Mavrogheni să restaureze portretele ctitoricești de pe la mănăstirile din țară. O mărturie a acestei acțiuni de restaurare a monumentelor istorice se păstrează la schitul muscelean "Negru Vodă" de la Cetățeni²¹.

Idea însăși este greu de atribuit domnitorului grec care, dimpotrivă, își manifesta adesea prejudecăți ofensatoare față de trecutul național: "nimic alta nu face decât înjură pe față, cu vorbe necuviincioase, scârbavnice și disprețuitoare pe domnii care au fost înaintea lui, zicând că n-a avut Țara Românească niciodată un domn adevărat până la el"²². În schimb, se poate ghici în preocuparea de conservare a celor mai vechi portrete istorice o inițiativă a lui Văcărescu, care menționează pe "Radu Vodă Negru dă la 1290, a doilea dăscălicătoare"²³.

Intenția lui Mavrogheni de a pregăti o hartă a estului Peninsulei Balcanice se explica prin dorința de a se face util Porții în așteptarea războiului (devenit inevitabil după anexarea Crimeii de către Rusia și după întâlnirea Ecaterinei cu Iosif II la Herson în vara anului 1787). Această hartă s-a păstrat, nu în original, ci gravată și tipărită. Există în colecția Academiei, sub titlul **La Bulgaria e Romania**, o foaie colorată de 25 x 30,5 cm, nesemnată, purtând numai indicația "Pasquali scolpi in Venezia", cu numele editorului, Pazzini Carli, la Siena, și data, 1791. sunt marcate corect gradele longitudinale și latitudinale și distanțele, în mile italiene. Punctul extrem nordic este Babadag, în vreme ce limita de sud se află la Dardanele și la Iznik. Denumirile au fost scrise în grecește, după cum arată unele greșeli de transcriere ("Endpenal" pentru Adrianopol, "Agioloi" în loc de Hagioglu, "Unter" în loc de Ister sau numele lacului Greaca, "Kraka"). Uneori, toponimele sunt duble: Dristra-Silistria, Filippopoli-Felibe. Alteori apar și traduceri din turcește: Uzun Kupri sau "Podul lung", Kara Deniz sau Marea Neagra, Emmeh Dag sau muntele Haemus. Este semnalată prezența ruinelor antice la Philippi și a vestigiilor zidului lui Anastasie, între Silivri și Derkoz, presupunând fie amintiri personale de călătorie, fie un interes special al autorului pentru antichități. În total au fost înregistrate cca 270 de localități. Pe hartă figurează principalele drumuri: 1 Babadag-Varna-Mesambria-Aidos-Buiukdere-Constantinopol; 2

Hârşova-Hagioglu-Bazargik-Şumla-Karnabat-Adrianopol-Burgas-Silivri şi cu ramificaţia Adrianopol-Uzum Kupri-Rodosto; 3 Rusciuk-Razgrad-Târnovo-Mustafa Paşa Kupri-Adrianopol etc.; 4 Nicopol-Lovce-Plovdiv-Nicopol-Kavalla; 5 Niş-Sofia-Plovdiv, acesta din urmă fiind singurul drum orientat de la vest la est, pe când celelalte străbat Peninsula de la Dunăre spre sud. După informaţiile consulului rus din Bucureşti, harta lui Văcărescu avea chiar scopul de a preciza traseul căilor de comunicaţie, În **Istoria othomanească** sunt citate localităţile Ypsala şi Ciorlu, la nord de Gallipoli; pe hartă le regăsim sub numele de Cipsala şi Ciorkioi. În aceeaşi scriere, Văcărescu aminteşte de "trecerea cea dă piatră la Uzun chiopru, minunată, pă 60 dă cămări lungul, cu geamie şi han"²⁴. Este de ajuns pentru a-i atribui lui Văcărescu această hartă? Credem că este.

Dar acelaşi Pazzini Carli din Siena editase în 1790 şi o altă hartă intitulată **La Moldavia e la Bessarabia, divise ne'loro particolari distretti**. Autorul ei, abatele Borghi, care desenase în 1788 **La Turchia Europea divisa nelle sue provincie**, tipărită de acelaşi editor²⁵, declara: "Cinquant'anni or sono, la Moldavia appena era conosciuta ne'suoi confini verso l'Ungharia. La guerra fra la Russia e la Porta ce ne hanno procurato qualche dettaglio, onde è fatto della Valachia". Prin urmare, a existat şi o hartă a Țării Româneşti de Borghi, pe care n-o cunoaştem încă. Nu cumva tot a lui este aceea pe care am prezentat-o? Borghi precizează că a utilizat ediţia din 1782 (Veneţia) a planşei reprezentând Principatele din lucrarea lui Antonio Rizzi Zannoni, harta lui Robert Bonne, **Royaume de Hongrie avec la partie la plus septentrionale de la Turquie d'Europe** (Veneţia 1788) şi acea **Charte von der Moldau und Walachey** (Nürnberg 1785) pe care a alcătuit-o F.L. Gussfeldt, reducând la scară harta din 1771 a unui inginer rus, maiorul Ivan Isleniev. O simplă comparaţie dovedeşte că prima hartă nu are în comun cu lucrările lui Borghi decât editorul. Tipărite în acelaşi loc, în acelaşi scop – spre a înlesni urmărirea evenimentelor militare despre care cititorii italieni aflau din gazete –, cele două hărţi înfăţişează cu totul diferit Dobrogea centrală, regiunea de la nord de Constanţa, principala deosebire fiind că doar modelul folosit de Borghi cunoştea două deschideri ale lacului Razelm către mare, în zona Karaharman/Vadu, aşa zisele Sunne Bogasi şi Vizi Bogasi. Amintindu-ne de argumentele cu care Sergiu Iosipescu a încercat să demonstreze existenţa unui braţ suplimentar sudic, al Dunării²⁶, trebuie să recunoaştem valoarea acestei tradiţii cartografice în care se inserează atât harta lui Borghi, cât şi aceea din care s-a inspirat, de A.Rizzi Zannoni, **La Moldavie, la Valakie et la Transilvanie, avec partie de la Bulgarie, de la Hongrie et de la Pologne** (1-a ediţie din 1774, reeditată în 1777 şi 1782). Dacă adăugăm că la baza acesteia din urmă a stat fără îndoială opera unui geograf local – dovadă ortografia greacă a toponimelor: Campolongo, Tergo Zyl, Korde de Argis, Kartuzani, pe când Odaia Vlădicăi a devenit "Bladil"

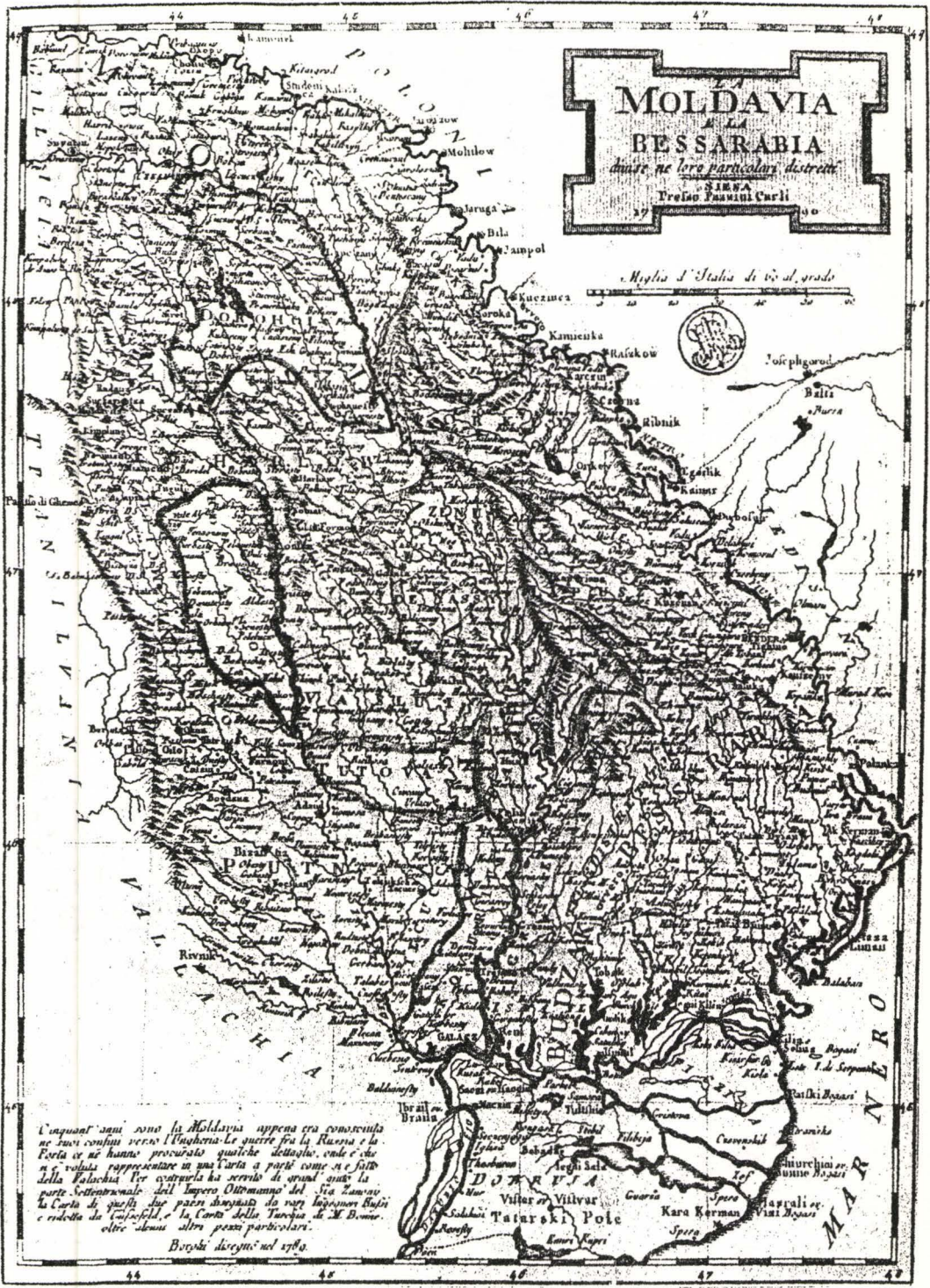
iar Snagov, "Sinagog" – suntem îndreptățiți, credem, a-l presupune ca autor al studiului cartografic pe Iosif Moesiodax²⁷. Acest cărturar, a cărui prezență la București în 1750, probabil ca școlar al Academiei Domnești, o atestă o însemnare a sa pe o carte din Biblioteca Universitară de la Iași²⁸, revenise din 1768 în capitala Țării Românești ca profesor, între altele, de geografie²⁹. Între 1769 și 1774, generalul Friedrich Wilhelm Bauer (1731-1783) a condus lucrările de stabilire a hărții celor două Principate, aflate sub ocupația rusă, dar numai harta Moldovei a fost tipărită, la Amsterdam, în 1781. Informațiile necesare pentru elaborarea lucrării sale de statistică și geografie i-au fost furnizate lui Bauer de "Mr.le Prince Kantagousin" (marele vistiier Mihai Cantacuzino) și de "le Logofet ou Chancellier de la Valachie"³⁰. Cel căruia generalul îi apreciază cunoașterea limbii franceze "et en général beaucoup de capacité et de mérite" este învățatul jurist Dimitrie Panaiotachi Catargi, cunosător și de limbi orientale, mare logofăt în 1774³¹. Moesiodax ar fi putut – la cererea lui Cantacuzino și Catargi – să ridice harta Țării Românești, aceeași care va trece mai târziu sub numele lui Rizzi Zannoni³².

Se cunoaște influența lui Catargi și a lui Moesiodax asupra lui Rhigas. Dintre lucrările cartografice ale acestuia, editate la Viena în 1797, originalul hărții Țării Românești a fost identificat de Ana Avramea la Biblioteca Națională din Paris³³. Modelul urmat a fost, după cum a remarcat G.Laios, **Mappa specialis Walachiae**, alcătuită de F.Jos.Ruhedorf în Transilvania în 1786-1787 și editată la Viena în 1788³⁴. Nu s-a observat însă că harta Moldovei a fost copiată de Rhigas după **Karte von der Moldau und Bessarabien**, de Iacob Adam, anexată la vol.I al cărții lui F.J.Sulzer, **Geschichte des transalpinischen Daciens**, apărută tot la Viena în 1781. Rhigas fiind suspectat de agentul austriac din București din cauza relațiilor sale cu consulul francez Gaudin³⁵, mai multe rapoarte adresate autorităților imperiale au semnalat plecarea sa la Viena și scopul ei: "ca să dea la tipar o hartă geografică greacă"³⁶. O hartă înseamnă desigur cea a Țării Românești, care era deci gata înainte de luna iulie 1796³⁷. La acea dată, Ienăchiță Văcărescu era mare ban³⁸.

Abia acum firele se înnoadă. Numai Văcărescu, despre care știm că avea o experiență în materie de cartografie, s-a putut gândi la publicarea unei hărți amănunțite a Țării Românești. Colaboratorul său a fost, de astă dată, Rhigas, nu numai ca desenator, cum fusese Venier, ci și la transcrierea toponimelor înregistrate. Ideea tipăririi unei hărți a Țării Românești la Viena o va prelua Iordache Goleescu, pe care-l găsim printre prietenii lui Rhigas³⁹. Dar cel mai interesant este că, astfel, indicațiile arheologice din **Harta tis Hellados** care se

referă la teritoriul Munteniei și al Dobrogei îi pot fi atribuite lui Văcărescu. Rhigas a coroborat aceste informații, în general cu rezultate bune, cu harta vechii Dacii pe care o cuprinde lucrarea lui Sulzer. "Poarta lui Traian" din Munții Făgărașului, "drumul lui Traian", podul lui Traian și celălalt pod, de la Celei, provin probabil de la Ienăchiță, pe când localizările din Dobrogea (Histropolis la Karaharman, Tomis la Constanța, Callatis la Mangalia, Lycostomon la Chilia Veche), cele pe pe linia Dunării (Argissus, Noviodunum, Troesmis, Apiaria, Sucidava etc.) și interpretarea ruinelor de la Cetățuia (Râmnicu-Vâlcea) ca vestigii ale Sarmizegetusei dacice îi aparțin lui Moesiodax. După opinia lui Ienăchiță, capitala "craiului nostru Decheval" ar fi fost la Orăștie⁴⁰.

În concluzie, pe lângă dovezile aduse cu privire la existența a două hărți ale Moldovei (1763 și 1783) și a uneia a Țării Românești (1774, probabil opera lui Moesiodax), constatăm că Văcărescu este autorul unei hărți a Bulgariei și Traciei, lucrată în 1787 și tipărită în 1791⁴¹. Tot lui i se datorează și inițiativa de a edita "noua hartă" a Țării Românești compusă de Rhigas în 1796. Simplul fapt de a publica la Viena informații atât de detaliate despre un teritoriu de la granița Imperiului Otoman, date fiind relațiile încordate dintre Poartă și Austria, constituie un act politic semnificativ pentru colaborarea lui Văcărescu și Goleescu cu Rhigas. Personalitatea cărturarilor români de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și zestrea lor de cultură câștigă așadar aspecte absolut noi.

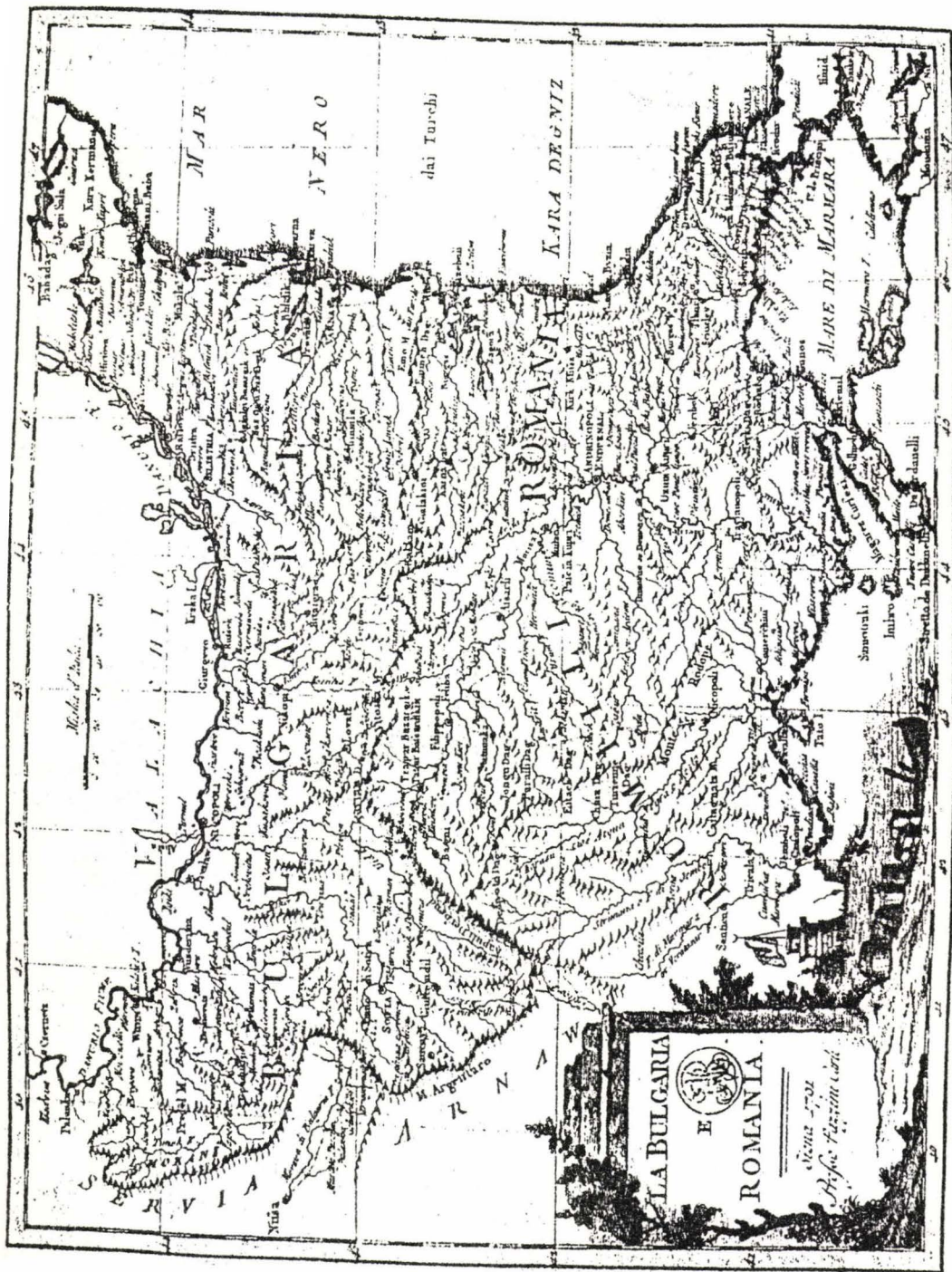

MOLDAVIA
BESSARABIA
dinte ne loro particolari distretti
SIMBA
Fresco Fannini Carli

Miglia 3 Italia di v. al grado

Conquist' anni sono la Moldavia appena era conosciuta
ne suoi confini verso l'Ungheria la guerra fra la Russia e la
Porta se ne hanno procurata qualche dell'altre con l'idea
l'altre rappresentate in questa carta a parte come se fosse
della Polonia Per ovviare ha servito di grand' aiuto la
parte Orientale dell' Impero Ottomano del suo Zambay
la Carta di questa due paesi diviso da vari laghi e fiumi
e ridotta da questa e la Carta della Turchia di M. Bruni
oltre alcuni altri pezzi particolari.
Borsini disegnò nel 1780

- 1 Al.Odobescu, **Poezii Văcărești**, "Revista română pentru știință, litere și arte", I, 1861, p.481-532; reed.în Opere, II, ed. Marta Anineanu și Virgil Căndea, București, 1967, p.42-83.
- 2 **Tesaur de monumente istorice**, II, București, 1863.
- 3 Cornel Cârstoiu, **Ianache Văcărescu. Viața și opera**. București, 1974.
- 4 Andrei Pippidi, **Despre Ienăchiță Văcărescu**, "Revista de istorie și teorie literară", XXXV, 3-4, 1987, p.297-309.
- 5 Emil Vărtosu, **O satiră în versuri din Moldova anului 1821**, "Studii și materiale de istorie medie", II, 1957, p.529.
- 6 **Pravilniceasca condică** 1780, București, 1957, p.8.
- 7 Sunt cuvintele cu care el însuși încheie prefața la **Observații sau băgări-dă-seamă din 1787 (Poezii Văcărești, Opere**, ed. Cornel Cârstoiu, București, 1982, p.93.
- 8 *Ibid.*, p.186.
- 9 **Istoria evenimentelor din Orient**, ed. V. A. Urechia, extras din "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s.II, T.X., București, 1889, p.10.
- 10 Poezii Văcărești, **Opere**, p.185. E interesant de constatat că în biblioteca sa de tinerețe a existat un cronograf (ms. rom. 1921 din Biblioteca Academiei. O traducere din grecește, datând din 1718, transmisă în familia Fălcoianu până în 1746 când trece între "cărțile dumnealui Ianache Văcărescu vtori postelnic". Cf. Gabriel Ștrempel, **Catalogul manuscriselor românești**, II, București, 1983, p.104. Manuscrisul este semnalat de Paul Cernovodeanu, **Filiația cronografelor românești de tip Danovici** (II), "Biserica Ortodoxă Română", CVI, 1988, 7-8, p.118, deși identificând greșit pe Constantin Fălcoianu din 1775 cu omonimul său (unchi) care a dăruit cartea în 1746; e și o confuzie între Iancu Văcărescu și Ianache, care a fost vtori postelnic numai în 1746, pe când în 1775 era vel vistier. Vezi Theodora Rădulescu, **Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum**, "Revista Arhivelor", LIX, vol XXXIV, nr.4, 1972, p.688.
- 11 Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 2252, **Lexicon, adică Cuvinternicul sau vistieria limbii slovenești și a celei românești** (ediția pregătită în 1778 cu "râvnă și toată cheltuiala" lui Văcărescu n-a mai apărut). Vezi mai ales manuscrisele 1392 și 1393, vocabulare român-german, german-român, român-turc și turc-român. Cf. Ion Matei, **Contribution aux débuts des études de turcologie en Roumanie, XVIe-XVIIIe siècles**, "Revue des études sud-est européennes", XXVI, 1988, 2, p.110.
- 12 Franz Joseph Sulzer, **Geschichte des Transalpinischen Daciens**, II, Wien, 1781, p.151.
- 13 Poezii Văcărești, **Opere**, p.319. Printr-o coincidență care confirmă cele spuse mai sus despre lirica erotică a lui Văcărescu, el este autorul unor rugăcuni în versuri adresate Sfintei Fecioare, întocmai ca un poet venețian din secolul al XV-lea. Vezi Manlio Dazzi, **Leonardo Giustinian, poeta popolare d'amore**, Bari, 1934.

- 14 N. Bănescu, **Viața și scrierile marelui vornic Iordache Golescu**, Vălenii de Munte, 1910; Iordache Golescu, **Scrieri alese**, ed. M. Moraru, București, 1990.
- 15 Bibliothèque de l'Institut de France, ms. 1233, f. 96-97 v. Corespondența din anii 1762-1764, primită de la Iași sau trimisă în Moldova de către P. M. Hennin (1728-1807), este culeasă în același registru cu schimbul de scrisori între Paris și Constantinopol prin Varșovia. Pentru relațiile directe ale lui Vergennes, ministrul de externe al lui Ludovic al XVI-lea, cu Gr. Callimachi și Gr. Ghica sau cu Millo, vezi I. C. Filitti, **Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France**, Bucarest, 1915. Perioada imediat precedentă a fost studiată de V. Mihordea, **Politica orientală franceză și Țările Române în secolul al XVIII-lea, 1749-1760**, București, 1937. Boscovich, vizitând Moldova în 1762, a obținut informații despre suprafața țării și a găsit în palatul domnesc din Iași un glob pământesc (*Giornale di un viaggio di Ruggiero Giuseppe Boscovich*, Milano, 1966, p.97-109). Hennin fiind chiar traducătorul relatării de călătorie a abatelui, se explică de ce Millo i s-a adresat, poate în urma sugestiei lui Boscovich. Vezi G. Gelcich, **Dopisi Boskvicevi**, "Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti", LXXXVI, 1887, p.101-417.
- 16 Valeriu Veliman, **Relațiile româno-otomane 1711-1821. Documente turcești**, București, 1984, p.536.
- 17 Cf. Mustafa A. Mehmet, **Documente turcești privind istoria României**, II, București, 1983, p.102, 153, 159. Vezi Jacques Paviot, **Les voyages de Joseph Gabriel Monnier (1745-1818). Un officier du génie bressan à travers quelques événements de la fin du XVIIIe siècle**, "Les nouvelles Annales de l'Ain", 1982, p.74-124.
- 18 Gabriel de Castelnau, **Essai sur l'histoire ancienne et moderne de la Nouvelle Russie**, II, Paris, 1827, p.211-217. Este același inginer prusac angajat în 1792 de Mihai-Vodă Suțu pentru a construi depozite de grâne în porturile dunărene (N. Iorga, **Istoria Bucureștilor**, București, 1939, p.188-189).
- 19 N. Docan, **Memoriu despre lucrările cartografice privitoare la războiul din 1787-1791**, "Analele Academiei Române, mem. sect. ist.", s.II, T.XXXIV, 1912, p.48, 53.
- 20 **Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki** (serie nouă), I, București, 1962, p.379.
- 21 Al. Busuioceanu, **Un pictor italian la București la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Omagiul lui Ramiro Ortiz**, București, 1929.
- 22 Hurmuzachi, **vol.cit.**, p.396-398.
- 23 Poetii Văcărești, **Opere**, p.194. Cf. *Ibid.*, p.395-399, rezumat al informațiilor despre tradiția de familie care introducea în genealogia Văcăreștilor pe Radu Negru "și doamna lui Anna". Menționarea numelui doamnei nu poate proveni decât din cunoașterea perechii de portrete votive de la Curtea de Argeș. Pavel P. Chihaia, **De la "Negru Vodă" la Neagoe Basarab**, București, 1976, p.106-111, completând demonstrația din lucrarea sa mai veche, **Din cetățile de scaun ale**

- Țării Românești, București, 1974, p.134-136, 319-337, dovedește că fresca din sec.XVII de la Câmpulung o copiază pe aceea de la Argeș și că același Iordache (Giorgio Venier) a restaurat pictura de la Cetățeni, inspirându-se din tabloul votiv de la Câmpulung.
- 24 Despre Uzun-Köprü ("podul lung") vezi **Opere**, p.206.
- 25 N. Docan, **art.cit.**, p.45.
- 26 Sergiu Iosipescu, **Dans la Mer Noire pendant l'Antiquité et le Moyen Age: en louchoyant à la recherche de l'ancienne bouche sud du Danube**, "Revue roumaine d'histoire", XXI, 2, 1982, p.283-302.
- 27 N. Iorga, **O hartă a Țării Românești din c. 1780 și un geograf dobrogean**, "Analele Academiei Române, mem.sect.ist.", s.II, T.XXXVI, 1914, p.923-928.
- 28 N. Gaidagis, Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Centrală Universitară "M. Eminescu", III, Iași, 1975, p.63.
- 29 Ariadna Camariano-Cioran, **Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs**, Thessaloniki, 1974, p.570-598.
- 30 **Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie, avec un prospectus d'un atlas géographique et militaire**, Frankfurt-Leipzig, 1778, p.3. O traducere în grecește a cărții va apărea la București în 1789.
- 31 "Katardji, le Mécène des Savants de la Valachie et notre très vénéré patriarche", cf. Em. Legrand, **Lettres de Constantin Stamaty à Kodrikas sur la Révolution Française**, "Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France", 6, 1872, p.108 (scrisoare de la 23 noiembrie 1790). Vezi C. Th. Dimaras, **La Grèce au temps des Lumières**, Genève, 1969, p.26-36. Că D. P. Katartzis a deținut funcția de mare logofăt în 1774 este sigur. Vezi Theodora Rădulescu, **Sfatul domnesc**, p.128.
- 32 Marin Popescu-Spineni, **România în izvoarele cartografice și geografice**, București, 1978, p.198.
- 33 Anna Avramea, **I Nea Harta tis Vlahias tou Riga kai i autographos epexergasia tis**, în "Praktika tis Akadímias Athinon", 53, 1978, p.395-406.
- 34 Georgios Laios, **I hartes tou Riga**, în "Deltion tis idrimas tou hellenikon eresnon", 14, 1960, p.231-312.
- 35 Adriana Camariano-Cioran, **L'activité d'Emile-Claude Gaudin, premier consul de France à Bucarest**, "Revue roumaine d'histoire", IX, 2, 1970, p.251-260.
- 36 Leandros Vranoussis, **Rigas, un patriot grec din Principate**, București, 1980, p.113-114.
- 37 I se va adăuga doar portretul lui Alexandru Ipsilanti, numit domn al Țării Românești în august 1796.
- 38 Data morții, presupusă de Cornel Cârstoiu a fi 12 iulie 1797 (**Opere**, p.416), este atestată de o însemnare contemporană: "1797, iulie 11, într-o sâmbătă la 6 ceasuri din zi s-au pristăvit dumnealui Ianache Văcărescu, vel vistiernic, marele stălp al Țării Românești, tuturor fiind mare jale și întristare de moartea dumisale (G. Strempel, **op.cit.**, II, p.304). Cf. Ilie Corfus, **Însemnări ale Androneștilor**, București, 1947, p.40: "1797, iulie 11, sâmbătă la cinci fără un sfert", explicându-se cauza morții: "boala i s-au pogorât din dojana mării sale". Destul de

surprinzător, Văcărescu (Ienăchită, desigur) apare postum într-o piesă de teatru grecească, descoperită și comentată de Cornelia Papacostea-Danielopolu, **Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)**, București, 1982, p.152-155. Fantoma lui e invocată în acest pamflet versificat, îndreptat împotriva parveniților români care tind să ia locul fanarioților (așadar, discursul lui Andronachi Tuzluc contra lui Păturică!). Personajul principal, un anume Tzanis a existat în realitate: stolnicul Giani Orășanu, care va muri în 1839 (Ilie Corfus, op.cit., p.81). O aluzie la "Filip" (Lenș), favoritul lui Grigore-Vodă Ghica, permite datarea după 1822, mai exact în august 1823, când o reformă a administrației fixează îndatoririle ispravnicilor, despre care se vorbește insistent în text (I. C. Filitti, **Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828**, București, 1932, p.131).

- 39 L. Vranoussis, **op.cit.**, p.74, 4, 9. Despre harta geografică a lui Golescu, v. N. Bănescu, **op.cit.**, p.12, 104.
- 40 **Opere**, p.88. Despre aceste "rămășițe a traianiceștii Ulpii" Văcărescu știe din opera geografică a lui Meletie de Atena, tipărită la Veneția în 1728.
- 41 Nu trebuie uitat că în 1791 Văcărescu va fi exilat din nou din ordinul comandantului trupelor austriece de ocupație (N Iorga, **Acte și fragmente cu privire la istoria românilor**, II, București, 1896, p.326-327). Era același Mitrowski care în 1796 va primi un denunț contra lui Rhigas (L. Vranoussis, op.cit., p.114).

Corespondența beizadelelor lui Grigore D. Ghica (1832–1848). Contribuții la cunoașterea spiritului public din Țara Românească

La Serv. **Colecții speciale** al Bibliotecii Centrale Universitare din București, în Fondul Brătianu, găsim corespondența soției și a beizadelelor primului domn pământean, Grigore D. Ghica – Maria, Scarlat și Dumitru Ghica – formată din 148 de scrisori din perioada 1832–1841 – și 7 scrisori din anul 1848. Scrisorile – deși nu se referă direct la probleme de politică internă și externă, ci mai ales la chestiuni de administrarea averii familiale sau la procurarea de fonduri necesare pentru continuarea studiilor lui Dimitrie Ghica în Germania, ni se par interesante, din următoarele motive: 1. Este vorba de corespondența unor membri ai familiei Ghica, cunoscuți prin participarea lor la viața politică dinainte și după revoluția de la 1848. 2. Găsim în aceste scrisori – în afară de chestiunile personale, de un interes secundar – și referiri la persoane și evenimente care întregesc întrucâtva imaginea noastră despre perioada regulamentară, reflectând aspecte ale relațiilor cu consuli Marilor Puteri, situația economică a unor familii de boieri, obiceiurile și moda timpului.

Corespondența ne oferă deci elemente, dacă nu complet inedite, dar putând completa cunoștințele noastre despre **spiritul public** din Țara Românească între 1832–1841, adică într-o perioadă de efervescentă social-politică bine cunoscută.

Prețioasele lucrări ale lui I.C. Filitti – pentru a le cita pe cele mai complete – epuizează aproape toate aspectele caracteristice acestei perioade. Nu i-au scăpat acestui istoric nici problemele economice, nici cele politice, ale acestor ani de tranziție: relațiile cu Poarta, cu Rusia, în general cu consuli Marilor Puteri, grupările politice, crizele economice și rolul marilor bancheri în viața economică a Principatelor, importanța Regulamentului Organic pentru evoluția lor administrativă etc.

Ceea ce ne aduc nou aceste scrisori ale Ghiculeștilor este viața unei familii de boieri în condițiile noi create de Regulamentul Organic, educația primită, participarea lor la viața publică, eoul unor evenimente politice etc.

Autorii scrisorilor sunt Maria Ghica, soția primului domn pământean și fiii săi Scarlat și Dumitru¹. Cel dintâi se află la studii în Germania din 1828, de

unde îi scrie tatălui său². Pe lângă cererile repetate de bani, (care îi sunt necesari pentru întreținerea sa la Școala de Război din München, precum și pentru alte cursuri particulare de care are nevoie) Dimitrie îi comunică și impresiile despre unele materii de învățatură, preferințele sale pentru matematică³ („o știință folositoare în orice fel de viață”), pe care se străduiește să o învețe cât mai bine. În schimbul sprijinului părintesc pe care-l solicită, Dimitrie promite să-și însușească cunoștințele folositoare, „pentru a-i face cinste” și ca să-și asigure viitorul. Tînărul elev încheie pe un ton înțelept: „căci la ce folosesc banii fără știință; omul incult și needucat cheltuiește mai mult într-o săptămînă decît îi trebuie altuia să facă studii desăvârșite care îi vor aduce fericirea întregii sale vieți”⁴. Într-o altă scrisoare mărturisește că aceasta a fost scrisă cu ajutorul profesorului său de limbă elenă, pentru a-și exprima mai clar dorința de a urma studii și în afară de școală. Altădată⁵ îi scrie lui Grigore Ghica că, deși profesorul îi corectează scrisorile, „sintaxa este de multă vreme a mea proprie”.

El mulțumește pentru banii primiți, care le vor permite să aibă „profesori mai mulți și mai bine pregătiți ca pînă atunci”.

Viața acestor tineri⁶ nu era lipsită de vacanță, ca de exemplu în august 1832, când Dimitrie și Panaghiotis se duc la Augsburg, Ansbach și Würzburg, unde urmau să-l întâlnească pe fratele lor Grigore, reîntorcându-se cu el de la Nürnberg la München⁷. În fiecare oraș au stat 3–4 zile, deoarece în fiecare sunt lucruri interesante, ca de exemplu „... cetăți puternic întărite și mașini ale unor renumiți tehnicieni, statui romane, cu toate că eu nu pot încă să apreciez toate astea ca unul care se pricepe în lucrurile acestea, totuși am putut să profit, văzând că în Europa înfloresc științele”.

În oct. 1832, Dimitrie începe clasa a VI-a la Școala de Război. În dec. același an, cu ocazia felicitărilor pentru noul an, își exprimă nedumerirea, deoarece n-a primit de mult scrisori. „Cu toate că sper să nu se fi întîmplat la București ceva care să fi împiedicat corespondența”, îi roagă să explice această tăcere⁸. Pentru a explica, la rîndul său, faptul că și ei scriu rar, Dimitrie declară în 15/3 apr. 1833⁹ că au lecții de la 6 dimineata pînă la 7 seara, „fără să ne fie toate folositoare, căci, de exemplu, istoria Bavariei sau geografia ei și multe altele, de care numai ei profită, iar eu nu știu nimic din acestea care să ne fie nouă util. Să nu crezi, iubite tată, că nu spun adevărul, pentru că nu numai generalul nostru dar și toți ofițerii noștri profesorii și colegii mei pot să vă confirme că eu nu numai că învăț la toate orele reglementare, dar și în vacanțe aproape totdeauna studiez, pentru că nu am de învățat numai lecțiile din clasa mea, ci și greaca, germana și franceza și alte materii, matematica, istoria, geografia, pe care aici o învăț numai relativ la țara lor; germana ei n-au nevoie să o învețe, fiindcă este limba lor și au învățat-o de mici, iar franceza, cum o învață aceștia, că nici în

clasa 8-a nu sunt în stare să scrie o scrisoriță; eu însă nu pot să gîndesc ca ei, adică să spun: pentru un ofițer știu eu destul, căci patria mea are mii, dar consider că voi putea odată să-mi ajut biata mea patrie, atît cît îi este posibil unui singur om, iar în al doilea rînd, să nu necinstesc familia noastră atît de mare și de renumită și să fiu nevrednic de un asemenea tată, ci dimpotrivă. Dar cît de puține speranțe am să-mi ating țelurile mele, cînd pierd atîta timp pentru asemenea lucruri inutile pe care trebuie să le-nvăț aici și cîte lucruri mai sunt de care nu am încă idei, absolut indispensabile pentru mine, dacă vreau să devin într-o zi un om folositor”.

La 15.VII. 1833, mama lor, Maria Ghica, îi scrie lui Dimitrie despre pericolul înstrăinării averii de către tatăl lor, în folosul unui bastard¹⁰. În cursul anului 1837 (ne lipsește corespondența din anii 1834–1836), Scarlat Ghica îl ține la curent pe Dimitrie, care studiază în continuare la München, în problema procesului pentru moșiile care riscă să fie date copilului bastard. La 21.I.1937, îl informează că atît moșia Colentina a lui Grigore, cît și Orbeasca, au fost câștigate, dar cu mari eforturi, deoarece adversarii lor au făcut mari intervenții și intrigi la Divan¹¹. Situația lor a fost salvată de Belo, care „înțelegînd spiritul celorlalți judecători, că sunt gata să ne condamne, a început să zică, că e prea târziu”. A doua zi, s-a făcut deci jurnalul „la care cinci judecători au subscris pentru noi (fiindcă am alergat toată noaptea cu tutun bun în buzunar). După ce îi dă o serie de detalii cu privire la caracterul judecătorilor¹², îi cere ca la întoarcerea sa în patrie să se răzbune „dacă nu pe dînșii, cel puțin pe cei rămași din familiile lor”, căci fără Belo, cheștiunea lor ar fi fost cu totul pierdută.

Dar tema principală a corespondenței pe care familia din București o întreține cu Dimitrie, aflat cînd în Germania, cînd în Rusia (la Odesa), în 1837, continuă să fie **procurarea banilor**. În acest an, în care s-a produs și **falimentul lui Hagi-Moscu**¹³, criza economică din Țara Românească atinge un punct culminant. Scrisoarea Mariei Ghica către Dimitrie, din 22.III. 1837 expune în primul rînd situația grea a arenzilor moșiilor lor, deoarece se află la o dată cînd expiră termenele câtorva arende. La Breaza, de exemplu, „arenda s-a terminat și pînă astăzi nici un „mușteriu” nu s-a arătat și acel care o arendase nu dă mai mult de 10.000 groși”. Și nu este numai asta, dar Hagi Dimitraki a dat faliment și nu a plătit nici ceea ce trebuia să dea pentru jumătate de an, luna trecută, i-au pus sechestrul pe casă și tot ce are, ca să putem lua acești bani”. ... „Și moșia Cațichi este de dat în arendă și pînă acum amatorul nu s-a înfățișat; aceasta este o sumă de 33.000 groși. Au stricat și tîrgul Colentinei și pierde și moșia aceasta 35.000 groși și cu arenda de anul trecut. În loc să aducă banii în februarie, cum era obiceiul, nu i-a adus, ci amânări, puțin cîte puțin, zicînd că au păgubit și dacă nu ne convine, să luăm moșiile înapoi. Dar acest mare rău al scăderii /valorii/

moșiilor **este general în acest an pentru toți**. Acum toată speranța noastră este în dobânzile lui Hagi Moscu...". Îl asigură că de îndată ce se vor încasa niște bani, îi vor trimite imediat. „Așa de goală a fost casa zilele trecute, când s-au trimis 300 galbeni, încât dacă nu se întâmpla să am 6.000 groși la mine¹⁴, ca să completez cei 300 fl., trebuia să se amâne transmiterea lor încă pentru 10 zile. La 14.IV.1837, Scarlat îi trimite 300 fl. lui Dumitru și îl roagă să-l creadă „că n-a avut nici măcar un obol în casă și cu mare luptă alergăm să-i găsim, fii sigur că Scarlat nu-și lasă fratele pe pământ străin să se facă de râs; să fii sigur că cu următoarea poștă sper să ți-i trimit. I-aș fi trimis mai devreme dacă măgarul de Hagi Moscu nu-și bătea joc de noi, tot de azi pe mâine, pentru cei 1.000 florini pe care îi avem de luat, adică **dobânda florinilor pe care îi avem** la el și aceasta provine din faptul că afacerile merg foarte prost și **mă tem nu numai eu, ci și toată piața**, că într-o bună zi o să sară în aer”. Îi scrie despre toate acestea, pentru că Dumitru îi cere să-i spună Domnului¹⁵ că are nevoie de bani.

Alte detalii interesante despre criza de pe piața bucureșteană le găsim tot într-o scrisoare a lui Scarlat Ghica către Dumitru¹⁶. Se declară înmărmurit de neașteptatul faliment al lui Hagi Moscu, despre care spune „și ce falit desăvârșit, 13 milioane și cu averea sa de 6 milioane, prostul ăsta era de mult falit și habar nu avea și strîngea banii de la lume, fără să se gândească, până când a venit un om trimis de Sina, de la Viena și văzând în ce stare de plâns era, i-a pus imediat sechestrul pe tot ce avea în casele lui. Dar ce folos! **el a nenorocit Bucureștii și toate județele**; nu există boiernaș în țară care să nu fi avut la el bani, văduve sărace care au avut vreo 300 fl., pînă și slugile din Albania, de la 50 pînă la 10 fl. lua teribilul falit” (și continuă a da numele celor care s-au păcălit cu ocazia acestui faliment). Sina și Pop¹⁷ au pus mîna pe moșiile lui, ce se va face nu se știe. Diferența de 10.000 florini era obligat să o dea la 18.III. și, de azi pe mâine, abia la 16.IV a dat numai 250 fl.

Situația moșiilor Ghiculeștilor este în declin – așa cum reiese din aceeași scrisoare. Moșia Breaza, care fusese dată cu 90.000 gr., în trecut, a dat-o cu 75.000, Colentina cu Fundenii au fost 80.000, iar acum a dat ambele moșii numai cu 51.000 gr. Nici Moscu n-a dat cei 750 fl., așa că nu îi trimite decât 300 fl. pe care i-a luat de la arenda Colentinei și Fundenilor. Deploră pierderea moșiei Orbeasca, pe care Domnul i-a dat-o surorii lor, bastarda, care a și vîndut pădurea cu 2000 fl.¹⁸. Venitul pe care îl pierde de la această moșie este de 40.000 gr.¹⁹. Pierderile Ghiculeștilor în falimentul lui Hagi-Moscu sunt de **10.000 florini capital și 750 fl. dobînzi**. „În București nu este altceva decât tristețea cauzată de Moscu și lamentații generale.

Nu-ți poți închipui cîtă lume a nenorocit. Acuma zace, doborât, în casa sa, care nici asta nu mai este casa lui. Herescu a pus sechestrul pe casă, pentru

11.000 florini, cât are de luat. Cine să-i dea vreodată 11.000 florini pe casă și unde mai sunt florini în București?... A alergat și Pop de la Viena. Se spune că are de luat 15.000 florini."

Scarlat îi atrage atenția lui Dimitraki să trimită chitanțe mai bune, cu specificarea clară a sumelor în groși, deoarece administratorul lor (Vasilache) este încurcat, căci nu le înțelege, fără ajutorul lui Scarlat, care de altfel, a trebuit, să semneze în locul lui Dimitrie. Îi dă din nou asigurări că „numai groși să se strângă în casă” și poate fi sigur că îi vor trimite, fără comanda lui, nu numai suma pentru trimestru dar și o rezervă de 200 fl. Revenind la situația din București îi spune din nou că „din păcate, astăzi Bucureștii suferă îngrozitor cu falimentul Dlui. Hagi Moscu, care a pierdut peste 12.000.000, dar, din fericire, „florinașii noștri i-am asigurat, luând moșia Domnului, Pașcani, pe care o avea Domnul amanet la acesta, deci banii noștri sunt în mare siguranță”.

Dificultățile financiare ale familiei Ghica sunt totuși la fel de supărătoare și în lunile următoare. Dimitrie are nevoie, la Școala de Război, de 600 fl. trimestrial (300 pentru școală și 300 pentru pregătirea sa particulară). Pentru a-i explica întârzierea expedițiilor de bani, Maria Ghica îi scrie: „Dimitraki al meu, nu-ți poți închipui ce greutate este acum pentru casa voastră. Pe viața ta îți spun, copilul meu, că din ianuarie până acum, adică 7 luni, Vasilache mi-a dat numai 3.000 gr. așa că îți spun să mă crezi că n-am fost într-o asemenea dificultate până acum... S-au mai adăugat și inundațiile de la București, la sfârșitul lunii mai, pentru că de trei luni tot plouă”²⁰. Câteva zile mai târziu îi trimite însă 300 fl. în plus, pentru cumpărarea de cai, uniformă etc., în vederea marei reviste militare care se pregătește. Nici o îmbunătățire nu s-a produs în situația lor financiară („groși nu sunt în casă, după cum știi”)²¹.

La sfârșitul lunii iulie 1837, Scarlat îi scrie lui Dimitrie că îi trimite în două rânduri câte 300 fl. și îi jură că „o asemenea situație mizerabilă nu a fost de mulți ani în Țara Românească, frații săi fiind „în cea mai mare sărăcie”, fiindcă nu au mai văzut de la Vasilachi niciodată în această perioadă sume mai mari de 200 sau 300 groși, **căci, la București este cea mai mare mizerie**”²². Situația este la fel de proastă în toamna aceluiași an, când Scarlat îi cere lui Dimitrie să-l anunțe când vine în țară, ca să-i trimită niște bani și să precizeze câți anume, deoarece este „o mare greutate cu banii, pe lângă asta te anunț că vremea socotelnicilor”²³ tăi s-a încheiat și Ștefan îți propune, dacă primești, să-ți dea 100fl. pe an, cu toate că anul trecut ți-a dat mai mult, însă a fost bolnav și a cheltuit mult cu boala lui, așa că nu stă bine cu banii. Îl sfătuiește să accepte condițiile, pentru că azi, la București, //unu face zece//. Și în dec. 1837, Maria Ghica îi comunică lui Dimitrie că s-au arendat din nou moșiile băieților pentru doi ani și iarăși s-au pierdut la toate, deoarece au scăzut arendeale²⁴. La cererile repetate ale lui Dimitrie, Scarlat răspunde, exasperat, în februarie, „Este o mare onoare pentru mine să crezi că

eu sunt în stare să prefac pietrele de la Podul Calicilor în galbeni..." În martie 1838, Scarlat îi trimite banii pentru trimestrul său și după câteva zile îi va trimite și Ștefan banii de la socotelnici. Dacă acesta nu-i va trimite, îi promite că va vinde tot ce are și îi va procura acești bani. De asemenea, îl roagă să-l anunțe când va pleca la Iași, ca să-l aștepte la Focșani. „Întâi să vii, ca să stăm câțva timp împreună și apoi să vezi singur cum a ajuns Bucureștiul astăzi, că nu poate să găsească cineva nici un ban”²⁵.

În lipsa ajutoarelor de acasă, Dimitrie se împrumută de la G. Scaramanga, bancherul vienez al familiei, care trimitea apoi polițele lui Scarlat. La 25 aug. 1839, acesta îl roagă pe Dimitrie să-i spună bancherului să nu mai adune mai multe sume într-o poliță, pentru că e cam greu să plătească cineva o poliță cu o sumă mare. Să-i trimită polițe pentru sume mai mici și mai rar. Dar are grijă să adauge, împins de amorul propriu. „Vezi însă cum îi spui, într-un fel în care să nu înțeleagă că suntem faliți”²⁶.

Pentru călătoria lui Dimitrie în țară, fratele său Constantin îi scrie să vină cu vaporul, fiindcă costă mai puțin²⁷.

Dar oricât de preocupați erau autorii scrisorilor de problemele lor financiare, mai ales în 1837–1838²⁸, nu lipsesc din acestea și multe informații interesante cu privire la viața Capitalei, la relațiile dintre diferitele familii boierești sau ale acestora cu Domnul, precum și la cariera lui Dimitrie și la reacția fraților Ghica în fața evenimentelor revoluției din 1848.

Bucureștii ne apar din această corespondență nu numai un oraș copleșit de criza economică, ci și un centru plin de viață, cu spectacole de teatru, baluri, nunți, despre care mama și fratele lui Dimitrie îi scriu regulat, întrerupând pentru aceasta și cele mai grave subiecte. De altfel, din noiembrie 1838, nici Dimitrie nu mai suportă viața departe de ai săi. „De mult vroiam să plec, fiindcă m-am plictisit în acest oraș, mi se pare că sunt într-o închisoare”²⁹. Un an mai târziu, mama sa îi scrie să se întoarcă cât mai repede. „Este bine în străinătate, dar din nou îți spun că fără ai tăi sunt sigură că este destul; cum spui, să fiu lângă voi, chiar dacă e plictiseală la București”³⁰. În aceeași perioadă, un om de încredere îl asigură că n-a putut încă să-i trimită „Legea lui Caragea, Regulamentul și Istoria Valahiei, fiindcă nu l-a lăsat beizadea Scarlat”³¹. Acesta, care semnează Alexandre, s-a întors recent de la Viena și îi scrie lui Dimitrie impresiile sale proaspete: „București e tot așa cum îl știți, noroi și viață proastă, tot aia și tot aia. Mi-a părut destul de rău că am lăsat frumoasa Viena...”

Unele detalii practice, privind uniforma lui Dimitrie, îl informează pe acesta că, dacă vine, să știe că toate hainele militare făcute acolo nu le poate purta aici. „Întâi că monzierele noastre acum sunt scurte, ca la europeni, și asta numai la adjutanți. Pantalonii nu mi-au folosit, fiindcă, erau lungi și aici îi poartă scurți și cu ciorapi de mătase lungi”³².

Fără îndoială, Bucureștii erau, la data aceasta, după un cutremur, foarte puternic, despre care ne relatează corespondenții. Stricăciunile produse de acesta au contribuit desigur la impresia defavorabilă a lui Alexandru. Câteva scrisori ale Mariei și ale lui Scarlat Ghica ne relatează împrejurările acestui cutremur. „La orele 9 p.m. când ne aflam cu toții la Teatru, scrie Scarlat către Dimitrie³³, pe care l-a construit Cornescu cu scânduri, dar bine, astfel că se poate încălzi, am simțit un cutremur teribil, care a ținut trei minute bune. Îți poți închipui cum a început să fugă toată lumea afară, și cum au început femeile să strige și să leșine. Acest cutremur a fost mai tare decât acela care s-a întâmplat în 1829, sub dominația rusească. O singură casă n-a rămas în București să nu sufere; mai la toate au crăpat zidurile. La casele părintești, a mea și a Colentinei, s-a făcut o pagubă, care nici cu 3.000 fl. nu o putem repara. Casele mele sunt de înlocuit; zidul din odaia mare a căzut, asemenea și toate sobele, tot așa și la casele mari au căzut toate tavanurile și sobele. Toate casele din oraș sunt de nerecunoscut, zidul de la Sf. Gheorghe a căzut. Într-o scrisoare nedată, Scarlat revine cu detalii despre „un cutremur îngrozitor la care s-au dărâmat peste 30 de prăvălii. Până acum se știe că au murit vreo 20 în oraș, să vedem ce vom mai afla. Toți zic că așa mare catastrofă n-a mai fost la București decât la 1802, când a căzut Colțea. Paguba în oraș se ridică la 2.000.000 groși. Bietele noastre case sunt de nerecunoscut. N-a rămas geam nespărțit. Acest cutremur a început cu furie și până la sfârșit tot cu furie a continuat. Teatrul fiind din lemn n-a pățit nimic. Eu am stat înăutru până când a încetat. Cu adevărat, Dimitrache, credeam că este sfârșitul lumii. Tot Bucureștiul este de nerecunoscut”³⁴.

Despre viața teatrală nu aflăm prea mult. În 14.II.1837, Maria Ghica îi comunică lui Dimitrie că teatrul a început de mult. Sunt reprezentații de 2 ori pe săptămână, iar de 3 ori este „Club”, adică o soarea și două baluri mascate. Deoarece Dimitrie îl întreabă pe Scarlat dacă îl mai amuză, acesta îi răspunde că acum a venit acolo trupa lui Soulié. La Iași, a rămas Cochi, „care este un băiat merituos și fără pretenții, renumit călăreț, renumit mai ales pentru că are o ținută dreaptă pe cal”³⁵.

Informațiile privind cariera lui Dimitrie Ghica în armata rusă au un caracter inedit. Familia, mândră de succesele sale, îi scrie la fiecare avansare, începând din iunie 1837³⁶. Maria Ghica îl felicită, aflând că va fi în curând avansat, dar îi transmite totodată, că fratele său Scarlat „nu găsește avantajoasă o avansare așa de rapidă”³⁷. După acest eveniment, îi scrie că „avansarea lui a produs o asemenea impresie, încât multe persoane declară că nu pot crede, dar sunt oameni pe care nu-i considerăm prietenii noștri”. Totuși, scrie Scarlat Ghica, este o mare distincție și favoare care ți s-a acordat. Toată lumea este încântată de această veste. Gramont, Golescu, Aristarchi și toți prietenii tăi te felicită din toată inima.

În continuare, îi urează să-l vadă peste un an, general³⁸. Câteva săptămâni mai târziu, tot Scarlat își exprimă bucuria că Dimitrie a făcut cunoștință cu toți ofițerii de la curtea imperială. Nu înțelege întrebarea Marelui Duce /?/. Este o mare onoare care i s-a făcut luându-l în garda imperială. Dacă vine la București, să ia și câte o scrisoare de la Witt și Sachik către Domnul și către consulatul de aici, **ca supus rus**, ca să accelereze procesul lor, pentru a nu pierde toată averea. La rândul său, Scarlat îl informează despre evoluția carierii sale. La 30 august a fost făcut colonel, aga titular și membru în Divanul judiciar, „adică am ieșit din slujba militară și sunt cu frac. Toți găsesc că am câștigat mai mult punând fracul, fără să pierd, iar eu unul sunt foarte mulțumit că am trecut de la cariera militară la cea politică (civilă)³⁹”.

Intrarea lui Dimitrie Ghica în garda imperială l-a bucurat mult și pe Alexandru Ghica vodă, care le-a scris lui Witt, Nesselrode și Sachik, mulțumindu-le pentru protecția și bunăvoința arătată. Scarlat îl roagă, ca și Maria Ghica, să nu uite să-i scrie Domnului, pentru a-i mulțumi⁴⁰. Pentru procesul îndelungat pe care îl aveau la Înalțul Divan⁴¹, poziția lui Dimitrie, care era supus rus și făcea parte din garda imperială, putea fi de mult ajutor. Dar acest statut era și destul de oneros, căci trebuia să plătească taxe la Consulat⁴².

Cu multă mândrie a citit întreaga sa familie pricazul în care se arată meritele lui Dimitrie și numirea sa ca ofițer⁴³.

În ceea ce privește relațiile lor cu oamenii politici ai timpului – în afară de cele ocazionate de procesul de succesiune – nu găsim prea multe date. În iulie 1837, Scarlat îi comunică lui Dimitrie schimbarea de guvern: „În locul lui Bălianu a venit George Filipescu și banu, totodată, asemenea, în locul lui Vulpe a venit Știrbei, în locul lui Arsachi a venit Cantacuzino, în locul lui M. Cornescu, a venit măgarul de Bălăceanu, la Consultativă, în locul lui Nestor a venit Vulpe, Mihail Ghica, mare ban mai înainte de G. Filipescu, măgarul de Grigori Filipescu mai înainte de ban de ... Balianu, cu toate că era scos de la Divan e numit președintele Consiliului administrativ, adică mai sus de toți miniștrii”. În Post-Scriptum adaugă: „Ghica cel cu barbă roșie e președintele Divanului, în locul lui Gr. Filipescu”.

În 1839, corespondența se referă la frații Golești, în câteva rânduri. Scarlat îl acuză pe gen. Mavru că din cauza intrigilor lui, „mare persoană de stat”, s-a poruncit arestarea a 4 tineri (Aleculea, Ștefan Goleșcu, Radu Goleșcu și Brăiloiu)⁴⁴. Maria Ghica îi scrie lui Dimitrie că „Domnul a devenit sălbatic contra lui Goleșcu, întrebând de ce nu l-au judecat și condamnat încă”⁴⁵. Tot ea descrie arestarea Goleștilor, adăugând că „tot Bucureștiul este contra acestor nenorociți”⁴⁶.

Câteva scrisori din 1848 ne oferă date mai interesante. Maturizați acum și intrați în viața publică (Dimitrie s-a stabilit definitiv în țară), frații Ghica asistă

la evenimentele din 1848 și participă, prin scris, la viața politică, însă de pe pozițiile conservatoare ale partidei filo-ruse. Ne sunt înfățișate câteva din momentele importante ale revoluției, ca de exemplu, la 16 iunie 1848, la trei zile după fuga lui Bibescu în Transilvania, când Scarlat îi spune lui Dimitrie, alarmat: „Atât pot să-ți spun, că s-a dus Țara Românească pentru totdeauna, fiindcă rușii au trecut iar Prutul și, venind, n-au lăsat piatră pe piatră și cu drept cuvânt, fiindcă acești nebuni i-au ofensat cu totul, iar acum se pregătesc să se lupte cu ei”... „Celelalte e de prisos să ți le descriu, fiindcă până acum trebuie să fi aflat că a fugit Bibescu”. ...„Îmi spui că Bibescu să-i mulțumească lui Dumnezeu; ai mare dreptate, a greșit multe altele, dar în ce privește garda națională, nu a greșit atâta, când miliția era una cu acești nebuni, că doar am văzut lucrurile cu ochii mei, căci dacă miliția era credincioasă, nimic din toate astea nu se puteau întâmpla”. Îi spune apoi că rămîne la Cornești, să vadă ce întorsătură iau lucrurile și îl roagă să ia măsurile necesare, deoarece a auzit că și la Brașov – unde se află Dimitrie – a început holera⁴⁷.

La 28.VI. 1848, îi scrie de la Breaza lui Dimitrie, că omul lor de la țară, Cristache, nu mai poate trimite nici orz, nici fân, pentru că țăranii îl amenință cu moartea⁴⁸.

O lună mai târziu scrie de la Brașov, exprimându-și speranța că foarte curând va înceta această puternică acțiune a acelor patrioți. Dezaprobă conduita politică nedemnă a lui Constantin, „care face cauză comună cu acest om rău care e Alexandru Ghica, sacrificând patria lor pentru pasiunea pe care o au pentru un om, adică pentru B. /.../ „În nici o hârtie către Rusia nu am semnat, așa cum am făcut toți ceilalți de aici, dar să nu spui nimănui, a fost totdeauna un nebun și așa o să rămînă mereu, a fost totdeauna șters (neînsemnat), căci dacă nu era așa, ar fi putut juca alt rol în situația prezentă”. Preocupat de situația politică, Scarlat îi spune lui Dimitrie că nu se poate încă duce la el. „Mărturisesc că dacă nu voi vedea că lucrurile s-au terminat, nu mă mișc de aici, fiindcă „ce charmant gouvernement” a poruncit ca îndată ce voi veni la Breaza să mă aresteze; spune acest lucru lui Nicolachi Golescu, ca să se bucure. În aceasta stă patriotismul acestor oameni...”⁴⁹.

Câteva zile mai târziu îi comunică informații de la Galați, după care „Duhamel are asemenea ordine, încât dacă turcii și de data aceasta nu vor izbui să aducă liniștea, atunci fără să mai raporteze la Petersburg, să cheme armata”. Din scrisorile lui Aristarhi a aflat că „pe deputați nu i-a primit nici cel mai neînsemnat dintre turci și se întorc împreună cu Iancu Ghica; atât numai au izbutit, să ruineze țara și să se folosească de banii furați. La 6 sept. 1848, îi răspunde lui Dimitrie, care îi scrisese că a venit Fuad Efendi și că trebuie să aibă instrucții „pozitive”. Scarlat Ghica a sceptic în această chestiune, căci se miră „cum acești

revoluționari stau pe loc și nu fug sau cel puțin nu se ascund. Mă îndoiesc dacă nu cumva și acest Fuad Efendi nu joacă aceeași politică pe care a jucat-o și Domnul Suleiman, cu toate că și noi, cei de aici, știm de la Constantinopole că acest Fuad are ordine de a readuce lucrurile din Valahia neapărat în starea de mai înainte; eu însă, dacă nu văd că vine și un Duhamel, nu spun că lucrurile se vor liniști, fiindcă cum pot ei să știe că Fuad vine cu asemenea instrucții și ei să aibă îndrăzneala să adune poporul la Filaret și să-l îndemne să meargă iar la Giurgiu, câtă vreme știu că pe Deputații lor nu i-au primit la Constantinopol; dar obrăznicia lui N. Golescu unde o pui? Să meargă regulat, când ca să se sfătuiască cu Suleiman, când ca să se prezinte la Fuad? Aceste condiții sunt neînțelese pentru sine. Acest Fuad, dacă are firman, cum știm toți, trebuia să fie trimis la București, ca să-l citească, îndată după sosirea lui la Giurgiu și numaidecât încetau aceste mascarade. Se zice că acest firman conține și destituirea domnului B.; aceasta poți să afli de la nebunul Costachi, care poate afla de la Mitropolit...". Dacă n-ai putea să afli ceva de la el, fiindcă Mitropolitul poate că nu vrea să-i spună ceva, atunci trimite să-l cheme pe Iancu Crețulescu, și spune-i că eu ți-am scris ca să-l chemi, să-l întrebi în secret asupra acestei chestiuni. Nu trebuie să râzi de mine că am sărit deodată tocmai la Iancu Crețulescu, fiindcă trebuie să știi că el actualmente șade la Mitropolit și Mitropolitul are mare încredere în el și îi spune toate. Trebuie să știi că el ne-a scris aici multe lucruri pe care nu le știa nimeni...fă în toate chipurile să-l aduci la tine și vei vedea că am dreptate și afară de acestea, el este devotat Domnului B. și în această privință să-ți spună dacă știe ceva de la Mitropolit. ... Și când au să dea sfârșit turcii lucrurilor noastre, Dumnezeu știe, fiindcă până acum nu văd decât comedii, dacă ne lăsau, de mult s-ar fi făcut o altă revoluție și ar fi scăpat de „acești crai”? Fiindcă ce teamă mai au azi de turci? Adună lumea la Filaret și în fiecare zi sunt dezordini; cu ce neliuste trebuie să trăiască cineva la București. Cu alte cuvinte, dacă rușii n-au să pună rânduială, de la turci n-am mare speranță și rușii dinadins lasă pe turci să tulbure zilnic mai rău lucrurile. În sfârșit, peste câteva zile se va vedea ce măsură ia Fuad pentru a restabili ordinea. Se zice că vor face pe George Filipescu domn, se poate, fiindcă rușii vor astăzi să găsească o mașină care să se întoarcă cum poruncesc ei. S-au săturat de oameni al căror cap era plin cu poezii, precum din nenorocire a fost B... și precum era să fie Știrbei, dacă îl făceau domn⁵⁰.

La 11 sept. 1848, Scarlat îi scrie lui Dimitrie⁵¹, răspunzându-i cu privire la un articol recent scris de acesta din urmă. „Articolul este foarte bun și logic – spune el – dar părerea mea este că în situația de astăzi, este mai bine să-i lași în plata Domnului, fiindcă dacă erai zdravăn n-aveam grijă, dar în starea în care te afli⁵², nu e rațional să îi iriți, căci vezi foarte bine la ce grad de obrăznicie au ajuns, încât trimit ștafete la Duhamel, amenințându-l să nu cumva să intre în

București, pentru că au de gând să-l omoare. Ce siguranță poate avea cineva? Am văzut că îmi scrii relativ la cele spuse de Hilel⁵³, de Suleiman. L-am întrebat pe B. și el mi-a arătat scrisorile pe care le-au scris atât lui Reșit-pașa, cât și lui Rifat-pașa, cât și chiar Sultanului, contra lui Suleiman. Prin urmare, ceea ce ți-a zis Hilel este foarte adevărat și aceste scrisori ale lui B. au contribuit foarte mult la căderea lui Suleiman, precum și insistența Rusiei ca să-l schimbe din această misiune. Am arătat lui B. și ceva din cele ce îmi scrii referitor la persoana lui, „et il a été très touché” și să știe ce fel de oameni ar fi trebuit să menajeze când era la putere.

A venit aici, de la Galați, și Iancu Sutz, care ne-a spus toate conferințele pe care le-a avut acolo Duhamel cu Fuat și că Fuat „est de très bonne foi”, iar Duhamel are instrucțiuni că dacă Fuat nu va readuce lucrurile în starea normală în termen de 15 zile, atunci să aducă armată fără să mai raporteze la Curtea lui; pentru asta are tocmit și vaporul cu ziua, așa încât, îndată ce va vedea că lucrurile iar se amestecă, imediat să se ducă la Galați și să cheme armata. Este imposibil ca până la sfârșit să nu intre armatele rusești în Țara Românească, nu numai pentru evenimentele ce se desfășoară la noi, dar și pentru alte motive. Rusia caută pricină ca armatele ei să treacă iarna în Vlaho-Bogdania.

...„Crede-mă că Fuat este bărbat și fără zăbavă o să facă „l'ordre dans notre pays, mais de toutes les manières le pays est à plaindre, à cause de beaucoup de calamités”⁵⁴.

Și ultima scrisoare exprimă aceeași neliniște, aceeași lipsă de înțelegere politică pentru importanța evenimentelor revoluționare: „Deși ți-am scris că o să pornesc de aici marți, adică mâine, dar pentru că ieri au primit unii aici scrisori de la București, e tot neliniște și acești revoluționari se plimbă liberi și **toți cer constituția**, m-am hotărât să rămân încă câteva zile, pînă când o să aflăm că armatele rusești au sosit cel puțin la Buzău și atunci se poate ieși fără teamă; de aceea, te rog, scrie-mi orice vei afla despre armatele rusești”⁵⁵.

Destinatarul acestor scrisori, Dimitrie Ghica, este autorul unui cunoscut memoriu adresat comisarilor Turciei și Rusiei în Principate⁵⁶ și care ilustrează mentalitatea partidei rusofile și conservatoare din Principate. El califică ideile noi răspândite la data aceea în Țara Românească drept „doctrine demagogice, antisociale”, denunță ca periculoasă atitudinea progresistă a tinerilor români veniți din atmosfera revoluționară a Parisului, atacă febra reformelor, consideră că instituțiile nu sunt atât defectuoase prin ele însele, cât mai ales prin corupția generală a celor care erau însărcinați să le aplice. Dimitrie Ghica, format în atmosfera Școlii Militare de la München și în armata țaristă, nu putea vedea cu ochi buni revoluția⁵⁷, pentru că era convins de eficacitatea Regulamentului Organic, care – pentru el – adusesese ordinea. El era deci filorus, aștepta intervenția

armatelor străine și recomanda în articolele sale rezerva și continuarea politicii regulamentare. Din reformele pe care le propune în memoriul amintit, reiese clar și faptul că el gândea ca un „evghenist” conservator. El cerea: 1) Alegătorii domnului să nu fie de cel puțin 40 de ani, boieri de cl. I, ci începând de la 30 de ani, „boieri și fii de boieri”; 2) Miliția actuală să fie licențiată, căci aceasta a fost una din primele care au ridicat steagul revoltei. Celelalte puncte, cu excepția unor sugestii pentru ameliorarea condiției țăranilor – de pe pozițiile intransigente ale unui moșier – precum și pentru eliberarea țăganilor, păstrează toate același caracter retrograd, pe plan social. O intenție de modernizare apare în propunerea privind înființarea unei Case de Economii și în interesul arătat dezvoltării învățământului. De altfel, pe plan cultural, Dimitrie Ghica trebuie să se fi bucurat de prețuirea contemporanilor, din moment ce, în 1847, o scrisoare redactată cu multă deferință de către Nicolae Golescu, Ion Ghica, Grigore Alexandrescu, I. Voiculescu II și C.A. Rosetti îi propunea să conducă Teatrul Național⁵⁸.

Rolul cel mai ingrat îi revine însă lui Scarlat Ghica. Imediat după evenimentele revoluției din 1848, el face parte din Comisia alcătuită pentru cercetarea celor amestecați în faptele revoluționare, pe lângă Departamentul Dreptății⁵⁹. El era deci unul dintre cei care anchetau pe unii revoluționari, ca Boicea Radovici sau Al. Caramanlău, în decembrie 1848, punându-le întrebarea: „Ce te-a silit a merge la arderea Regulamentului”⁶⁰. Așa se explică, probabil, și zvonul lansat în aceeași lună, după care Scarlat Ghica avea să fie numit prefect al poliției, în locul lui Voinescu⁶¹.

Mare vornic în Comisia Vistieriei, în ian. 1849, Scarlat Ghica se ocupă de procurarea fondurilor necesare pentru aprovizionarea armatei rusești⁶². Ceremonia serbării onomastice a lui Nicolae I are loc la 2.XII.1848, iar masa pentru 500 de soldați se dă în manejul lui Scarlat de la moșia sa de lângă București⁶³. Îl vedem semnând o scrisoare colectivă prin care se cerea redeschiderea claselor Academiei⁶⁴. Deși nu se bucură de o presă prea bună⁶⁵, beizadea Scarlat este foarte prezent în viața publică, probabil și datorită stimei de care se bucura familia Ghica și faptului că se înrudea cu Alexandru-vodă Ghica.

Consecvenți pe linia unei politici conservatoare, frații Scarlat și Dimitrie Ghica vor reîntra în viața politică abia din 1857, când vor face amândoi parte din Parlament⁶⁶. În 1866, în urma unei intervenții a lui Dimitrie Ghica, C.A. Rosetti și Ion Brătianu au făcut declarația că „titlurile dobândite vor fi respectate și că nimeni nu se gândește să se atingă de gloriile familiilor române”. Titlurile românești dobândite nefiind ereditare, această „declarație se referea în fond numai la titlul de beizadea, tradus cu prinț, al fiilor de Domni, în viață atunci”⁶⁷.

Pentru o istorie a revoluției din 1848, corespondența beizadelelor Scarlat

și Dimitrie Ghica nu aduce elemente noi. Comparată cu scrisorile familiei Rosetti⁶⁸ sau cu voluminoasa corespondență a Goleștilor, ea își pierde valoarea de izvor istoric, cu atât mai mult cu cât, spre deosebire de reprezentanții acestor familii, – iluștri reprezentanți ai curentului progresist-revoluționar – fiii lui Grigorie Dimitrie Ghica, fac figură de spirite retrograde, preocupați de propria lor carieră și de ameliorarea situației financiare; ei ne apar de cealaltă parte a baricadei.

Interesul acestor documente este însă altul. Ele ne oferă mărturii ale vieții unei familii de mari boieri în preajma unor puternice transformări sociale, date noi despre criza economică și falimentul lui Hagi Moscu, informații privind expedientele din care își asigurau aceste familii continuarea unui stil de viață aristocratic, viața bucureșteană și a Curții domnești, relațiile cu agenții consulari și cu oamenii politici străini. Corespondența reînvie atmosfera unui București avariat de cutremur, vizitat de trupele de teatru străine, un București în care balurile la Curte, nunțile boierești și activitatea bancherilor vienezi sunt menționate fugitiv, dar constant, în multe din scrisorile familiei Ghica. Pe de altă parte, schimbările de guvern, evenimentele revoluționare și intrigile din înalta societate, deși povestite adesea pe un ton violent și cu calificative neelegante, au calitățile de spontaneitate care transformă documentele în mărturii vii și justifică interesul istoricului. Dacă la aceasta mai adăugăm și cariera politică a beizadelelor după Unirea Principatelor⁶⁹, credem că am putut demonstra utilitatea, ca izvor istoric al spiritului public din Țara Românească, a acestei corespondențe.

1. În scrisori sunt menționați și ceilalți doi frați, Panaiotache și Constantin.
2. Scrisorile din 8/20 mai; 4/16 iulie; 28/16 august; 8/20 sept. 1832.
3. „Pentru care am o mare înclinare”.
4. 4/16. VII. 1833.
5. 3/15. IV. 1833.
6. În primii ani, sunt la studii, în Germania, Dimitrie, Grigore și Panaghiotis, dar din 1837, va rămâne numai Dimitrie.
7. 28/16 aug. 1832. (Dim. Ghica către tatăl său, Grigore Ghica). De fiecare dată, cu formule retorice și exprimând un profund respect, Dimitrie îi mulțumește tatălui său pentru sprijinul material și îl asigură că se va strădui să fie demn de el.
8. 24/12 dec. 1832. La semnătură, Dimitrie adaugă și titlul de cadet.
9. Scrisoarea e scrisă la 17 ani.
10. Scrisoarea e adresată de Maria Ghica lui Dimitrie Ghica, cadet à l'Ecole militaire, München. În 28.XII.1833, o scrisoare asemănătoare a aceleiași.
11. În 8.II.1837, Maria îi scrie că Băleanu nu mai este epitrop, ceea ce le convine, fiindcă peste 20 de zile procesul nostru vine la Înalțul Divan și el, ca epitrop, nu putea să ia parte.
12. Aceștia erau Pană Costescu, Felisian, Cocorescu – „care s-a arătat de mult caracter pentru noi”, Alecu Belo și, ce e mai important, că Tachi Ghica e cumnat cu nebunul de Cîmpineanu și cu toate astea a semnat pentru noi, dar nu chiar în ziua aceea, când s-a făcut Jurnalul, ci după două zile, „Despre Grigore Filipescu și Bălăceanu spune că „au fost contra noastră și au arătat cea mai mare patimă pe care o poate arăta un om altui om”.
13. Acest faliment a determinat și o criză de guvern. **Istoria României**, III, 1964, p. 989.
14. Îi explică proveniența acestor 6.000 gr., salvați din cei 32.000 gr. „care i s-au dat lui Panaioti când s-a căsătorit și aceștia au intrat în mâinile lui Scarlat Rosetti și lui Panaioti și s-au făcut nevăzuți”.
15. Domnul Alexandru Ghica era unchiul lui Dumitru Ghica, adică fratele tatălui său.
16. București, 13.V.1837.
17. Este vorba despre renumiții bancheri vienezi, de origine aromână, Sina și Hagi Pop.
18. Se referă la vânzarea venitului, adică arenda.
19. Scarlat comentează hotărârea lui Alexandru Ghica: „Te așteptai la așa ceva de la unchiul tău, Domnul?”
20. București, 21 iunie 1837.
21. București, 24 iunie 1837.
22. București, 28 iulie 1837. În legătură cu scrisoarea trimisă de administratorul

- Vasilachi lui Dimitrie, Scarlat precizează că „deoarece Vasile nu știe să se exprime în limba greacă, îi scrie el și acela doar semnează”.
23. Scutelnicii și poslușnicii constituiau, înainte de Regulamentul Organic, „un privilegiu de obște al rangurilor”, dând loc la mari abuzuri (6 oct. 1937).
 24. 9. dec. 1837.
 25. 9 martie 1838, București. Fragmentul este în franceză și greacă: „dans quelle misère se trouve aujourd'hui Bucarest”.
 26. București, 25 aug. 1839.
 27. București, 1839.
 28. În 1839 se repetă rugămințile familiei, adresate lui Dimitrie, să se întoarcă, deoarece și-a cheltuit toate veniturile și nu mai are cu ce trăi în străinătate. „Într-un loc străin, când n-ai ce munci nimeni nu-ți dă”, adaugă Scarlat într-o scrisoare din 17.VII. 1839.
 29. Viena, 26, nov. 1838.
 30. București, 6 noiembrie 1839.
 31. București, 17/29 oct. 1839. Scrisoarea este adresată „Excelență”. Probabil, Istoria Țării Românești de Mihail Cantacuzino.
 32. 17/29 oct. 1839. București.
 33. 12.I.1838, București.
 34. Scrisoarea e nedată. Se încheie în limba franceză.
 35. Frații Ghica au o adevărată pasiune pentru călărie. În aceeași scrisoare, Scarlat îl informează pe Dimitrie despre transformările pe care le face la manejul său și cumpărarea unui cal englezesc de la Soulié.
 36. București, 24 iunie 1837.
 37. București, 24 iunie 1837.
 38. București, 25 august 1837.
 39. București, 16 septembrie 1837.
 40. Buc., 25.VIII. 1837. În încheiere adaugă: „Je m' imagine quel joli garçon vous devez être en uniforme de lancier”.
 41. Cu toate diligențele pe care le fac toți membrii familiei Ghica și prietenii lor, cu tot sprijinul lui Belo, Băleanu și alți boieri, precum și cu concursul consulilor (Rückman, Nesselrode, Witt), procesul durează de câțiva ani. Aproape toate scrisorile relatează incidente referitoare la evoluția procesului. În martie 1838, de exemplu, „Raportul Consultativei a ieșit și mâine se trimite la Domnul. Socrul lui Scarlat și Ralet au fost de partea noastră, iar Balș împotriva...” „ți-am scris să iei o scrisoare de acolo către Consulatul rusesc, ca supus rus cum ești, ca să putem sfârși chestiunea noastră. Acest lucru trebuia procurat de mult fiindcă nu era nevoie să fii la Petersburg pentru asta”. Altădată, Scarlat îi scrie lui Dimitrie: „Nu pot să-ți descriu ce bucurie a simțit sufletul meu când am primit ultima ta scrisoare și am văzut cât a fost de mulțumit de tine baronul Korf, lucru în adevăr rar la ruși și mai ales să arate asemenea mulțumiri către un străin”.
 42. București, 1839.
 43. 25.VII. 1837.
 44. 4.IV. 1839.

45. 3 și 6.III. 1839.
46. 13.II. 1839.
47. Comești, 16.VI.1848.
48. Breaza, 28.VI. 1848.
49. Brașov, 24.VIII. 1848.
50. Brașov, 6.IX.1848.
51. Scrisoarea este publicată în colecția **Anul 1848**, vol. IV, p. 297–298.
52. Dimitrie avusese un accident de călărie.
53. Este vorba de bancherul Manoah Hilel.
54. Brașov, 11 sept. 1848.
55. Brașov, 20 sept. 1848.
56. **Anul 1848 în Principatele Române**. Acte și documente, II, București, 1902, pp. 660–661.
57. Reproducem caracterizarea revoluției, făcută de D. Ghica: „C'est alors que le tourbillon révolutionnaire renversa tout sur son passage, sans rien édifier. Ainsi, que vit-on trois mois durant: par suite de l'abolition du règlement organique, une société sans lois, livrée à tous les caprices de l'arbitraire et de la violence, en l'absence du contrôle, toutes les caisses publiques vidées au profit de l'intrigue et de la rapacité; le crédit et le commerce frappés de mort, une sorte de loi agraire venant éveiller contre les propriétaires une cupidité haineuse dans les coeurs des paysans... Quant aux hommes qui semblaient en position d'apporter un frein à ces déportements, ou du moins d'atténuer les déplorable effets de cet état de choses, ils crurent devoir se tenir à l'écart, dans la crainte de se compromettre inutilement, comptant d'ailleurs sur une prompt intervention militaire, ainsi que la déclaration formelle en avait été faite dès les premiers symptômes d'insurrection...”. Vezi **Anul 1848**, vol. IV, p. 660–661 (sept. – oct. 1848)
58. **Anul 1848**, vol. I, p. 88, „... Noi dar te chemăm pe Luminăția ta, carele este fiul întâiului Prinț român în secolul ns., siguri fiind că vei asculta chemarea noastră și glasul inimii și vei primi titlul și sarcina de patron al Teatrului național, ajutându-l cu puterile și luminile ce, prin naștere, prin studii și călătorii ai dobândit...”.
59. **Anul 1848** ..., vol. VI, pp. 61–62, 23.XI.1848
60. Ibidem.
61. **Anul 1848** ..., vol. IV, 31.XII.1848.
62. **Anul 1848**..., vol. IV, 31.XII. 1848.
63. **Ibidem**, vol. V, p. 561, 2.XII. 1848.
64. **Ibidem**, vol. IV, p. 546, 27.IX.1848. Ceilalți semnatari sunt: Eliza Știrbei, Anastasie Vlasto, N. Băleanu, N. Lahovari, A. Ferichide, I. Budișteanu, St. Fălcoianu. Ei cer caimacamului C. Cantacuzino redeschiderea cursurilor Academiei, „acest așezământ nereprezentând astăzi decât 3 clase elementare și neprimind decât copii de 8–12 ani, nici o considerație politică nu poate stăvilă deschiderea lui”.
65. **Ibidem**, vol. V, p. 509–510, 26.XI.1848. Ségur, consulul Franței, îl consideră „un risipitor, care a făcut multă vreme opoziție prințului Bibescu, iar după ce

- a primit o slujbă cu 350 fr. pe lună, a început să-l apere”.
66. I.C. Filitti, **Principatele române...**, p. 29.
67. Idem, **Izvoarele Constituției de la 1866**, București, 1934, p. 21–22.
68. Vezi Natalia Trandafirescu, **Documente inedite privind revoluția română de la 1848**, I-II, „Revista arhivelor”, nr. I, vol. XI, 1978, p. 102–109 și Suplement, 1979, LV, vol. XL, pp. 100–127.
69. Dintre aceștia, acela care a devenit o personalitate marcantă a vieții politice românești este **Dimitrie Ghica** (1816–1897), ministru și prim-ministru în repetate rânduri atât sub Cuza, cât și sub Carol I. El a fost președintele Camerei în 1871–1875, în guvernul conservator Lascăr Catargi și apoi președintele senatului, în 1877–1888 și 1895–1897, în guvernele liberale Ion C. Brătianu și Dimitrie A. Sturdza.

Activitatea Institutului de Studii Sud-Est Europene 1991-1992

1. Cărți și studii apărute

a) **Cărți: Etudes byzantines et post-byzantines II**, București, Ed. Academiei Române, 1991, 228p., sub redacția lui Emilian Popescu, Octavian Iliescu, Tudor Teoteoi; studii semnate de: Emilian Popescu, Adrian Rădulescu, Ion Barnea, Dan Gh. Teodor, Petre Diaconu, Stelian Brezeanu, Victor Spinei, Șerban Papacostea, Octavian Iliescu, Ernest Oberländer-Tâmoveanu, Marin Cojoc, Adrian Gabor, Vasile Marticar. Cercetătorii din Institutul nostru au contribuit cu: T. Teoteoi, **L'opposition entre les notions de „monarchie” et „polyarchie” à Byzance (IXe – XVIIe siècles)**, Emanuela Popescu Mihut, **Remarques sur la place des textes de droit criminel byzantin dans la pratique judiciaire roumaine du XVIIIes.**, Valentin Al. Georgescu, **L'impact de la „Loi agraire byzantine” sur les projets de Code Rural révolutionnaire (1791) et napoléonien (1801–1814), disparu du schéma de la codification modernisatrice du droit roumain au XIXes.**

Viorica Moisuc, **Premisele izolării politice a României**, Ed. Humanitas, București, 1991.

Elena Siupiur, **Siberia dus-întors, 73 de ruble**, roman, București, Ed. Anima, 1991.

Robert Păiușan, în colaborare cu Al. Vianu, Camil Mureșan, Simona Nistor, **Președinții Franței**, Craiova, Ed. Universală-Dialog, 1991.

André Grabar, **Iconoclasmul bizantin**, traducere, prefață și note de Daniel Barbu, București, Ed. Meridiane, 1991.

La volumul editat de Al. Zub, **Temps et changement dans la culture roumaine**, Iași, 1991, au colaborat următorii membri ai I.S.S.E.E. Daniel Barbu, **Ecriture sur le sable: temps, histoire et eschatologie dans la société roumaine à la fin de l'Ancien Régime**; Zamfira Mihail, **Le sens du temps dans l'oeuvre de Nicolae Milescu** și Al. Duțu, **La roue l'échelle-images du devenir historique au XVIIIe siècle**.

Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural în Balcani, București, Fundația Culturală Română, seria colocvii (1992), 84p. conținând

lucrările unui colocviu organizat în colaborare de Fundație și de I.S.S.E.E.: Andrei Pippidi, **Vlahii din nordul Greciei în secolul al XIX-lea; mărturiile unui călător englez**; Ion Matei, **Românii în Imperiul Otoman în secolul al XIX-lea**; Anca Tanașoca, **Danii românești în Serbia în Evul Mediu**; Cornelia Papacostea Danielopolu, **Carte și școală pentru greci**; Cătălina Vătășescu, **Carte și școală pentru albanezi**; Elena Siupiur, **Carte și școală pentru bulgari**. Alte studii sunt semnate de Hristu Căndroveanu, Nicolae Saramandu, Gelcu Maksutovici, Grigore Brâncuș, Nasta Atanase, Sandu Cristea Timoc, Gh. Sbucnea.

N. Iorga, **Scrisori către Catinca**, ediție îngrijită, note și comentarii de A. Pippidi, București, Ed. Minerva, 1992.

N. Iorga, **Istoria românilor în chipuri și icoane**, introducere de A. Pippidi, București, 1992.

Andrei Pippidi, **Un prieten al lui Nicolae Iorga, Ștefan Orășanu**, Cornelia Papacostea Danielopolu, **Mici amintiri despre un om mare** în volumul editat de Valeriu Râpeanu, **N. Iorga, Opera, omul, prietenii**, București, 1992.

Elena Siupiur, **Basarabia prin vocile ei**, carte de interviuri, care cuprinde și un studiu al autoarei, **Cum să masacrezi un copac pentru a constitui statalități tip Matrioska**, București, Ed. Anima, 1992.

Zamfira Mihail, **Date noi privind etnografia din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea**, în volumul **Imagini și permanențe în etnografia românească**, Chișinău, Ed. Științifică, 1992.

b) Studii O serie de culegeri de studii ale membrilor Institutului au apărut în colecția R.E.S.E.E.:

În nr. XXIX (1991) 3-4: **Le problème de la neutralité en 1939-1941** temă pe care au dezbătut-o Viorica Moisuc, Vasile Hurmuz, Constantin Iordan, Mustafa Ali Mehmet, cercetători în I.S.S.E.E., cărora li s-au alăturat Eliza Campus, Mihail Retegan, Constantin Botoran, D.B. Lungu.

În același număr au apărut grupajul de studii **Langue et culture**, studii semnate de Elena Scărlătouiu, Cătălina Vătășescu, Lia Brad Chisacof, Zamfira Mihail și grupajul **Histoire religieuse**, studii de Al. Duțu și Monk Ioannikios, de la Muntele Athos.

În nr. XXX (1992) 3-4: **La modernisation du Sud-Est Européen** (o parte din actele colocviului pe această temă organizat în luna mai 1992 la București): Alexandru Duțu, **Deux périodes de promesses**; Paschalis M. Kitromilides (Atena), **Modernization as an Ideological Dilemma**; Ivan Ćolović (Belgrad), **Le folklore et la politique. Une affaire moderne**; Helmut Reinalter (Innsbruck), **Freimaurei und Modernisierung**; Seçil Akgün (Ankara), **Modernization of Turkish woman**; Andrei Pippidi, **Les „formes vides”, hier et aujourd’hui**; Edgar Hösch (München), **Philhellenische, Modernisierungskonzeptionen**; Zoran Konstantinović (Innsbruck), **Die politische und kulturelle Position der Serben zwischen Wien und Paris am**

Ausgang des 19. Jahrhunderts; Nadja Danova (Sofia), **Les lumières et les tentatives de formation d'une mentalité nouvelle chez les Bulgares au XIXe siècle**; Anna Tabaki – Alexandra Sphini (Atena), **Typologie des manuels d'éthique et de comportement en langue grecque vers la fin du XVIIIe siècle: l'évolution du genre, reflet du processus de modernisation du Sud-Est Européen**; Laurențiu Vlad, **La Constitution au milieu du XIXe siècle. Le destin d'un mot**; Biljana Sikimić (Belgrad) **Balkan secret languages vs. modern slang: Romanian contribution**; Rumeana Stanceva (Sofia), **La modernité de Lucian Blaga dans une lecture bulgare**; Florin Țurcanu, **Modernisation et identité culturelle – les enjeux d'un débat intellectuel dans la Roumanie des années vingt.**

Menționăm în continuare studiile în ordinea alfabetică a numelor autorilor:

Daniel Barbu, **Approches esthétiques dans la culture roumaine du XVIIIe siècle** în „Ars Transilvanica”, I, 1991, p. 7–14; **L'école vénéto-crétoise et l'illustration des manuscrits slaves des pays roumains au XVIe siècle** în „Revista de istorie și teorie literară” (1991) 3–4, p.403–408; **L'art des anciens portraits roumains. Notes méthodologiques** în „Studii și cercetări de istoria artei” XXXVIII (1991), p. 3–10; **Portretul unui discipol: Ștefan al II-lea al Ungrovlahiei** în „Revista istorică” III/5–6, 1992, p. 547–558; **La valeur du pouvoir et le pouvoir des intellectuels** în „La Nuova Europa” I 6, 1992, p. 134–145.

Lia Brad Chisacof, **Remarques sur le grec parlé dans les Principautés Danubiennes** în **Actes du premier Congrès international sur la diaspora hellénique de l'antiquité à nos jours**, vol. II, Montréal, 1991, p. 91–95; **Phonic interference with the Modern Greek Origin Loan-Words in Dacoromanian** în **Proceedings of the 12th annual Meeting of the department of Linguistics**, Salonic, 1992; **Occident versus Orient în Anonimul din 1789** în „Revista de istorie și teorie literară” XXXIX (1991) 3–4.

Olga Cicanci, **La spécificité de la diaspora grecque dans l'espace roumain à l'époque moderne** în **Actes du premier Congrès international sur la diaspora hellénique de l'antiquité à nos jours**, vol. II, Montreal, 1991, p. 105–114. **Presa greacă din România despre războiul de independență** în „Magazin istoric” mai 1992.

Cornelia Papacostea Danielopolu, **Opiniile unui serdar (G. Paapa)** în „Magazin istoric”, aprilie 1991; **La diaspora hellénique des Principautés Roumaines et l'éclosion de l'idéologie moderne (1774–1821)** în **Actes du premier Congrès international sur la diaspora hellénique de l'antiquité à nos jours**, vol.II, Montréal, 1991; **Theodor Burada** în **Almanah macedo-român**, 1992.

Alexandru Duțu, **New Ideas and Old Stereotypes concerning the Comon Roots of European Culture**, în **Dialog Westeuropa-Osteuropa**, Wien, 1991, p. 109–120; **Diffusion et réception des idées de la Révolution française**, în „Etudes balkaniques”, Sofia, 27, 1991, 1, p. 25–28; **Glimpses of Reciprocal Perception**, introducere la Dennis Deletant, **Studies in Romanian History**, București, Ed.

Enciclopedică, 1991, p. 7–22; **Portraits of Vlad Țepeș – Literature. Pictures and Images of the Ideal Man in Dracula. Essays on the Life and Times of Vlad Țepeș**, ed. de Kurt W. Treptow. New-York, 1991, p. 239–245; **Survivances byzantines et attirait de l'immédiat: le témoignage des livres populaires sud-est européens** în „Byzantinische Forschungen”, Amsterdam, 17, 1991, p. 149–160; **O ultimă scrisoare în Portret de grup cu Ioana Em. Petrescu**, Cluj, Editura Dacia, 1991, p. 18–21; **Substratul mental al receptării literare: Gracian în românește**, în „Revista de istorie și teorie literară”, 39, 1991, 1–2, p. 107–115; **Ortodoxia și istoria culturii** în „Filocalia”, 1, 1991, p. 16–20; **Civilizația cărții în Sud-Estul european – evoluția literaturii**, în „Limbă și literatură”, 1992, 1–2, p. 30–55.

Cristina Feneșan, **Die Donau-Fürstentümer in osmanischen Abhängigkeit**, capitol în bibliografia anuală **Turkologischer Anzeiger**, editată de Institut für Orientalistik, Viena, 1991; **La fin de Gritti**, „Anatolia Moderna” III, 1992, p. 57–60;

Quelques aspects du condominium osmano-transylvain au XVIIe siècle în Osmanlı Araştırmaları, IX. Istanbul, 1992, Festschrift für Klaus Schwarz; în colaborare cu Jean-Louis-Bacqué-Grammont, **Notes et autres documents sur Aloisio Gritti et les Pays Roumains** în „Anatolia Moderna” III, 1992, p. 61 și urm.

Anca Ghiată, **La politique roumaine et ottomane concernant le développement de la vie économique au Bas Danube (XIXe siècle)** în XIe Congrès international d'histoire turque, Ankara, 1991; **La personnalité et l'époque de Kemal Atatürk dans l'historiographie roumaine** în Kemal Atatürk, Ankara, 1991; **La situation politique et économique de Constanța (1800–1877)**, în **Tomis-Constanța la 2500 de ani de existență și 2250 de ani de atestare documentară**, Constanța, 1991; **La personnalité de Mustafa Kemal et son époque dans l'historiographie roumaine** în **Lucrările Laboratorului de Studii Otomane II** București, 1992; **Demografie istorică sud-est europeană într-un izvor otoman de la 1873 privind vilaietul Dunărea** în **Studii de balcanistică și slavistică din România**, București, 1992; **Situația politico-economică a Constanței înainte de războiul de independență (1800–1877)** în **Tomis-Constanța 2500 de ani de evoluție neîntreruptă, cultură și civilizație**, Constanța, 1992; **Noi mărturii de epocă privind administrația orașului Constanța înainte de anul 1878** în „România de la Mare”, Constanța, 1, 1992; **„Toponimie turcă în Dobrogea medievală și modernă privită din unghiul geografiei istorice”** în volumul „Congresul Internațional de Limbă Turcă”, Ankara, 1992; **Etnotoponime din Dobrogea – atestate în documentele otomane**, în „Etnologica”, 1992.

Eugenia Ioan, **Relații literare româno-iugoslave în epoca modernă** în „Libertatea” (Vârșet) 3, 1991; **B.P. Hașdeu în arhivele iugoslave** în volumul **Științe auxiliare istoriei**, Universitatea București, 1992.

Constantin Iordan, **Relations interbalkaniques (juillet-novembre 1939). Une perspective historique** în R.E.S.E.E. XXIX (1991) 1–2, p. 79–86.

Zamfira Mihail, **Cartea românească veche tipărită în Basarabia (1812–1830)**

în „Luminătorul”, Chișinău”, 1992, 1, p. 56–61; **La géographie ethnolinguistique dans la recherche comparée des langues sud-est européennes**, R.E.S.E.E., (1992) 1–2, p. 19–26; **Cartografia lingvistică și etnologică în „Academica”** (1992) 10, p. 26; **La latinité dans le Sud-Est de l'Europe. Histoire et linguistique**, R.E.S.E.E (1992) 3–4, p. 374–379.

Andrei Pippidi, **Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România** în „Revista istorică” II (1991) 11–12, p. 641–650; **L'histoire de Marcada, ses versions et ses lectures**, R.E.S.E.E. XXIX (1991) 1–2, p. 27–37; **Solidaritatea națională și pilda omului singur** în „Limba și literatură” (1991); **Originea posibilă a unei legende despre Vlad Țepeș** în „Revista de istorie și teorie literară” 1992; **Nation, nationalisme et démocratie en Roumanie** în „L'autre Europe”, Paris, 1, 1992; **Europa și România, conflictul unor imagini** în „Lettre internationale” 1; **Scrisorile unui om ocupat**, în „Viața Românească” 1–2, 1992; **Pentru a-l reciti pe Lăcusteanu** în „Viața Românească”, 9, 1992; **Falsa moarte a monarhiei** în „Memoria”, 5, 1992.

Elena Scărlatoiu, **La romanité balkanique. Origines et diffusion** II, R.E.S.E.E. XXX (1992) 1–2; **Locul componentei de origine veche slavă în vocabularul dialectului meglenoromân** în „Romanoslavica” 29 (1992); **Les parlers de minorités roumanophones du nord de la Grèce et leurs rapports avec le grec** în „Plurilinguismes” Sorbonne, Paris, 4, 1992; cinci articole despre dialectele românești sud-dunărene în „Deșteptarea, Revista Aromânilor” (8/1991; 6,7,8,10/1992).

Elena Siupiur, **Soziale und intellektuelle Struktur des zentralen bulgarischen Komitees in Rumänien im 19. Jahrhundert** în „Österreichische Osthefte”, I 1992, p. 68–77; **Образованието на интелектуалните в југо-изотечна Европа през XIX век, in Интелигенцијата в културологијата перспектива**. Universitetsko Sv. Klimet Ohridski izdatelstvo, Sofia, 1992, p. 247–271.

Florin Țurcanu, **Une préhistoire intellectuelle de l'Action Française (en marge d'un ouvrage récemment paru)** în R.E.S.E.E. (1992) 1–2.

2. Reuniuni științifice în România

a) Sesiuni organizate de I.S.S.E.E.: Institutul a organizat împreună cu Comisia pentru istoria celui de al doilea război mondial, prin eforturile Vioricăi Moisuc, care a prezentat și raportul introductiv, sesiunea **Problema neutralității și statele Europei centrale și de sud-est. 1939–1941** la care au luat parte cu comunicări următorii colegi: Vasile Hurmuz, **Despre neutralitatea Iugoslaviei (1939–1941)**; Constantin Iordan, **Neutralitatea statelor sud-est europene (1939–1941)**; cazul **Bulgariei, al Greciei și al Turciei (1939–1941)**; Mustafa Mehmet, **Despre neutralitatea Turciei (1939–1941)**.

Institutul a reluat seria colocviilor internaționale cu simpozionul organizat între 30 aprilie și 1 mai 1992 cu sprijinul Fundației Sörös pentru o Societate Deschisă pe tema **Modernizarea societății sud-est europene la începutul secolului**

al XIX-lea și la sfârșitul secolului XX. Raportul introductiv a fost prezentat de Prof. Al. Duțu, Directorul Institutului, care a fost și inițiatorul acestei reuniuni internaționale. La lucrările simpozionului au participat ca moderatori sau cu comunicări și intervenții următorii specialiști: Prof. Dr. Edgar Hösch (München), Dr. Nadia Danova (Sofia), Dr. Biljana Sikimić (Belgrad), Dr. Ivan Čolović (Belgrad), Dr. Fridrum Rinner (Innsbruck), Dr. Rumeana Stanceva (Sofia), Prof. Dr. Seçil Akgün (Ankara), Dr. Paschalis M. Kitromilides (Atena), Prof. Dr. Helmut Reinalter (Innsbruck), Prof. Zoran Konstantinović (Innsbruck), Dr. Anna Tabaki (Atena), Laurențiu Vlad (ISSEE), Florin Turcanu (ISSEE), Prof. Dr. Andrei Pippidi (ISSEE), Prof. Dr. Alexandru Zub (Iași), Dr. Cornelia Papacostea Danielopolu (ISSEE), Dr. Mustafa Mehmet (ISSEE), Dr. N.S. Tanașoca (ISSEE), Prof. Loukia Droulia (Atena), Lia Brad Chisacof (ISSEE), Elena Scărlătoiu (ISSEE).

În colaborare cu Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” și cu „Goethe Institut” din București, I.S.S.E.E. a organizat o întâlnire a istoricilor germani și români pe tema **Contribuția cultivării istoriei la formarea societății civile** (18–19.II. 1992). La această întâlnire au participat Prof. Bodo van Borries (Hamburg), Prof. Alexandru Duțu (ISSEE), Prof. Dinu C. Giurescu (București), Thomas Kleininger (București), Prof. Jürgen Kocka (Berlin), Prof. Șerban Papacostea (București), Andrei Pippidi (ISSEE), Prof. Jörn Rüsen (Bielefeld), Prof. Al. Zub (Iași).

Împreună cu Fundația Culturală Română, Institutul a organizat colocviul **Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural din Balcani** (4–6 decembrie 1991), comunicările prezentate cu acest prilej fiind editate în 1992 în volumul al cărui sumar l-am menționat deja (I.a).

De asemenea în colaborare cu Fundația Culturală Română și cu Südosteuropagesellschaft (Germania) a fost organizată de către I.S.S.E.E. sesiunea **Accente în relațiile româno-germane** (7–10 aprilie 1992) cu următoarea participare: Dr. W. Althammer, Dr. Alexandru Duțu, Dr. Elena Siupiur, Dr. Cristina Feneșan, Dr. Viorica Moisuc, Dr. Robert Fischer, Dr. Jürgen Gross, Dr. Hansjörg Brey, Prof. Klaus Heitmann, Annelie Ute Gabanyi, Dr. Eva Behring, Dr. Pavel Teodor, Dr. H. Iancu, Dr. Vitalie Văratec.

În colaborare cu Universitatea București, ISSEE a organizat un colocviu româno-olandez pe tema **Relații româno-olandeze** (28–30 septembrie 1992), ale căror lucrări vor fi editate de RESEE în cele 2 volume pe anul 1993. Au luat parte cu comunicări și intervenții Prof. Alexandru Duțu, Prof. Emil Constantinescu, J.Th. Leerssen, Prof. Andrei Pippidi, Andre W.M.Gerrits, Daniel Barbu, Mihai Coman, Th. de Boer, Zoltan Rostas, Sorin Alexandrescu, N.S. Tanașoca, Ilie Bădescu, Cornelia Papacostea Danielopolu.

Institutul a organizat ședințe de comunicări pe următoarele teme: August 1991: **Originile istorice ale crizei iugoslave** (coordonator Prof. Andrei Pippidi), cu participarea lui Al. Duțu, Anca Tanașoca, Ștefan Vilcu, Gh. Sbucnea, C. Iordan,

Cătălina Vătășescu; noiembrie 1991 **Cuvintele de origine latină în limbile sud-est europene** (coordonator Zamfira Mihail) cu participarea Liei Brad Chisacof și a Cătălinei Vătășescu (ISSEE), a Prof. Marius Sala (Institutul de lingvistică), a Ilenei Marga (Univ. din Vrșac), Prof. Raevski (Univ. din Chișinău), Dr. Alexandru Barnea (Institutul de Arheologie); decembrie 1991: **Romanitatea balcanică** (coordonator N.S. Tanașoca). Au prezentat comunicări Prof. Max Demeter Peyfuss, Anca Tanașoca (ISSEE), Angela Iosif (Timișoara), Elena Scărlătioiu (ISSEE).

În cadrul ședințelor ordinare de comunicări, Viorel Panaite a prezentat comunicarea **Izvoarele dreptului în evoluția raporturilor româno-otomane (sec. XVI-XVIII)**, Ștefania Mihăilescu, **Comentarii pe marginea cărții: Al. Papiu-Ilarian, Statutul constituțional al Transilvaniei** (dec. 1991), Robert Păiușan, **Criza datoriei externe în statele balcanice în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea** (ian. 1992).

b) Sesiuni științifice în țară:

„Asociația de studii balcanice și slave” (27.II.1991): Vasile Hurmuz, **50 de ani de la atacarea Iugoslaviei de către Germania hitleristă. Atitudinea României.**

„Comisia de etnologie a Academiei Române” (27.II.1991): Zamfira Mihail a organizat masa rotundă **Omul și uneltele – istorie și terminologie.**

Institutul de Istorie Nicolae Iorga, în cadrul sesiunii „Yünüs Emre” (23.IV.1991), Mustafa Mehmet, **Yünüs Emre – gânditor și umanist.**

Al XII-lea Simpozion național „Valori bibliofile ale patrimoniului cultural național” (Iași, 23.V.1991): Zamfira Mihail, **Cartea românească veche în Basarabia (1812–1830).**

Colocviul internațional „Armata și societatea în perioada formării statelor naționale”, organizat de Comisia română de istorie militară (București 10–12 iunie 1991): Viorica Moisuc, **Acordurile militare secrete sovieto-germane (1918–1933).**

În iunie 1991 Anca Ghiață a participat la următoarele sesiuni: „Tomis-Constanța la 2500 de ani de existență și 2250 de ani de atestare documentară” cu comunicarea **Viața economică la gurile Dunării (1800–1877)**, „Tomis-Constanța, 2500 de ani de dezvoltare neîntreruptă, cultură și civilizație”, **Situația politică și economică a orașului Constanța înainte de războiul de independență**; ședința pe luna iunie a Laboratorului de Studii Otomane, **Populația și localitățile din Dobrogea într-o sursă turcă inedită din secolul XVI.**

„Al XVI-lea Congres al Academiei Româno-Americane de Științe și Arte” (București 27.VI – 2.VII. 1991): Al. Duțu a condus dezbaterile la secția **Religie** și a prezentat o comunicare pe tema **Tradiție ortodoxă și secularizarea contemporană**; Zamfira Mihail, **Școala americană de antropologie și studiile etnolingvistice comparate sud-est europene**; Viorica Moisuc, o comunicare la masa rotundă „Problema Basarabiei și a Bucovinei”.

„Al IV-lea congres național al filologilor români” (Timișoara, 4.VII.1991): Zamfira Mihail, **Limba română în Basarabia, 1812–1830**; Elena Scărlătioiu, **Cercetarea**

istoromânci și problema surselor, Lia Brad Chisacof, Din nou despre împrumuturile din neogreacă în română.

La „Colocviul Biedermeier” (organizat de Institutul de teorie și istorie literară din București cu colaborarea Prof. Virgil Nemoianu din Washington, cu participarea unor specialiști unguri și polonezi) (6.VI.1991) a luat parte Prof. Alexandru Duțu.

„A cincea sesiune de etnologie europeană comparată” (organizată de Universitatea din București, de filiala din România a Societății europeniștilor din Bruxelles, august 1991): Zamfira Mihail, **Piunea în cultul ortodox și implicațiile ei în viața laicilor.**

„Primul simpozion național de etnologie” (12–15.IX.1991, Sighet): Zamfira Mihail, **Atestări documentare privind realitățile etnografice românești din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea.**

În cadrul „Cursurilor destinate formării bibliotecarilor din Republica Moldova” (octombrie 1991, Bușteni): Zamfira Mihail a ținut o serie de conferințe pe tema **Istoria cărții românești imprimate în Basarabia în secolul al XIX-lea.**

„Colocviul interdisciplinar de istorie a civilizației populare românești” (17–19.X.1991, la Muzeul civilizației populare din Sibiu): Zamfira Mihail, **Procedee de exploatare a sării și alte tehnologii populare în Basarabia în secolul al XIX-lea;** Laurențiu Vlad, **Figuri de străini în imaginarul popular românesc, Răspunsuri la Chestionarul lui N. Densusianu (1893–1895).**

„Centenarul creării Catedrei de Limbi Slave la Universitatea București” (sesiunea jubiliară, 17–18.X.1991): Elena Scărlătoiu, **Locul cuvintelor de origine slavă veche în meglenoromână;** Eugenia Ioan, **Relațiile literare româno-iugoslave reflectate în lucrări de referință (1960–1980).**

Alexandru Duțu a condus o ședință și a ținut o comunicare la colocviul organizat de Centrul de Cercetări Sociale și Umane din Timișoara pe tema **Alteritatea** (nov. 1991)

„120 de ani de la nașterea lui Nicolae Iorga”, ședință organizată de Comisia de etnografie și folclor a Academiei Române (nov. 1991) Cornelia Papacostea-Danielopolu, **N. Iorga, istoric al Sud-Estului european;** Emanuela Popescu-Mihuț, **Nicolae Iorga și vechiul drept românesc.**

„Colocviul 1 Decembrie 1918” (Centrul de istorie și teorie militară, dec. 1991): Viorica Moisuc, **Rolul armatei române în desăvârșirea formării statului unitar român (1916–1918).**

Sesiunea din decembrie 1991 a Institutului de Arheologie: Andrei Pippidi, **Nicolae Mavros, locul său în viața politică și intelectuală.**

În cadrul ședințelor lunare ale „Laboratorului de Studii Otomane” Anca Ghiată, **Cronica celui de al II-lea Simpozion internațional Atatürk, Ankara (nov. 1991), Anca Ghiată, Istoriografia română contemporană despre epoca lui Mustafa**

Kemal (febr. 1991), Andrei Pippidi, **Elias Habeschi și descrierea sa despre Imperiul Otoman** (martie 1992).

Sesiunea științifică internațională „Eugenio Coseriu” (Iași, aprilie 1992): Zamfira Mihail, **Die Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa, XVI-XVII Jhrt.**

La masa rotundă „Ediții recente N. Iorga” (Biblioteca M. Sadoveanu, aprilie 1992) a luat parte Cornelia Papacostea Danielopolu.

Simpozionul „Raporturile românilor cu lumea balcanică și slavă (în secolele XIX-XX)” (Fundatia culturală Ion C. Brătianu, aprilie 1992): Anca Ghiată, **Populația musulmană în vâlăetul Dunărea într-o sursă turcă din 1873.**

Masa rotundă la Arhivele Statului (30.IV. – 1.V.1992), Anca Ghiată, **Fondul documentelor turcești de la Arhivele Statului din România.**

„80 de ani de la proclamarea independenței Albaniei” (Asociația de Drept Internațional, mai 1992): Anca Ghiată, **Raporturile lui Mustafa Kemal cu Albania.**

„Democrație și revoluție la Tocqueville” (colocviu cu participare internațională, Fundatia Humanitas, mai 1992): Andrei Pippidi, **Tocqueville ministru și Moldo-Valahii.**

„România în secolul XX” (ciclu de conferințe lunare organizate de Fundatia Humanitas): Elena Siupiur, **Basarabia între 1940 și 1948** (mai 1992).

„Majoritate și minoritate. Elite și marginalizați în centrul și sud-estul Europei” (colocviu internațional, organizat de Institutul de Istorie din Cluj, mai 1992): Ligia Livadă, **Marginali și marginalizați în Principate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea**, V. Panaite, **Străini în concepția juridică otomană (secolele XV–XVIII).**

„180 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul țarist” (Craiova, iunie 1992): Mustafa Mehmet, **Anul 1812 în documente turcești inedite**; Zamfira Mihail, Paul Mihail, **Carte imprimată în limba română în Basarabia.**

„România în 1940” (Centrul de istorie și teorie militară, iunie 1992): Viorica Moisuc, **Consecințele Pactului Ribbentrop-Molotov pentru țările din Europa centrală și de sud-est.**

Sesiunea din iunie 1992 a Institutului de Arheologie: T. Teoteoi și C. Petolescu, **Un „sat dac” (chorion Dakon) în nordul Asiei Mici la sfârșitul secolului al IV-lea.**

Colocviul franco-român „De la revoluția industrială la revoluția inteligenței” (Institutul Francez din București, 24–25.VI.1992): Al. Duțu, **Impas intelectual și mentalități contemporane**, comunicare ținută în cadrul primei ședințe, pe care a condus-o ca moderator.

Cursurile de vară de la Vălenii-de-Munte (august 1992): Andrei Pippidi, conferința **Nicolae Iorga și monarhia românească.**

„Sud-Estul Europei în secolele XIX-XX. Unitate și diversitate” (Simpozion

internațional organizat de Asociația de Balcanistică și Slavistică din România și Revista de Istorie Militară – București, 8–9.IX.1992): Anca Ghiată, **Demografie istorică sud-est europeană într-un izvor otoman din 1873 privind vilaietul Dunărea**; Eugenia Ioan, **Moments from South-Eastern History reflected in modern Romanian and Serbian Dramaturgy**; Constantin Iordan, **România și relațiile interbalcanice (1920–1930). Tentative de mediere și bune oficii**.

„A doua Conferință națională a etnografilor români” (Câmpulung Moldovenesc, 20.IX.1992): Zamfira Mihail, **Date noi despre etnografia din Basarabia (în secolul al XIX-lea)**.

„125 de ani de la crearea Bibliotecii Academiei” (sesiune jubiliară, București, 25.IX.1992): Zamfira Mihail, **Biblioteca Academiei Române, tezaur al cărții despre Basarabia**.

„Etnotoponimele – reflectare a coabitării și a relațiilor inter-etnice” (simpozion organizat de Centrul European de Studii în Probleme Etnice, de pe lângă Academia Română, București, 8.X.1992): Anca Ghiată, **Etnotoponimele din Dobrogea atestate în documentele turcești**; Eugenia Ioan, **Etnotoponimele românești în literatura sîrbă modernă**.

Sesiune omagială „110 ani de la nașterea lui Vasile Pârvan” (Muzeul Tomitan, Constanța, 29–31.X.1992): Anca Ghiată, **Realități „in situ” reflectate în toponimia dobrogeană din izvoarele otomane**.

„Securitatea europeană în perioada interbelică” (sesiune organizată de Viorica Moisuc la Casa Centrală a Armatei, oct. 1992): Mustafa Mehmet, **Neutralitatea Turciei și implicațiile ei asupra securității europene în perioada interbelică**.

„Al VI-lea Simpozion național de dialectologie” (București, 15–17.X.1992): Zamfira Mihail, **Tache Papahagi, contribuția în domeniul etnolingvisticii**; Elena Scărlătoiu, **Vocabularul actual al meglonoromânei**; Cătălina Vătășescu, **Difuzarea termenilor de origine latină în dialectele dacoromân și aromân în comparație cu albaneza**.

Sesiunea Comisiei Momentelor Istorice (oct. 1992): Andrei Pippidi, **În ajunul înființării Comisiunii. Rolul lui N. Gabrielescu**.

Simpozionul Muzeului de Istoria Artei (nov.1992): Cornelia Danielopolu, **Contribuția românească la apărarea Ortodoxiei, în secolele XVII-XVIII**.

Simpozionul pe tema „Alimentația țaranului român” (Academia Română, Societatea de istorie și retrologie agrară din România, Institutul de Etnografie și Folclor, București, 27 nov. 1992): Anca Ghiată, **Alimentația și sănătatea țaranului din Dobrogea (secolul al XIX-lea)**.

Colocviul organizat de Comisia Română de istorie a celui de al doilea război mondial, Institutul de Istorie și Teorie Militară și Academia Română (București, nov. 1992): Constantin Iordan, **Ministrul de externe Nicolae Titulescu (iulie 1927–nov. 1928)**.

„Drept european și drept islamic în spațiul românesc (sec. XV-XIX) (dezbateri organizată de Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” (Iași, 3. nov. 1992): Viorel Panaite, **Cutuma în relațiile româno-otomane.**

Laboratorul de Studii Otomane (23.X.1992): Viorel Panaite, **Comerț și negustori în tratatele osmano-polone. Un studiu de caz: 1607.**

„Viața parlamentară în România la începutul veacului XX” (masă rotundă la Liga Studentilor din Universitatea București, nov. 1992): A. Pippidi.

Societatea Română de Studii Bizantine (nov. 1992): T. Teoteoi, **Preemțiunea în Bizanțul Paleologilor.**

Laboratorul franco-român (la Institutul Francez, București, 14. XII. 1992): Cristina Codarcea, **Pratiques et croyances à l'égard de la fiscalité dans les chroniques moldaves – XVIIème – XVIIIème siècles.**

„Memoria documentelor” (sesiune organizată de Direcția Generală a Arhivelor Statului, decembrie 1992): Constantin Iordan, **Problema Cadrilaterului: mărturiile lui Bogdan Filov.**

3. Reuniuni științifice în străinătate

La lucrările Secției organizațiilor neguvernamentale ale Consiliului Europei (Strasbourg, ian. 1991): Cornelia Papacostea Danielopolu a conferențiat despre situația învățământului românesc.

Întîlnirea istoricilor români și maghiari (Budapesta, febr. 1991): Andrei Pippidi.

La Südosteuropa Gesellschaft (München, 11.IV.1991): Cristina Feneșan a ținut conferința **Fragen des osmanischsiebenbürgischen Kondominiums in dem Temeschwarer und Grosswardeiner Eyalets.**

Al XV-lea Congres al orientaliștilor germani (aprilie 1991): Cristina Feneșan, **Fragen der Grenze der Rumänischen Fürstentümer mit dem Osmanischen Reiche.**

Al XII-lea Congres al lingviștilor greci (Salonic, aprilie 1991): Lia Brad Chisacof **Aspects phonétiques des emprunts néogrecs en roumain.**

Simpozion „B.P. Hașdeu” (Academia de Științe a Moldovei și Arhivele Statului din România, Chișinău, aprilie 1991): Eugenia Ioan, **B.P. Hașdeu dans les Archives yougoslaves.**

„Da Roma alla Terza Roma” (Roma, aprilie 1991), simpozion la care a trimis comunicare pentru a apărea în acte T. Teoteoi, **Empire et Sacerdoce à Byzance au temps des Paléologues.**

Simpozionul de folclor turc (Antalya, mai 1991): Mustafa Mehmet.

Colocviul „Yünüs Emre” (Eskişehir, mai 1991): Mustafa Mehmet, **La pensée philosophique et l'humanisme du poète turc Yünüs Emre.**

„Le plan Barbarossa” (simpozion organizat de Universitatea Waterloo, Universitatea din Toronto și Centrul de Studii rusești și sud-est europene): Viorica Moisuc, (în colaborare cu D.B. Lungu), **La Roumanie et le plan Barbarossa.**

Cursuri de perfecționare la Universitatea din Chișinău (17–21 iunie 1991): Alexandru Duțu a prezentat un bilanț al cercetărilor de istorie a culturii românești, ca și obiectul și rezultatele istoriei mentalităților; Olga Cicanci, **La culture grecque dans l'espace roumain (XVII-XIXème s.)**; **La Bessarabie dans les écrits de Daniel Philippide**; Zamfira Mihail, **Le logos dans la culture roumaine**; **Nouvelles données concernant les oeuvres de Nicolae Milescu le Spathaire et de Ion Neculce.**

„La culture allemande dans le Sud-Est européen” (colocviu organizat de Universitatea din Innsbruck, 17–21 oct. 1991), „Les frontières européennes” (colocviu la Universitatea din Amsterdam, 20–25 nov. 1991) Alexandru Duțu.

La Institutul Francez de Studii Anatoliene (Istanbul, iunie 1991): Cristina Feneșan a ținut conferința **L'occupation ottomane de Valachie 1595.**

„Zilele Onisifor Ghibu” (simpozion organizat de Biblioteca „B.P. Hașdeu”, Chișinău și Biblioteca Pedagogică din București, iunie 1991): Viorica Moisuc, **Le rôle des quotidiens „Ardealul” et „România Mare” dans l'éveil national en Bessarabie. 1917–1918.**

„Al XVIII-lea Congres internațional de Studii Bizantine (Moscova, august 1991): T. Teoteoi, **Ammien Marcellin en tant que précurseur de l'historiographie byzantine.**

Al II-lea simpozion internațional „Atatürk” (Ankara, sept. 1991): Anca Ghiată, **La personnalité et l'époque de Kemal Atatürk dans l'historiographie roumaine** și Constantin Iordan, **Quelques considérations sur la composante balkanique de la diplomatie kémaliste dans les années '20.**

Muzeul din Alep (Siria, sept. 1991): Anca Ghiată, **Tradition historique dans les relations roumano-syriennes.**

„La Macédoine au cours des siècles” (Veria, Grecia, sept. 1991), C. Iordan, **Problèmes actuels de la question macédonienne.**

„La situation de la minorité roumaine en Hongrie” (Masă rotundă organizată în cadrul Conferinței internaționale CSCE pentru securitate, Moscova, sept. 1991): Viorica Moisuc, **Le démembrement de l'Empire de l'Autriche-Hongrie (1917–1918) et les implications politico-sociales dans le Centre et le Sud-Est de l'Europe.**

„L'être humain différent et ses images” (Blois, sept. 1991): Laurențiu Vlad.

„Problèmes des Lumières dans la pensée philosophique roumaine” (Academia de științe a Republicii Moldova, Chișinău, oct. 1991): Zamfira Mihail, **La terminologie sociale et politique chez les représentants de l'Ecole Transylvane.**

Universitatea din Salonic (nov. 1991): N.S. Tanașoca, **L'évolution de l'historiographie roumaine.**

„Primul Congres de istorie a Evreilor din România” (Tel. Aviv, dec. 1991): Andrei Pippidi, **The Mirror and behind it. The image of the Jew in Medieval Rumanian Society.**

La „Institut für Kunde des Nahen Orients” (Universitatea din München ian. 1992) Cristina Feneșan a ținut conferința **Die Osmanistik in Rumänien.**

„La collaboration balkanique. Histoire et développements actuels (XVIIIe – XXe siècles)” (Institut des Relations Internationales de l’Université Panteion d’Athènes, martie 1992): Constantin Iordan, **Ouvertures et limites de la collaboration balkanique (1920–1930).**

„Da Roma alla Terza Roma” (Roma, aprilie 1992): Andrei Pippidi, **Romani o Romei? Romeni del Cinquecento.**

La „Institutul Europa” (Budapesta, mai 1992) a ținut o conferință Ștefania Mihăilescu.

„Întâlnirea lingviștilor greci” (Salonic, mai 1992): Lia Brad Chisacof.

„Securitate și dezarmare în Balcani” (conferință organizată de Institutul de relații internaționale de pe lângă Ministerul de Externe al Norvegiei, iunie 1992): Andrei Pippidi a prezentat o expunere despre problema minorităților naționale în România, de la 1918 pînă azi.

„Al VI-lea Congres de istorie economică și socială a Imperiului Otoman și a Turciei” (Aix-en-Provence, iulie 1992): Cristina Feneșan **Recensements fiscaux de l’eyalet de Timișoara d’après les Mühimme Defterleri (seconde moitié du XVIe siècle).**

„Comunitatea Europeană și Balcanii după Tratatul pentru Uniunea Europeană” (Seminar internațional organizat de Institutul de Drept Economic și Internațional din Salonic cu concursul Comunității Europene Economice, Salonic, iulie 1992): Constantin Iordan.

Conferința româno-germană organizată de „Georg-Eckert-Institut für Internationale Schulbuchforschung” despre manualele de istorie (Braunschweig, iulie 1992): Andrei Pippidi, **Teaching History in Romania. Some Old and New Problems.**

„VIème Journée d’Ethnologie Européenne Comparée” (organizată de société des Européanistes și Université Nouvelle Bulgare, Blagoevgrad, 23–25.VIII.1992): Zamfira Mihail, **Les plats au céréales: traditions et terminologie balkanique.**

La „Al X-lea Simpozion al Comitetului Internațional de Studii Preotomane și Otomane” (Ankara, august-septembrie 1992) Cristina Feneșan (care cu acest prilej a fost aleasă în conducerea comitetului) a prezentat comunicarea **Quelques institutions administratives roumaine dans l’eyalet de Timișoara (seconde moitié du XVIe siècle).**

Congresul Internațional de Limbă Turcă (15.IX.–1.X. 1992): Anca Ghiată, **La toponymie turque en Dobroudja médiévale et moderne. Les arguments de la géographie historique.**

„Lecturi milesiene” IV (reuniune organizată de Academia de Științe a Republicii Moldova, 23.X.1992, Chișinău): Zamfira Mihail, **„L’image de l’autre” în scrierile Spătarului N. Milescu.**

„The Romanian National Identity” (conferință organizată de School for Slavonic and East European Studies și de Universitatea din Warwick, Londra, sept., 1992): A. Pippidi, **Nation, Nationalism and Democracy in Romania.**

„Primul Congres al literaturii grecești în diasporă” (Delfi, oct. 1992): Lia Brad Chisacof, **Un Babel mai recent. Traducerile românești din neogreacă.**

„Functions et usages des images dans l’Occident médiéval” (colocviu la Erice, Sicilia, oct. 1992): Cristina Codarcea.

„Al doilea Simpozion științific „Pherai-Velestino-Rigas” (Velestino, oct. 1992): Constantin Iordan, **Rigas și cooperarea balcanică: valoarea unei moșteniri istorice.**

„Invention de la Démocratie” (colocviu româno-francez, organizat de Délégation générale à la langue française auprès du Premier Ministre, Ferrières (Paris, nov. 1992): Andrei Pippidi, **Ordre et pouvoir dans l’Ancien Régime roumain. Faux départs de la démocratie.**

Dezbateri inițiate de Institutul Europa pe tema transformărilor politice, economice și culturale actuale în centrul, estul și sud-estul Europei (Budapesta, 1,8,15 dec. 1992): Ștefania Mihăilescu a prezentat trei comunicări referitoare la această problemă în România.

Elena Siupiur a ținut la Seminarul de Românică al Universității din Heidelberg, 18 dec. 1992) conferința **Basarabia-Republica Moldova – ipostaze ale mutilării.**

4. Stagii de documentare peste hotare și colaborări cu instituții culturale și științifice din străinătate.

Cristina Feneșan la Südosteuropa Gesellschaft (München, oct. 1991) la Institut für Kunde des Nahen Orients (München, aprilie 1992, cu care prilej a încheiat și protocolul de colaborare cu acest institut privind cercetarea, valorificarea și publicarea unei condici de 660 de documente osmane referitoare la relațiile Țărilor Române cu Imperiul Otoman în anii 1774–1792), un stagiul la Başbakanlık Arşivi (Istanbul august-sept. 1992).

Elena Natalia Ionescu a efectuat o călătorie de studii (oct. 1992) la

invitația Fundației „Aziz Nesin” cu care prilej a avut contacte cu cadre didactice ale Universității din Istanbul, cu scriitori și traducători la Târgul de Carte.

Zamfira Mihail a efectuat în cadrul schimbărilor interacademice un stagiu de documentare la Moscova și Chișinău (14 martie – 6 aprilie 1991), și a încheiat cu Institutul de Balcanistică din Sofia un acord de cooperare la tema **Corpusul de izvoare etnolingvistice privind sud-estul Europei** (pe anii 1993–1994).

Ștefania Mihăilescu a beneficiat de o bursă pentru documentare oferită de Institutul „Europa” din Budapesta (mai-iunie și dec. 1992).

Viorel Panaite – un stagiu de documentare în cadrul schimburilor interacademice în Bulgaria (26 nov. – 23 dec. 1992).

Robert Păiușan a beneficiat de o bursă la Österreichische Ost-und Südosteuropa Institut (Viena, iulie 1991).

Andrei Pippidi, în cadrul schimburilor interacademice, a efectuat un stagiu de documentare în Cehoslovacia (iulie 1991).

Elena Siupiur, stagiu de documentare în cadrul schimburilor interacademice la Chișinău (sept. 1991) și la Sofia (14–18 iulie 1992) și a beneficiat de o bursă acordată de Friedrich Ebert-Stiftung din Bonn pentru a studia în Germania tema **Universitățile germane și formarea intelectualilor în sud-estul Europei în sec. XIX** (15 nov. 1992 – 31 ianuarie 1993).

N.S. Tanașoca a fost invitat de Institutul de Studii Balcanice din Salonic și de Societatea de Studii macedonene (oct. – nov. 1991), prilej cu care a efectuat un stagiu de documentare și a ținut o serie de seminarii de istorie bizantină și greacă modernă la Universitatea din Salonic.

În vara anului 1991, Institutul a primit patru tineri cercetători: Cristina Codarcea, Florin Turcanu, Ligia Livadă, Laurențiu Vlad.

Primii doi au beneficiat (în 1990–1991, Cristina Codarcea și 1992) de burse oferite de Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, unde au obținut Diplôme d'Etudes Approfondies. Ligia Livadă și Laurențiu Vlad au obținut, începând cu oct. 1992, burse pentru Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, ca urmare a participării la lucrările lunare ale seminarului franco-român organizat de Academia Română și EHESS.

5. Activitatea didactică

În cursul anului 1992 patru membri ai Institutului au condus teze de doctorat: Prof. Dr. Alexandru Duțu, istoria mentalităților; Prof. Dr. Andrei Pippidi, istorie medievală europeană; Dr. N.S. Tanașoca, istoria Bizanțului și a romanității balcanice; Dr. Cornelia Papacostea Danielopolu, istorie modernă europeană.

În anii școlari 1991/1992 și 1992/1993, Prof. Alexandru Duțu a condus

Atelierul organizat la Institutul francez din București de Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales din Paris, Academia Română și Universitatea din București.

Daniel Barbu a predat cursul **Evoluția și metodele istoriei și teoriei artei** la Facultatea de Istoria Artei a Academiei Naționale de Artă (1991/1992 și 1992/1993) și cursul **Istoria civilizației europene (evul mediu, epoca modernă)** la Facultatea Internațională de Științe Umane a Universității din București (1991/1992 și 1992/1993).

Lia Brad Chisacof a predat în Institut un curs de limbă și civilizație neogreacă (1992).

Olga Cicanci a predat un curs special și a ținut un seminar la anul IV al Facultății de Istorie a Universității din București (1991/1992).

Cornelia Papacostea Danielopolu a ținut un curs special la Facultatea de Istorie pentru anii III și V pe tema **Viață intelectuală și conștiință națională în Sud-Estul Europei**.

Constantin Iordan predă cursul de „Istoria dreptului românesc” la Facultatea de Drept a „Universității Ecologice din România” și cursurile speciale **Originile istorice ale actualei situații politice din Balcani și Ideea de Europa în perioada postbelică: proiectele unei reconstrucții** la Școala superioară de jurnalistică de pe lângă Asociația Ziariștilor din România.

Zamfira Mihail predă un curs special la anul V al Facultății de Istorie a Universității din București: **Istoria culturii românești în secolul al XVII-lea** (1992/1993).

Andrei Pippidi predă două cursuri (cu seminarii) la Facultatea de Istorie a Universității din București: **Războiul medieval. Monarhia medievală** (1991/1992) și **Monarhia medievală. Originile conștiinței naționale** (1992/1993).

N.S. Tanașoca predă cursuri practice de greacă veche în cadrul Facultății de Filologie Clasică și al Facultății de Istorie ale Universității din București (1992/1993).

T. Teoteoi a ținut două cursuri speciale semestriale (1991 și 1992) pentru studenții Facultății de Istorie a Universității din București pe temele: **Romanitatea orientală și Bizanțul în secolele IV–XIV** și **Istoria eclesiastică a românilor în perioada medievală**.

Preț 300 lei